

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME 'A 'AKI

**'A E HOU 'EIKI MĒMIPA
'O E**

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	26
'Aho	Monite, 7 'Akosi 2023

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue, Polisi & Tāmata Afi & Potungāue Tau Malu'i Fonua	Hon. Siaosi Sovaleni
'Eiki Tokoni Palēmia, Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatala	Hon. Samiu Vaipulu
'Eiki Minisitā Lao & Pilisone	Hon. Tiofilusi Tiueti
'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e Tānaki Pa'anga Hu Mai	Lord Tu'i'āfitu
'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula	Hon. Dr. Saia Piukala
'Eiki Minisitā Mo'ui	Hon. Dr. Viliami Lātū
'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki mo e Fakalalakala Faka'ekonomika	
'Eiki Minisitā Toutai	Lord Vaea
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua	Hon. Fekita 'Utoikamanu
'Eiki Minisitā ki Muli & Takimamata	Hon. Lord Fohe
'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni & Vaotātā	Hon. Sevenitini Toumoua
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi	

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua
HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili	'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu	Tevita Fatafehi Puloka
Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu	Dr. 'Uhilamoelangi Fasi
Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu	Mateni Tapueluelu
Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu	Dr. 'Aisake Valu Eke
Fakafofonga Kakai 6, Tongatapu	Dulcie Elaine Tei
Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu	Paula Piveni Piukala
Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu	Johnny Grattan Vaea Taione
Fakafofonga Kakai 10, Tongatapu	Kapelieli Lanumata
Fakafofonga Kakai 11, 'Eua	Dr. Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi
Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai	Mo'ale Finau
Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai	Veivosa Light of Life Taka
Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua	Vātau Mefi Hui

FALE ALEA 'O TONGA

‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 26/2023 FAKATAHA
‘A E FALE ALEA ‘O TONGA

‘Aho: Monite 7 ‘Aokosi, 2023

Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Fuakava ‘a e Fakafofonga Fale Alea Tongatapu 10
Fika 03	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	Me’a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 05	:	<u>LIPOOTI KOMITI:</u> Lipooti Fika 2/2023 – Komiti Tu’uma’u ki he ‘Asenita (<i>Fekau’aki mo e Tohi Mahina Ngaue ‘a e Fale Alea, Siulai – Tisema 2023</i>)
Fika 06	:	<u>NGAAHI LAO FAKAANGAANGA:</u>
	6.1	FIKA 9/2023: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 1) ki he Fakamo’oni 2023
	6.2	FIKA 10/2023: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 2) ki he Fakamo’oni 2023
	6.3	FIKA 11A/2023: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 2) ki he Fili Fale Alea 2023
	6.4	FIKA 12/2023: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 3) ki he Fili Fale Alea 2023

	6.5	FIKA 14A/2023: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 5) ki he Fili Fale Alea 2023
	6.6	FIKA 15A/2023: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Hia Fili Fale Alea 2023
	6.7	FIKA 13/2023: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 4) ki he Fili Fale Alea 2023
Fika 07	:	<u>NGAAHI LIPOOTI KOMITI:</u>
	7.1	Lipooti Fika 1/2023 – Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea (Fekau’aki mo e Tohi Tangi Fika 1A/2023)
Fika 08	:	<u>NGAAHI LIPOOTI ‘ATITA & POTUNGAUE PULE’ANGA:</u>
	8.1	Lipooti ‘Atita ‘o e Ngaahi Ngaue Fakapa’anga mo e Faipau ki he Lao 2020/2021 – 2021/2022
	8.2	Lipooti Fakata’u ‘a e ‘Ofisi Palemia 2021/2022 (‘I hono fakatonutonu fika 2)
	8.3	Lipooti Fakata’u ‘a e Potungaue MEIDECC 2021/2022 (‘I hono fakatonutonu)
	8.4	Lipooti Fakata’u ‘a e Potungaue Ngaahi Ngaue Lalahi 2021/2022 (‘I hono fakatonutonu)
	8.5	Lipooti Fakata’u ‘a e Potungaue ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga 2021/2022 (‘I hono fakatonutonu)
	8.6	Lipooti Fakata’u ‘a e Potungaue Mo’ui ki he Ta’u 2021
	8.7	Lipooti Fakata’u ‘a e Potungaue Takimamata 2021/2022
Fika 09	:	Ngaahi Me’a Makehe
Fika 10	:	Kelesi

KANOTOHI

Fale Alea ‘o Tonga	9
Lotu	9
Fakafuakava’i Fakafofonga Kakai fo’ou vāhenga fili Tongatapu 10.....	9
Ui ‘o e Fale.....	9
Poaki	10
Me’a ‘Eiki Sea.....	10
Lipooti Fika 2/2023 Komiti Tu’uma’u ki he ‘Asenita	11
Tohi māhina ngāue ‘a e Fale Alea mei Siulai – Tisema 2023	11
Fehu’ia ‘uhinga lelei kei hoko atu hono fakahoko polokalama ‘a’ahi faka-Fale Alea	13
Fokotu’u ‘oku kei fiema’u ke hoko atu polokalama ‘a’ahi faka-Fale Alea	14
Fakamafai’i kupu 20 Tohi Tu’utu’uni Fale Alea ‘a e taimi fakahoko ai ‘A’ahi Faka-Fale Alea	14
Tokanga ki he taimi tāpuni ‘a e Fale Alea	15
Fokotu’u ke tāpuni ‘a e Fale Alea ‘i Nōvema	15
Poupou ki he ‘asenita ngāue ‘a e Fale Alea.....	17
Tokanga Tongatapu 7 ki he fatongia e Fale Alea fekau’aki mo e Tō Folofola tapuni mo fakaava ‘a e Tu’i.....	18
Tokanga Palēmia ‘oku kau mo e Pule’anga he tali angi ki he’ene ‘Afio fekau’aki mo ‘ene ngaahi Tō Folofola	19
Tokanga ‘oku ‘ikai mo’oni ‘a e tukuaki’i mamafa ‘oku fai ki he Pule’anga	19
Tokanga ‘oku maumau’i Lao <i>Public Enterprise</i> ‘e he Pule’anga	19
Lāunga Palēmia fekau’aki mo e lau fakafo’ituitui fakahoko ange Tongatapu 7 ki ai.....	21
Tu’utu’uni Sea ‘ikai fa’ifa’iteliha Tongatapu 7 ‘i Fale Alea & tukupi lāunga Palēmia ki he Komiti Ngaahi Totonu Fale Alea.....	21
Fakama’ala’ala ‘Eiki Sea ‘oku tuki Tali Tō Folofola pē Fale Alea he taimi ‘oku huufi ai Fale Alea.....	22
Fokotu’u na’a lava fokotu’u ha taimi pau he Tohi Māhina ngāue Fale Alea ko e taimi ‘a’ahi ki he vāhenga fili & honau kāinga Tonga muli	22
Fakamanatu mai founa ngāue ‘a e Fale hili ‘a e liliu ‘o e 2010	29
Fokotu’u ke tali Lipooti fika 2/2023 Komiti ‘Asenita & taimi tepile ngāue ‘a e Fale Alea 30	30
Pāloti ‘o tali Lipooti Komiti ‘Asenita & taimi tepile ngāue ‘a e Fale Alea.....	30

Fokotu’u ke liliu founa ngāue Fale Alea ke lele hangē ko ia na’e ngaue’aki mai he taimi alea’i Patiseti	31
Tali fokotu’u ke liliu founa ngāue Fale Alea pea ke toki fakahū mai Sea fokotu’u faka-Fale Alea ki ai.....	31
Lao Fakaangaanga Fika 9/2023 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo’oni 2023.....	32
Fakamatala puipuitu’a ki he Lao Fakaangaanga fika 9/2023.....	32
Lau 1 Lao Fakaangaanga Fika 9/2023 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo’oni 2023.....	33
Tu’utu’uni tukuhifo ki he Komiti ‘Asenita Lao Fakaangaanga fika 10/2023	33
Lau ‘uluaki Lao Fakaangaanga Fika 10/2023	34
Lao Fakaangaanga Fika 11A/2023	34
Fakama’ala’ala ki he puipuitu’a Lao Fakaangaanga fika 11A/2023	35
Lau 1 Lao Fakaangaanga Fika 11A/2023	35
Tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 11A/2023	35
Fehu’ia pe ‘oku ‘ave ngaahi Lao tukuhifo ki he Komiti Lao ki he kakai	36
Tali Sea ko e me’a tau’atāina pe Komit pe te nau ‘ave Lao ki he kakai pe ‘ikai	36
Lao Fakaangaanga Fika 11/2023.....	36
Fakama’ala’ala’a ki he puipuitu’a Lao Fakaangaanga fika 11/2023	37
Lau 1 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 3 ki he Fili Fale Alea (Lao Fakaangaanga fika 12/2023)	37
Tukuhifo Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 3 ki he Fili Fale Alea ki he Komiti Lao & ‘ave ki he kakai	38
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 5 ki he Fili Fale Alea.....	38
Lau 1 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 5 ki he Fili Fale Alea.....	38
Tu’utu’uni tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 14/2023 ki he Komiti Lao & ‘ave ki he kakai	39
Lao Fika 15A/2023 - Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Hia Fili Fale Alea	39
Lau 1 Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Hia Fili Fale Alea	40
Tukuhifo ki he Komiti Lao Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Hia Fili Fale Alea.....	40
Fakama’ala’ala he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 4 ki he Fili Fale Alea (Lao Fika 13/2023)	41
Lau ‘uluaki Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 4 ki he Fili Fale Alea	41
Tukuhifo ki he Komiti Lao Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 4 ki he Fili Fale Alea & ke ‘ave ki he kakai.....	42

Kole Tongatapu 4 fakakau atu kinautolu ‘ikai memipa ‘i he Komiti Lao ke nau memipa fanongo pe	42
Lipooti Fika 1/2023 Kōmiti Tu’uma’u Ngaahi Totonu e Fale Alea fekau’aki ia mo e Tohi Tangi Fika 1A/2023	42
Lipooti Fika 1/2023 Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea fekau’aki mo e Tohi Tangi Fika 1A/2023.	43
Fakamā’opo’opo & Ngaahi Fokotu’u Lipooti fika 2/2023 Komiti Ngaahi Totonu Fale Alea	43
Pālōti’i ‘o tali Lipooti fika 2/2023 Komiti Ngaahi Totonu Fale Alea & ngaahi fokotu’u....	44
Fakamanatu Sea totonu fakakonisitutone kakai ke fakahu mai ha’anau tangi ki Fale Alea mo e Tu’i	44
Pālōti’i ‘o tali Lipooti fika 2 Komiti Ngaahi Totonu Fale Alea & ngaahi fokotu’u.....	45
Tohi Tangi fika 1A/2023	45
Fakama’a’ala Tongatapu 2 fekau’aki mo e Tohi Tangi fika 1A/2023	50
Fokotu’u ke fakatokanga’i pē ‘a e Tohi Tangi fika 1A/2023 mo e fakakaukau ‘oku tuku mai ‘aki.....	51
‘Ikaipou pou ki he tohi tangi he ‘e toe uesia ai Fale ‘o Ha’a Moheofo.....	52
Fokotu’u ke fononga pē fonua he tu’unga ‘i ai lolotonga & ke fakakaukau’i fakapotopoto e tohi tangi ki ha lelei kakai & fonua.....	55
Fokotu’u Tongatapu 4 ke fakatokanga’i kotoa ngaahi fokotu’u he tohi tangi	59
Poupou ke ‘ave fakakaukau ‘omi he tohi tangi ki he kakai	59
Ke fakatokanga’i tohi tangi pea ‘ave ki he kakai ‘o ngāue’aki ‘a e ‘a’ahi Fale Alea	59
Founga ngāue ‘a e Fale fekau’aki mo e fakatangi fakahoko mai he tohi tangi.....	61
Tui Pule’anga ‘ikai ko ha me’a ke fakavave’i e tohi tangi he ko Fale Lahi na’e momoi mafai.....	62
Fokotu’u ke fakakaukau’i fakalelei ‘a e tangi ‘oku fai mai kau ai vakai ki he lelei e kakai fakalukufua.....	62
Fuofua me’a Fakafofonga Tongatapu 10 mo ne poupou ki he fokotu’u ‘a Tongatapu 1 & 4	63
Fokotu’u ki he kulupu lotu fakahū mai tohi tangi ke nau lotua mai Fale Alea ke failelei’i honau fatongia.....	66
Tui ke ‘oua tali tohi tangi he ‘oku ‘ikai fakapotopoto ke liliu ‘a e fa’unga lolotonga	67
‘Ikaipou pou ke fakatokanga’i tohi tangi/‘ave ki he kakai ke malu’i ta’au fakapolitikale & faka’apa’apa ki he liliu na’e mokoi ki ai Ha’a Moheofo	68
Fakama’ala’ala Tongatapu 4 ko ‘ene fokotu’u ke fakatokanga’i tohi tangi pea ngata ai.....	69

Tokanga ke fakatokanga'i kupu 30 Konisitutone 'oku 'ikai 'uhinga lelei ke talanoa'i e tohi tangi.....	69
Pālōti'i 'o tali fokotu'u Tongatapu 4 & fokotu'u mei he Pule'anga ke fakatokanga'i he Fale Alea 'a e tohi tangi	75
Kelesi.....	75

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Mōnite, 07 ‘Aokosi 2023

Taimi: 1015-1030

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea e Fale Aleá. (Lord Fakafanua)

‘Eiki Sea: Mālō homou laumālie Hou’eiki. Kole atu ki he ‘Eiki Minisitā Fefakatau’akí ke tatakí mai e lotu he pongipongí ní.

Lotu

(Na’e fakahoko ‘e he ‘Eiki Minisitā Fefakatau’akí, Hon. Viliami Lātū ‘a e lotu ‘o e pongipongí ní.)

‘Eiki Sea: Mālō homou laumālie Hou’eiki. Mou me’a hifo pē ki he’etau ‘asenitā ko e fika 2 ‘oku tau kamata ‘i he fuakava ‘a e Fakafofonga Fale Alea Tongatapu 10.

Fakafuakava’i Fakafofonga Kakai fo’ou vāhenga fili Tongatapu 10

Kapelieli Lanumata: ‘Oku ou fuakavá ni ‘i he ‘aho ‘o e ‘Otua, te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afió ko Tupou VI, ko e Tu’i totonu ‘o Tonga. Pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule’anga ‘o Tongá, pea faitotonu mo mā’oni’oni ‘a e lakanga ngāue ‘o e Fale Aleá.

(Pea na’a ne ‘uma ki he Tohitapú.)

Kapelieli Lanumata: Ko au Kapelieli Militoni Lanumata, Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Tongatapu 10.

(Na’a ne fakamo’oni leva he tohi fuakava pea ‘ave ki he ‘Eiki Sea ke fakamo’oni.)

‘Eiki Sea: Mālō. ...

<002>

Taimi: 1030-1035

‘Eiki Sea: ... Fakafofonga 10 mo e Kalake, kole atu Hou’eiki ke tau taliui, kalake.

Ui ‘o e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, tapu mo e ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapineti, tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘o ‘Ene ‘Afió, pea tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai, kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Falé ki he ‘aho ní, ‘Aho Mōnite ‘aho 7 ‘o ‘Akosi, 2023.

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki mo e Fakalalaka Faka’ekonōmika, ‘Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamata, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Me’atokoni mo e Vaotātā, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Fakafonua, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Nuku, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhila moe Langi Fasi, Māteni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Pīveni Piukala, Johnny Grattan Vaea Taione, Kapelieli Militoni Lanumata, Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi, Mo’ale Finau, Veivosa Light of Life Taka, Vātau Mefi Hui.

Sea kole mu’a ke u toe fakaongo. ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Eiki Sea ko e ngata’anga e ‘a e taliui.

Poaki

Ko e poaki ‘oku ma’u heni, poaki folau faka-Fale Alea ‘Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamata. Poaki folau ‘a e ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, poaki folau mo e ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Fakafonua, poaki pea mo ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, poaki me’a tōmui mai ‘a Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, poaki tengetange ‘a ‘Aisake Valu Eke, poaki folau faka-Fale Alea ‘a Dulcie Elaine Tei, pea ‘oku poaki folau pea mo Veivosa light of life Taka. Ko e ngata’anga ia ‘o e tali ui ‘i he ‘aho ni ‘Eiki Sea. Mālō.

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘Afio ‘a e Ta’ehāmai ‘i hotau lotolonga, tapu pea mo e Tama Tu’i, Tupou VI, kae ‘uma’ā ‘a e Ta’ahine Kuini Nanasipau’u mo e Fale ‘o Tupou. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia, kae ‘uma’ā ‘a e ‘Eiki Tokoni Palēmia mo e Hou’eiki Minisitā, tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau Nōpele, tapu pea mo e kau Fakafofonga ‘o e Kakai.

<005>

Taimi: 1035-1040

‘Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie he pongipongi ni Hou’eiki. Koe’uhí ko e lava ‘etau fakafuakava ‘oku foki ‘etau *quorum* ‘a ia ko e fiema’u ia ‘a e Konisitūtone ki he fakataha ‘a e Fale Alea fakatatau ki he kupu 69 ke ‘oua ‘e toe si’i hifo he vaeua ‘a e Fale ‘i he fakataha’anga e Falé. ‘A ia ‘oku foki ‘etau *quorum* ‘ikai toesi’i hifo he 14. ‘Oku ou fiefia he pongipongi ni Hou’eiki ‘oku ma’u pē ‘etau *quorum* kae lava ke hoko atu mo faka-Lao ‘a e ngaahi feme’a’aki mo ‘etau fakataha ‘i he pongipongi ni.

Hangē pē ko e ‘asenita ko ena ‘oku ‘osi tufa atú ke mou me’a ki ai pea na’e ‘osi fanongonongo atu pē ‘i he Monite uike kuo ‘osi ‘e hoko atu e fakataha’anga e Fale ‘i he uike ni, pea ‘i he fika 5 ‘etau ‘asenita kapau te mou me’a ki ai ko e Lipooti mei he Komiti Tu’uma’u ki he ‘Asenita. ‘A ia ‘oku fakahā atu pē ‘a e fokotu’u ki he ngaahi ‘aho fakataha’anga e Fale ki he toenga e ta’u.

Kimu’a pea tau hoko au ki he ‘asenita fika 1 ko u fie fakatokanga’i pē Hou’eiki tau tauhi ‘a e

ngaahi Tu'utu'uni e Fale ke molumalu pea mo mā'opo'opo 'a e ngaahi feme'a'aki mou mantatu'i pē 'a e taimi 'oku 'oatu ke mou ngāue'aki. 'A ia ko e taki miniti 'e 10 pehē foki ki he founa ngāue 'oku hā atu 'i he Tohi Tu'utu'uni fekau'aki mo hono fakahū mai Lao Fakaangaanga tatau ai pē pe ko e Lao Fakaangaanga Taautaha pē ko e Lao Fakaangaanga 'a e Pule'anga. 'Oku 'i ai 'a e founa ngāue ke tau muimui ki ai fakatatau ki he ngaahi me'asivi na'e 'osi fakamalanga atu pē kimu'a ke tau ngāue'aki 'a e ngaahi faingamālie kotoa pē ke sivilivi'i 'a e ngaahi 'asenita 'oku fakahū mai ki he Fale.

'A ia 'oku 'ikai ke toe fie fakalōloa Hou'eiki koe'uhí 'oku peesi 'e tolu 'etau 'asenita pea 'oku 'i ai 'a e faka'amu te tau ngāue pē laka kimu'a e Fale koe'uhí ko e ngaahi 'aho ko eni 'oku fokotu'u atu 'e he Lipooti Komiti 'Asenita ke tau faka'aonga'i. Kole eni ki he Kalake ke lau mai e tohi 'oku fakahū mai'aki 'a e 'asenita fika 5 'a ia ko e Lipooti Fika 2/2023 e Komiti Tu'uma'u ki he 'Asenita.

Lipooti Fika 2/2023 Komiti Tu'uma'u ki he 'Asenita

Kalake Tēpile: 'Aho 2 'o 'Aokosi 2023 ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea

Fekau'aki: Lipooti Fika 2 Komiti Tu'uma'u ki he 'Asenita.

'Oku ou faka'apa'apa mo fakahoko atu 'a e Lipooti Fika 2 'a e Komiti Tu'uma'u ki he 'Asenita. 'Oku 'oatu ai 'a e ola 'o e ngāue 'a e komiti 'a ia ko hono fokotu'utu'u 'o e ngaahi 'aho fakataha 'a e Fale Alea ki he ngaahi mahina 'o Siulai ki Tisema 2023 'o fakatatau ki hono tala fatongia 'i he Tu'utu'uni 179 'o e Ngaahi Tu'utu'uni 'o e Ngaahi Fakataha 'a e Fale Alea 'o Tonga.

'Oku fakahū fakataha atu 'a e Lipoot ni mo e tohi mahina ngāue fakaangaanga 'a e Fale Alea Siulai-Tisema 2023.

Faka'apa'apa atu

Fakamo'oni

Lord Fakafanua

'Eiki Sea Komiti Tu'uma'u ki he 'Asenita.

'Eiki Sea: Kātaki 'o lau mai 'a e konga 2 ngāue 'a e komiti pea mo e fakamā'opo'opo mo e fokotu'u.

Tohi māhina ngāue 'a e Fale Alea mei Siulai – Tisema 2023

Kalake Tēpile: Konga 2: peesi 3: Ngāue 'a e komiti. Na'e fakahoko 'a e ngāue 'a e komiti ki hono fokotu'utu'u 'o e ngaahi 'aho fakataha 'a e Fale Alea mei Siulai ki Tisema 2023. 'A ia 'oku 'i he fakalahi 1 'o e lipooti 'i he peesi 5. Na'e kau 'a e ngaahi kaveinga ko eni 'i hono alea'i 'e he komiti. Na'e alea'i 'e he komiti 'a e ngaahi fakataha 'a e Fale Alea mei Siulai ki Tisema 2023 'o fakataumu'a 'o fakapapau'i 'oku 'i ai ha taimi ke fakakakato 'a e ngaahi 'asenita ngāue 'a e Fale Alea 'o hangē ko e ngaahi Lao Fakaangaanga, Ngaahi Tu'utu'uni *Regulations* mo e ngāue angamaheni 'a e Fale Alea.

Ko e ngaahi 'aho 'oku fokotu'u ke fakataha ai 'a e fakataha ai 'a e Fale Alea 'oku faka'ilonga'i lanu mata 'i he tohi mahina ngāue fakaangaanga 'i he fakalahi 1 peesi 5. Na'e faka'ilonga'i foki

mo e ngaahi ‘aho kuo fokotu’u ke fakahoko ai ‘a e ngaahi polokalama ako fakataukei ma'a e Hou'eiki Mēmipa Fale Alea ‘o anga pehe ni....

<007>

Taimi: 1040-1045

Kalake Tēpile : ... ‘aho 22 - 24 ‘Akosi, ki he Fakataha Lahi ‘a e kulupu ‘a e ngaahi Fale Alea ‘a e Pasifiki *Pacific Islands Parliamentary Group* ‘a ia ‘oku fakahoko mai ki Tonga ni pea ‘e kau mai ki ai ‘a e Sea ‘o e ngaahi Fale Alea ‘i he Pasifiki. ‘Aho 5-7 ‘o Sepitema, ki he Konifelenisi Fakavahefonua ‘a e Pasifiki fekau’aki mo hono fakafepaki’i ‘o e Ta’efaitotonu.

Na’e fokotu’u ‘e he Kōmiti ‘a e ‘aho 02 ‘o ‘Okatopa ki he ‘aho 02 ‘o Novema, 2023 ke fakahoko ai ‘a e Polokalama ‘A’ahi Faka-Fale Alea. ‘I loto ‘i he ngaahi ‘aho ko eni ‘oku faka-faingamālie’i ai ‘a e uike ‘e 2 ki he Hou'eiki Mēmipa Fale Alea ke fakahoko ai ‘a e ‘A’ahi ki honau Vāhenga Fili.

Na’e fakatokanga’i foki ‘e he Kōmiti ‘a e ngaahi ‘aho ‘oku fakahoko ai ‘a e ngaahi fakataha lahi fakamāmani lahi mo e ngaahi fakataha ‘i he Pasifiki ‘a ia ‘e kau atu ki ai ha ni’ihi ‘o e Hou'eiki Mēmipa Fale Alea. ‘I hono alea’i ‘a e ‘aho fakaangaanga ki hono tāpuni ‘o e Fale Alea, na’e fokotu’u ‘e he Kōmiti ke toloi fanongonongo ‘a e Tu'utu'uni ki ai ki Sanuali pē Fepuali ‘o e ta’u 2024 ke toki fokotu’u ‘a e ‘aho ko ia ‘o makatu'unga ‘i he ngaahi ‘asenita ngāue ‘a e Fale Alea.

3. Fakamā’opo’opo mo e ngaahi fokotu’u. Kuo kakato ‘a e ngāue ‘a e Kōmiti pea ‘oku fokotu’u atu:

1. Ke tali ‘a e Lipooti Fika 2/2023 ‘a e Kōmiti.
2. Ke tali ‘a e Tohimāhina Ngāue Fakaangaanga ‘a e Fale Alea mei Siulai - Tisema ta’u 2023 ‘i he fakalahi 1.

‘Eiki Sea : Hou'eiki ko e ngāue ena ‘a e Kōmiti pea mo e *calender*. Kole atu pē ki he Kalake ke tuku hake ke me’a ki ai e Hou'eiki. ‘A ia ko e me’a lahi ‘oku hā heni ko e ngaahi ‘aho fakataha e Fale ‘oku hā atu pē ‘i he lanumata ‘a ia ‘oku kamata ‘i he ‘aho 07 ‘o ‘Akosi, ‘oku hā atu pē ‘i he lanumata. ‘A ia ‘oku kamata ‘i he ‘aho 07 ‘o ‘Akosi ko e ‘ahó ni ia. Kalake, ‘ai hake ke ‘asi lelei toenga ta’u. ‘A ia ‘oku meimei ko e ngaahi ‘aho ko ia ‘oku fokotu’u atu ko ‘Akosi, Sepitema pea mo Nōvema, ko e kakato ‘o ‘Okatopa ‘oku fokotu’u atu ia ki he ngaahi ‘A’ahi faka-Fale Alea. ‘A ia ‘oku fa’a faingamālie pē ke toki fili pē ‘e he Hou'eiki Fakafofonga takitaha ‘a e uike 2 ‘oku fie me’a atu ai ke fakahoko e ngāue ko iá. Ka ‘oku faka’atā pē ia ‘e he Kōmiti ‘Asenita koe’uhi ‘oku kehekehe pē ‘a e ngaahi ‘uhinga mo e ngaahi fiema’u ‘a e ‘ū Vāhenga Fili.

Ko e ngaahi ‘aho mahu’inga ke mou fakatokanga’i Hou'eiki ‘aho 22 - 24 ‘Akosi ‘oku tau talitali lelei ai ‘a e Fakataha’anga ko e *PIPG* ‘a ia ko e fakataha..Kalake ‘oua ‘e toe ngaue takai holo ka ke tu’uma’u pē ‘i lalo. Ngaahi ‘aho, tu’u ai. ‘A ia ko e lanu engeenga ia pea ko e ‘aho 5-7 ko e *GOPAC* ‘a ia ko e fakataha faka-Pasifiki ia ki he Fakafepaki’i ‘a e Ta’efaitotonu. Pea ‘oku

tu'u faingamālie pē 'a e uike hoko mai 'o ka fiema'u, ka koe'uhi ko e *holiday* ko ia he 'aho 18 'o Sepitema 'e toki hoko atu e Fale he 'aho 19.

Ko e faka'amu Hou'eiki ko e 'aho 7 'a ia ko e 'aho ni 'e lau 'uluaki ai 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga tukuhifo ki he ngaahi Kōmiti fekau'aki. Ko e fiema'u foki 'etau Tohi Tu'utu'uni ke 'oua 'e toe si'i hifo he uike 2. Pea ko e faka'amú ke lava fakakakato e ngaahi ngāue ko ia 'a e 'u Kōmiti ki he 'aho 19 toki hoko atu hono lau ko eni 'o e ngaahi ngāue ki he ngaahi Falé kakato mai mo e ngaahi Lipooti mei he 'ū Kōmiti fekau'aki ki he 'aho 19 ke fakakakato 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga ko eni ki he 'asenita 'o e 'aho ni.

Koe'uhi ko e toenga ko ia e ngaahi Lipooti lava ke tau hoko atu ai 'i he 'aho 08 'o 'Akosi, pē ko e hā pē taimi 'oku fiema'u ke fakakakato 'aki toenga 'o e 'asenita ka tau foki mai 'o hoko atu 'a e ngaahi Lao 'i he 'aho 19 'o Sepitema.

'A ia ko e uike 2 ko iá 'oku ngalingali fe'unga kapau 'e 'ikai ke 'osi 'a e ngaahi Lao Fakaangaanga ki ai, kuo sai pē ia koe'uhi 'e lava pē ia ke hoko atu 'etau ngāue ki ai 'i Nōvema mei he 'aho 07. Ko e founga angamaheni pē 'oku tu'u faka'atā 'a Tisema koe'uhi ko e ngaahi ngāue makehe 'i...

<008>

Taimi: 1045-1050

'Eiki Sea: ... Tisema pea mo e faka'osinga 'o e ta'ú pea hangē ko e lau ko eni e lipooti 'e toki fanongonongo pē pea ngāue 'a e Komiti 'Asenita ki he toenga e, ki he kamata'anga 'o e ta'u fo'ou 'a ia ko e founga angamaheni pē ia 'o fakatatau ki he toenga 'o e ngāue mo e ngaahi 'asenita fo'ou 'e fakahū mai ki he 2024. 'A ia ko e fokotu'ú pē ena Hou'eiki kapau 'oku toe 'i ai ha me'a 'oku mou tokanga ki ai pea mou me'a mai. 'Eua 11 me'a mai.

Taniela Fusimālohi: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa ho Fale ko e ki'i fehu'i pē 'e Sea koe'uhí na'e 'i ai foki 'a e pehē 'e fakahoko mai ki Tonga ni 'i he māhina ko Sepitema 'a e fakataha ko ia 'a e Kulupu Teknikale ko ē 'a e ngaahi Fale Alea ko ē e Pasifikí. Pea koe'uhí 'oku hangē 'oku 'ikai ke hā mai ia 'i he, 'i he tohi māhiná 'e 'i ai ha fakataha pehē. Ko e fie 'ilo pē pē ko e hā e tu'unga 'oku 'i ai pē 'oku toloi ia pē 'oku, 'a ia ko e fakataha ko ē na'e fakahoko ko ē 'i Tahiti he ta'u kuo 'osí na'e pehē foki 'e fakahoko mai ia ...

'Eiki Sea: Ko ia ko e fakataha ia 'oku lanu engeenga 'i he 'aho 22 ki he 'aho 24 'o 'Aokosí.

Taniela Fusimālohi: Ko ia. Mālō Sea ko ia.

'Eiki Sea: Toe 'i ai ha fehu'i Hou'eiki? Me'a mai Tongatapu 7.

Fehu'ia 'uhinga lelei kei hoko atu hono fakahoko polokalama 'a'ahi faka-Fale Alea

Paula Piveni Piukala: Sea tapu mo e Sea 'oku ou 'oku ou ki'i tokanga makehe pē au ia ki he

ai ko ē ha ki'i fakama'ala'ala 'o e māhina ko ē 'A'ahi Faka Fale Alea 'oku ou fehu'ia 'a e kei 'uhinga lelei ke tau hokohoko atu ai na'a lava ke 'omai ha *option* ke fai pē he ngaahi 'ofisi 'a 'enau 'a'ahi. 'Omai e ki'i patiseti ko ia ke tokoni ia ki he ngāue 'a e *constituency*. 'Oku ou ongo'i 'oku 'oku 'ikai ke fenāpasi 'a e 'A'ahi Faka Fale Alea mo e ngaahi fakamole 'oku tau 'osi fai ki hono fokotu'u 'o e ngaahi 'Ofisi Faka- *Constituency*. Ke tau ki'i fakakaukau angé ki ai pē 'oku kei 'uhinga lelei ke kei hokohoko atu e fo'i *exercise* angamaheni ko iá lolotonga ko ia 'oku 'osi fakanaunau e ngaahi 'ofisi kau ngāue mo e ngaahi me'alele ke fai'aki e fatongia ko ia. Ko 'eku 'ohake pē au ki he tokanga e Fale ni Sea mālō.

Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Tokoni Palēmia.

Fokotu'u 'oku kei fiema'u ke hoko atu polokalama 'a'ahi faka-Fale Alea

Eiki Tokoni Palēmia: Mālō 'aupito Sea. Tapu mo e Feitu'u na fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā fakatapu atu ki he Tēpile 'a e Hou'eiki Nōpele kae 'uma'ā foki e Tēpile 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí.

'Eiki Sea ko u fakamālō pē au he fokotu'ú ka 'oku ou tui kapau 'oku pehē pea tuku pē 'a Tongatapu ni he koe'uhí 'oku nau ofi pē nautolu honau vāhenga. Ko mautolu ko ē mei tahí fiema'u ia ke 'ai mo mau ki'i vakai ki homau kāingá Sea. 'Oku fu'u fiema'u pē na'e fa'u pē tu'utu'uní ia ke faingamālie ki he tokotaha kotoa pē 'i he Fale ni koe'uhí ko e kolé pē Sea pē 'e sai ange pē mu'a ke hoko atu pē polokalama ko ení fiema'u ia 'e mautolu ko ē mei motú kapau 'oku 'ikai fiema'u ia 'e Tongatapu pea sai pē ia he 'oku nau 'i heni tonu pē nautolu. Ko kimautolu Sea kuo pau ke mau ō 'o sio ki homau kakaí mālō.

Fakamafai'i kupu 20 Tohi Tu'utu'uni Fale Alea 'a e taimi fakahoko ai 'A'ahi Faka-Fale Alea

Eiki Sea: Hou'eiki ko u fiema'u pē ke tataki homou feme'a'aki ki he 'etau Tohi Tu'utu'uní 'a ia ko e kupu fika 20. Ko ia Hou'eiki mou me'a hifo pē ki he kupu 20 'etau Tohi Tu'utu'uni 'aho ke fakahoko ai e 'A'ahi Fakalotofonua. Kupu 20 **kuo pau ki he 'Eiki Sea ke ne fokotu'u ha 'aho ke fakahoko ai 'a e 'A'ahi Fakalotofonua 'a e Fale Alea 'i Tonga ni.** 'A ia ko 'etau ngāue, tau ngāue 'e Hou'eiki 'oku fokotu'u atu e 'ahó ko e me'a kehe homou tali 'o hangē ko e fokotu'u ko eni 'a Tongatapu 7 'oku 'i ai 'a e fakakaukau ke tuku atu pē ...

<009>

Taimi: 1050 – 1055

Eiki Sea: ...ki he ngaahi 'ofisi fakavāhenga fonuá ke nau tānaki e ngaahi fiema'u e 'ū vāhenga filí. Pea hangē ko e tali ko ē mei he 'Eiki Tokoni Palēmiá 'oku 'i ai e fiema'u makehe ia 'a e 'ū vāhenga fili 'i motú koe'uhí ko 'enau mama'ó ke hoko atu pe e 'a'ahi faka-Fale Alea pea toe 'i ai pe mo 'ene fokotu'u kapau ko e me'á ia ke 'oua toe 'a'ahi 'a Tongatapu ia kae 'a'ahi pe 'a motu ia.

Ka ko e me'a tau'atāina pe ia Hou'eiki ko e taimí ena fakatatau ki he'etau Tohi Tu'utu'uní, 'oku fokotu'u atu 'e he Komiti 'Asenitá ki 'Okatopa. Pea kapau 'oku mou fie 'a'ahi pea mou 'a'ahi. Pea kapau 'oku 'ikai ke mou fie 'a'ahi pea tānaki leva e pa'anga ko iá ki ha me'a kehe. Ka 'oku 'osi fakakau pe ia 'i he patiseti ngāue 'a e Fale Aleá 'o hangē ko ia 'oku fakahoko he ta'u ki he ta'u. Ko e me'a tau'atāina pe Hou'eiki Fakafofongá Hou'eiki ka ko e totonú 'oku hā pē ia 'i he'etau Tohi Tu'utu'uní. Kapau te mou fie liliu, tau liliu e tohi tu'utu'uní ka 'ikai, me'a tau'atāina pe Fakafofongá pe 'oku fie foki ki he'ene vāhengá pe 'ikai.

Ka tau foki mai ki he 'asenitá Hou'eiki ko e toenga ena e 'asenita ngāue. Hangē ko ena 'oku 'osi fakamatala atú. Fokotu'u atu ke tau tali tukukehe kapau 'oku toe 'i ai ha ngaahi fehu'i. Me'a mai e Fakafofonga Nōpele Vava'ú.

Tokanga ki he taimi tāpuni 'a e Fale Alea

Lord Tu'ilakepa: Tapu pe mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, kole pe Sea ke u fakamalumu atu he fakatapu kuo 'osi hono aofaki 'e he Feitu'u na. Kae 'uma'ā e lotu lelei kuo fai 'i he Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Mālō pe ho'omou laumālie, laumālie e 'Eiki Palēmiá mo e kotoa e Fale 'Eiki ni. Sea, ko 'eku tu'u pe 'a'aku ia ko 'eku, 'i ai e ki'i me'a 'oku ou fakatokanga'i he'etau 'asenitá.

Pea ko e kole pe ki he Fale 'Eiki ni pe te mou laumālie lelei ki ai. Sai 'aupito 'aupito pe mo e fokotu'u ia 'a e Tongatapu 7 ko e sio pe ki he fakapotopoto 'a e anga e tu'unga 'oku tau 'i ai he fonuá ni. Me'a 'oku me'a ki ai e Tokoni Palēmiá. Ko e ki'i me'a eni ia 'oku ou tokanga ki ai 'Eiki Sea koe'uhí ko e taimi tāpuni 'o e Falé.

'Oku ou vakai hifo ko e tāpuni e Falé 'oku toki fai ki 'Epeleli e ta'u fo'ou. 'Eiki Sea, mahalo 'oku kau e motu'á ni he fuoloa taha 'i he Falé ni pea na'a mau angamaheni'aki pe, meimei ko 'Okatopa mo Nōvema, tāpuni ai e Falé. Ko e fo'i vaha'a taimi ko ē 'Eiki Sea mei Tisema 'o fai atu pea a'u ki 'Epeleli. Hou'eiki 'oku 'i ai pe ki'i taimi 'oku totonu ke tau ki'i mālōlō pea mou me'a atu ki ha ki'i feitu'u 'o mālōlō ai. Fu'u lahi e ngāue mo e *stress* e Falé ni.

Sea ko e me'a 'oku ou fakatokanga'i koe'uhí Sea 'okú ke mea'i ko 'etau tu'utu'uní 'oku toe 'unu mai. Ko e māhina pe 'e 3 ho'o mama'o mei hení kuo fakatokanga'i leva e Mēmipá 'e a'u 'o to'o hoto seá meí he Falé ni 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai ki'i taimi 'oku mau fie ō atu ki muli, ki'i mālōlō. 'ikai pe toe lava ia Sea 'i he fu'u taimi ko ení, 'amusia kimoutolu 'oku mou folau he 'oku mou folau 'i he fo'i vaha'a taimi 'o e ō he ngāue pea ma'u ai e ki'i faingamālie ke mou ki'i mālōlō ai. Mautolu ko ení 'ikai pe toe 'i ai ha faingamālie ia.

Ko e me'a pe 'i Tongá ni, fakaongoongo pe ko e fē ha taimi 'e ui 'e he Feitu'u na ke lele e Falé. Pea ko u me'a hifo Hou'eiki ko e tāpuni pe 'i 'Epeleli, fakaava 'i Mē. Kole atu ke fakamā'opo'opo mu'a 'etau ngāue ke tau 'ai kotoa ke a'u pe ki Nōvemá pea tau tutuku mu'a. Pea 'omai ha faingamālie ke mau ki'i folau, ko e fanga ki'i folau te mau fai 'emautolu ia 'e Sea te mau to'o pe meí he kato 'o e kau Mēmipá 'o nau folau ai.

Fokotu'u ke tāpuni 'a e Fale Alea 'i Nōvema

Pea ‘ai ke u ki’i folau atu ha māhina ‘e 3 pe 4 ke u ki’i mama’o mei Tongá ni koe’uhí ke to’o atu ā e faingata’a’ia hotau fonuá ni he ngaahi me’a fakapolitikalé ‘Eiki Sea. Taimí ni Sea, ‘ika’i. Ka ko u ‘oatu pe ki he Feitu’u na ka moutolu mo e Komiti ‘Asenitá pea mo e Fale ‘Eikí ni mou fakatokanga’i ange mu’a e me’a ko ení. ‘Oku fakatokanga’i ‘emautolu e kau Memipá, ‘ai pe ke tau tāpuni ‘i Nōvema.

‘Oku hangē ko ē ‘etau tāpuni ‘atautolu ‘i ‘Epelelí ko ha ki’i va’inga nai. Ki’i *soft* pea toki ‘ai leva e fu’u tāpuni pe. Ko u fokotu’u atu Sea, fakamā’opo’opo mai mu’a ‘etau ngāué ‘e he Feitu’u na ke maau mai ki Nōvema. Pea ko ‘etau tāpuni pe ‘i Nōvemá pea tau tutuku, mau foki atu ki motu pea ka ma’u ai ha faingmālie kilisimasi faka’osita’u ai. Ki’i liu mai mei motú mau ki’i ...

<010>

Taimi: 1055-1100

Lord Tu’ilakepa: ... folau atu. ‘E ki’i lōloa. Ko e taimi ni ko e folau ia ki muli hangē pē ko e me’a na’a ku lave ki aí Sea ko e tu’utu’uni kuo liliu foki ‘etau tu’utu’uni he taimi ni.

Pea ko e faka’amu pē ‘Eiki Sea ke fakatokanga’i he Fale ni ‘a e ki’i fakatangitangi ‘oku fai atú fekau’aki mo ho’o ‘asenita ‘eikí ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘i he Feitu’u na pē ia ke ke tu’utu’uni ka ko u kole atu ki he Feitu’u na pea mo e Fale ‘eiki ni ke fakatokanga’i, ke ‘ai mu’a ha ki’i makehe ‘o e ta’u ni. Ngaahi ta’u mai ko ē ‘ikai pē ke mau toe lava ‘o folau, mau nofo pē ‘o tali pē. Mou me’a atu, mou me’a mai. Ui hotau Falé pea mau me’a mai ki Falé ni pea mou toe me’a atu, me’a mai, ka mau me’a pē ‘i Tongá ni ‘o tali homou me’a maí, ka ko u ‘oatu pē ki’i fokotu’u Sea ki he Feitu’u na mālō.

‘Eiki Sea: Mālō ‘Eiki Nōpele. Fakatokanga’i pē me’a ko ē ‘oku ke me’a ki aí. Ko e tāpuni ko ē ‘i ‘Epeleli mo Mē, ngalingali ko e fo’i fokotu’u pē ia ki he ta’ú ní. Ka ‘oku ‘i ai ‘a e faka’amu ‘i he ta’u fo’ou te tau toki tāpuni pē ki Fepueli pe ko Mā’asi. ‘A ia ‘e fakafokifoki mai ki he natula totonu ko eni hangē ko e me’a ko ē ‘oku ke me’a ki aí, ‘a e tāpuni ko ē Falé ‘o mālōlō e Falé ha māhina ‘e ua pe tolu pea tau toki foki mai ki he huufi fakaavá.

Pea ‘oku ou kole atu pē Hou’eiki ke mou fakatokanga’i ko e ‘aho tāpuni mo e fakaava ko ē e Falé ‘oku fiema’u ke mokoi ki ai ‘Ene ‘Afió. ‘A ia ‘oku tatau ai pē pe ko fē ‘aho ‘oku tau faka’amu ki aí ko e fo’i ‘aho fakaangaanga pē ē kae toki fakamahino’i mai mei Loto’ā pe ko e ‘aho ē te tau tāpuni aí pe ‘ikai. ‘A ia ko e tu’utu’uni ki he huufi fakaava mo e tāpuní ko e me’a tau’atāina pē ‘ene ‘Afió. Ka neongo íá ‘oku lava pē ke fokotu’u ha ngaahi ‘aho ‘o hangē ko e me’a ko ē ‘oku ke me’a ki aí.

Ka ‘oku ou kole atu ke tuku mai e faingamālie ki he ‘ofisí pea mo e Komiti ‘Asenitá ke nau toe vakai ki ai ‘amui kae hoko atu e ngāué hangē ko e fokotu’u atú ki ‘Akosi, Sepitema, ‘Okatopa pea mo Nōvema. Pea ‘oku ngalingali ‘e hā’ele atu ‘Ene ‘Afió ‘i he kongá kimui ‘o Nōvemá pea mo e kongá kimu’a ‘o Tīsemá. ‘A ia ko e ngaahi me’a ia ke toki fai ha talanoa ki aí, ko e ‘uhinga ia ‘oku ‘ikai ke fakahū ai e ‘ahó kae ‘oleva kuo mahino ha ‘aho totonu, fakangofua mai mei Fale lahi.

Ko e me’a ki he folau ‘oku mo’oni ‘aupito ko e mama’o ko eni e Hou’eikí mei Fale Aleá ‘oku tu’utu’uni ki ai e lao e Fale Aleá, ‘ikai toe fiema’u ke lōloa ange ‘i he māhina ‘e tolú. Ko e

vahevahe ko eni e ngaahi folau 'oku fakatatau ia ki he 'u fakaafe ko e 'oku fakahu mai pea 'oku ou fakatokanga'i pe 'o kole atu ki he Kalake ke vakai ha ngaahi fekau'aki 'oku fekau'aki pea mo e Sea e Komiti Kakato ke fakakau atu ki ai 'o hangē ko 'ene kolé.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole e 'oku 'ikai ko ha'aku kole folau 'a'aku. Ko e fo'i folau pē na'a ku fie folau ai 'a e folau ko e 'a e Feitu'u na ki 'Ameliká. Nau 'ai atu pē au ko 'eku kolé ke u muimui atu, 'i ai hoku ki'i foha 'oku 'alu 'o ngāue fakafaipekau ka ko u muimui atu ke to'o atu ai e ki'i fakamole ko iá ka 'oku 'ikai ke kau e motu'á ni ia ai. Ko 'eku 'uhinga 'aku ia, tāpuni e Falé 'i Nōvema kae ma'u hamau faingamālie ke mau o pē mautolu 'ia mautolu ki he ngaahi feitu'u 'oku mau fiema'u 'emautolu ke mau o ki ai. 'Oku 'ikai ke mau toe fiema'u 'e kimautolu ke mau o ki he ngāue mo e fakaongosia, ko e 'uhinga ia e motu'á ni 'Eiki Sea.

'Oku 'ikai ke u tu'u au ke u kole folau, fakamolemole 'ikai. Ka 'oku fakatokanga'i he Fale ni 'a e fu'u lahi e me'a ko e folau 'Eiki Sea. Na'e 'i ai e fo'i kupu 'Eiki Sea ka u tui pē te u kumi ke u ma'u pea u 'oatu ki he Feitu'u na, 'oku 'i he 'Eiki Sea ke ne toki fakahoko ki he 'Ene 'Afió kuo lava e ngāue pea ko 'ene lava ko iá pea 'oku folofola mai leva ki he Feitu'u na 'i ho'omo felotolotoi ke tāpuni e Falé. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Ko ia Hou'eiki hangē ko e, 'oku 'uhinga pē kia au 'a e me'a 'oku kole ki ai 'a e 'Eiki Nōpelé. Ka ko e fo'i me'a eni Hou'eiki, 'oku tataki 'etau ngāue 'e he 'asenita ngāue. Ko 'etau 'asenita ngāue eni 'oku 'osi tufa atu ke mou me'a ki ai Hou'eiki 'oku 9 pē. 'A ia ko e lipooti komiti, ngaahi Lao Fakaangaanga, lipooti komiti, ngaahi Lipooti 'Atita mo e Potungāue 'a e Pule'angá. 'O kapau 'e 'osi 'a e ngāue ko eni 'i he uike kaha'ú ko 'ene lavá ia, tatau ai pē pe 'oku lanu mata 'etau 'asenita 'i he *calendar*, kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha ngāue ke tau ngāue ki ai kuo pau ke toloi fanongonongo e Falé ia. 'A ia ko e me'a pē 'oku ou fie fakamanatu atu 'Eiki Nōpelé, ko 'ene a'u ko e ki Nōvemá 'o kapau 'oku kei toe 'a e ngāue ...

<002>

Taimi: 1100-1105

'Eiki Sea: ... ko eni ke hoko atu ki ai 'a e ngāue 'a e Fale, tukukehe 'a e ngaahi lipooti 'oku kei toe ke fakahu mai, ka ko 'ene 'osi pē ngāue ko 'ene 'osi ia, 'ikai ke toe 'i ai ha 'uhinga ia ke fakataha 'a e Fale. Ko e anga pē eni hono huluhulu'i atu 'e he Komiti 'Asenita 'o ka fiema'u 'a e ngaahi 'aho ko eni, ko e 'u 'aho pau eni ke fakataha 'a e Fale ke mou fakakau atu 'i ho'omou polokalama ngāue ki he toenga 'o e ta'u.

Poupou ki he 'asenita ngāue 'a e Fale Alea

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole 'oku ou, kātaki pē he toutou tu'u hake ki 'olungá, na'a ke 'osi me'a mai pē ki ai 'anenai ke tauhi 'a e Fale 'eiki ki he tu'unga totonu 'oku tala 'e he'etau tu'utu'uni.

Sea, 'oku ou poupou atu au ki he Feitu'u na, 'oku ou 'osi lau 'e au 'a e fanga ki'i lao ko eni, fanga ki'i lao eni ia 'oku sai ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai, sai 'aupito 'aupito 'aupito ia 'e vave ia. Ko e *Annual Report* 'oku ou tui ko e me'a mahu'inga taha ia ki he kau Fakafofongá he

taimi ni pea ko ‘ene lava pē ia ‘oku tau lava ‘etau ngāue, pea ‘oku ou pou pou atu ki he Feitu'u na ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Tongatapu 7.

Tokanga Tongatapu 7 ki he fatongia e Fale Alea fekau’aki mo e Tō Folofola tapuni mo fakaava ‘a e Tu’i

Paula Piveni Piukala: ‘Eiki Sea, kātaki pē he toe tu’u tu’o 2 ‘oku hanga ‘e he fepōtalanoa’aki ko eni ‘o ‘omai ‘a e me’a mahu’inga pea ‘oku ou fie taki ‘etau tokanga ki ai Sea, koe’uhí ko ho’o fakahoko mai ‘e toki mokoi ‘a ‘Ene ‘Afio ki he ‘aho fakaava mo e ‘aho tāpuni ‘oku makatu’unga lelei ai ‘a e me’a ko eni ‘oku ou hoha’a atu ki ai Sea. ‘I he kupu 12 ko ē ‘etau Konisitūtone, ‘etau Tohi Tu’utu’uni, kupu si’i 2, me’a ia ‘oku ou hoha’a ki ai, he na’a ku fakatokanga’i ‘e he motu’a ni ‘a ‘etau palopalema ‘i he teu tāpuni ‘i he ta’u kuo ‘osi. Pea ko e fakalea eni ‘oku ou hoaha’ a ki ai, “**kuo pau ki he Fale Alea ke nau fai honau tūkuingata ‘i hono fakahoko ‘a e Folofola fekau’aki ki he lelei taha, ‘a e Folofola Fekau ki he lelei taha ‘e ala lava.**”

Sea kole atu ke u hanga ai pē ‘o lau’i atu ai pē kupu 13 he ko e ‘uhinga he ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ia ‘oku ou ‘ilo ia ‘e au ‘oku te’eki ai ke tau lava ‘etautolu ‘o solova, **kuo pau ki he Fale Alea ke nau ‘ave ‘a e tohi tali**, kupu 14 kātaki, ‘osi mahino ‘a e talí ia, kuo pau ki he ‘Eiki Sea, te ne līpooti ki he Fale Alea ‘a e tali mei He’ene ‘Afio ki he tohi ‘e ‘ave fakatatau ki he Tu’utu’uni fika 13.

Sea tuku ke u ki’i fakamalanga atu ai pē mu’a ‘i he me’a ko eni he ‘oku loloto. ‘Oku mahu’inga kiate au ‘a e vā ko eni Sea, mahino’i kātoā pē ‘e he Fale ni na’e teu ke tau tāpuni he ‘aho 7 ‘o Tisema he ta’u kuo ‘osi. Na’e ‘i ai ‘a e me’a na’e ta’efiemālie ki ai ‘a ‘Ene ‘Afio, na’e ‘i ai ‘a e me’a na’a ne fakahoko mai ki he Feitu'u na ka ‘oku te’eki ai ke fakahoko mai ‘e he Feitu’u na ki he Fale ni.

Ko e fatongia ‘o e Fale ni ‘oku ‘asi ia ‘i he kupu si’i 2 ‘o e kupu 12, **kuo pau ki he Fale Alea ke nau fai honau tūkuingatá ke fakahoko e fekau**, *message* ‘i he Tō Folofola, pē ko e tāpuni. Na’e ‘i ai ‘a e ngaahi fekau Sea na’e ‘omai ‘i he Tō Folofola Sepitema 2021, ta’efiemālie hono fakalele ‘a e *airline* ‘i he fonua ni, te’eki ai fai tu’o taha ‘e he Fale ni ha ngāue ki ai. ‘I ai ‘ene Tō Folofola fekau’aki pea mo e ngāue tanu halá hono to’o ‘e he Pule’anga, langa falé, ‘a e fatongia ‘o e *private sector*, te’eki ai ke fai ‘e he Fale ni ‘o fakatatau ki he kupu 2.

‘Eiki Palēmia: Kātaki pē Sea fakatonutonu.

Paula Piveni Piukala: Sea, ‘oku ou kole atu ki he Palēmia ‘e ‘i ai pē hono faingamālie tukuange mu’a ke u fakahoko atu ‘a e fakakaukau ko ení he ‘oku loloto eni ki he’etau fononga fakapolitikale ‘i he mangafā ko eni.

‘Eiki Palēmia: ‘Oku ou ‘ilo pē ‘oku loloto pē mo ‘eku fakatonutonu Fakafofonga.

Paula Piveni Piukala: Toki fakatonutonu pē ia Sea ha taimi kehe ke ...

'Eiki Sea: Mahino pē ho'ō kole 'e Tongatapu 7 ka 'oku 'ikai ke tali, pea 'oku pau pē ke tau fanongo ki he fakatonutonu. Me'a mai 'Eiki Palēmia.

Tokanga Palēmia 'oku kau mo e Pule'anga he tali angi ki he'ene 'Afio fekau'aki mo 'ene ngaahi Tō Folofola

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. Ko e me'a pē Sea na'a ku tokanga ki ai ko e taimi ko ē 'oku Tō Folofola mai 'a 'Ene 'Afio 'oku 'ikai ko e 'uhinga pē ki he Fale Aleá, 'oku kau ai mo e Pule'anga. Pea ko 'eku 'uhinga ia ko ē 'eku fakatonutonu Sea, hangē ko e ngaahi me'a na'e tuku mai 'i he 2021, ki he vakapuna pē ko e hala. Na'e fakafatongia'i 'aki ai pē ai 'a e Pule'anga ke fai ha me'a ki ai. 'Oku 'ikai ko e Fale Alea pē Sea, 'a ia ko 'eku 'uhingá pē 'aku, fakatonutonu ki he Fakafofonga, ko e taimi ko ē 'oku fai ai ha Tō Folofola mai ki he Fale Alea, 'oku 'i heni 'a e Pule'angá 'oku kau mo e Pule'anga 'i he tali angi ...

<005>

Taimi: 1105-1110

'Eiki Palēmia: ...mo fai hono fatongia ke lava 'o fai ha ngāue ki he me'a 'oku tokanga ki ai 'a 'Ene 'Afio mālō Sea.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea tapu mo e Feitu'u na. Sea 'e toe fakatonutonu atu pē ke lōua'i atu ai leva 'a e fakatonutonu ke mahino lelei he koe'uhí ko 'ene fakamalangá 'oku me'a mai e kāinga 'o e fonua.

'Eiki Sea: Kātaki pē 'Eiki Minisitā Ngāue Lalahi kātaki fakama'ala'ala mai angé ho fakatonutonu?

Tokanga 'oku 'ikai mo'oni 'a e tukuaki'i mamafa 'oku fai ki he Pule'anga

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: 'Eiki Sea mālō. Tapu mo e Feitu'u na Sea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. Sea ko 'eku fakatonutonu Sea koe'uhí ko 'ene me'a ko ē 'o fekau'aki pea mo e tanu hala Sea pea na'a ne 'omai 'a e 'uhinga ko eni ko hono to'ō he Pule'anga 'a e tanu hala pea mei he *private sector*. Sea 'oku kau eni he tukuaki'i mamafa 'aupito pea 'oku 'ikai ke mo'oni 'uluaki 'oku 'ikai ke to'ō 'e he Pule'anga ia 'a e ngāue mei he *private sector* ko e lolotonga lele 'a e tanu halá taimi ni Sea. Ko e konga lahi 'o e tanu hala 'oku fai ia 'e he *private sector* 'i he valitā pea mo e fakatau maka. Tukukehe kapau 'oku toe 'i ai ha 'uhinga kehe ia 'oku tokanga ki ai 'a e Fakafofonga 'oku tonu ke ne 'omai e 'uhingá Sea mai mo e fakaikiiki koe'uhí ke fai ha sio fakalelei ki ai kae 'oua 'e nafu noa'ia pehē he 'oku fanongo mai e kakai 'o e fonua ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke mo'oni mālō Sea.

Tokanga 'oku maumau'i Lao Public Enterprise 'e he Pule'anga

Paula Piveni Piukala: Ko e 'uhinga ia 'eku poiní Sea 'oku na 'oho mai naua 'o fakatonutonu 'oku te'eki ke kakato atu 'eku fakakaukau 'a'aku ke 'uhinga lelei. Ko e 'uhinga 'eku hanga 'o fakalea ko e fatongia 'o e Falé ni he 'oku tohi'i ia he Tohi Tu'utu'uni 'o e Fale ni, ka 'oku kau ai pea mo e Kapineti 'i Fale ni ko e 'uhinga ia 'eku fakatalanoa fakalukufua ki ai.

Ko e poini Sea 'oku 'ikai ke u tui 'oku totonu ke tau tohi 'i e me'a hē pea fakahoko 'etau fatongia he. Te u 'oatu e fakatātā ko eni. Ko e kautaha vakapuna na'e 'i ai e hoha'a 'Ene 'Afio 'i he Tō Folofola 'o e 2021. Ko e fakalea ko ē kupu 12 **kuo pau ki he Fale Alea ke nau fai honau tūkingata 'i hono fakahoko 'a e Folofola fekau ki he lelei taha 'e ala lava.** Talu 'a e fokotu'u 'a e Poate ko eni ko e 'alu hake eni e ta'u 'e 4 nau maumau'i e Lao e *Public Enterprise* te'eki ke fai ha me'a fekau'aki mo e fekau ko ia.

'Eiki Palēmia: Sea fakatonutonu. Ko e tu'o fiha eni 'a e me'a'aki he Fakafofonga 'ene pehē ko e *public enterprise* ia pea ko e tu'o fiha eni hono fakatonutonu. 'E 'a fē ke ne mea'i ai 'a e hala 'ene me'a 'oku fai ka tau foki ā ki he 'asenita. 'Oku te'eki ke ui eni ko ha *public enterprise*, Ko e *public company* eni.

Paula Piveni Piukala: Sea ko u fie fakatonutonu atu e Palēmia. 'Anefē kuo fokotu'u kautaha 'a e Pule'anga.

'Eiki Palēmia: Ko e fakatonutonu 'e tuku ki he Sea pē te ne tali pē 'ikai pea te ke hoko atu leva. Ko e anga ia e Tu'utu'uni, tuku atu ki he Sea.

Paula Piveni Piukala: Sea ko u fie fakatonutonu atu e ma'u e Palēmia. 'Anefē pē 'oku 'i fē 'i he Lao fē 'oku ngofua ai ki he Pule'anga ke fokotu'u kautaha, ngata pē he *public enterprise* 'anefē ia? Lao fē ia?

'Eiki Palēmia: 'A e hā?

Paula Piveni Piukala: Ke mou ō mai 'o fokotu'u *company* ko hai e *ownership* e *company*?

'Eiki Palēmia: 'Oku tapu'i? Lao fē 'oku tapu'i ai? Lao fē ...?

KO E KONGA KO 'ENI 'O E FEME'A'AKI 'OKU FEKAU'AKI TONU IA MO E NGAUE 'OKU KEI FAKAHOKO 'E HE KOMITI 'A E FALE ALEA, PEA 'OKU TE'EKI KE FAKAHOKO 'A E TU'UTU'UNI AOFANGATUKU KI AI. 'I HE'ENE PEHE 'OKU 'IKAI 'ATAA 'A E KONGA KO 'ENI 'O E FEME'A'AKI KI HE KAKAI.

'Eiki Palēmia: 'Oua te ke ...

Paula Piveni Piukala: Ko e koloa e fonua

'Eiki Palēmia: Sea

Paula Piveni Piukala: 'Oku 'i ai hono Lao.

'Eiki Palēmia: Sea

Paula Piveni Piukala: 'Alu 'o fokotu'u ha'o *airline* 'aki ha'o pa'anga 'ikai ko e tukupau 'a e kakai.

'Eiki Sea: Memipa mou fakamokomoko Tongatapu 7 te u ta'ofi ho taimi hena ko u tui 'oku 'osi mahino ho poini.

Paula Piveni Piukala: Sea tukuange mu'a ke fakakakato 'eku fakamalanga ...

Lāunga Palēmia

Lāunga Palēmia fekau'aki mo e lau fakafo'ituitui fakahoko ange Tongatapu 7 ki ai

KO E KONGA KO 'ENI 'O E FEME'A'AKI 'OKU FEKAU'AKI TONU
IA MO E NGAUE 'OKU KEI FAKAHOKO 'E HE KOMITI 'A E FALE
ALEA, PE'A 'OKU TE'EKI KE FAKAHOKO 'A E TU'UTU'UNI
AOFANGATUKU KI AI. 'I HE'ENE PEHE 'OKU 'IKAI 'ATAA 'A E
KONGA KO 'ENI 'O E FEME'A'AKI KI HE KAKAI.

'Eiki Palēmia: Ko e lau *personal* eni Sea 'oku tapu ia he Fale ni.

Paula Piveni Piukala: Ko e koloa pē 'a koe mo ho' o fāmili mo ho 'api 'oku ke fa'iteliha ki ai.

'Eiki Palēmia: Te ke ta'ofi ē pē 'ikai ... Sea?

Paula Piveni Piukala: Te u toe fēfē atu?

'Eiki Palēmia: 'Ikai ko 'eku 'eke 'a'aku ki he Seá pē te ne ta'ofi pē 'ikai? 'Ikai ko hano Fale eni ke ha'u 'o lea noa'ia hangē ha...

Paula Piveni Piukala: Na'a ku 'osi kole ki ai ke toki 'omai 'ene fakatonutonu.

'Eiki Palēmia: 'Ai 'o faka'apa'apa'i e Fale ni mo 'ene Tu'utu'uni.

'Eiki Sea: Tongatapu 7 me'a hifo ki lalo. 'Eiki Palēmia 'oku 'i ai ha'o lāunga?

'Eiki Palēmia: Ko ia lau fakafo'ituitui.

Paula Piveni Piukala: Lāunga koe ki he lahi tahá.

'Eiki Palēmia: 'E fai ia.

Paula Piveni Piukala: Ko e poini 'oku hanga 'o 'ohake 'oku 'ikai ke ke fa'iteliha ki he tukuhau e kakai.

Tu'utu'uni Sea 'ikai fa'ifa'iteliha Tongatapu 7 'i Fale Alea & tukuhifo lāunga Palēmia ki he Komiti Ngaahi Totonu Fale Alea

'Eiki Sea: Tongatapu 7 he 'ikai ke ke fa'iteliha he Fale Alea me'a hifo ki lalo te u toki faka'atā atu e taimi ke ke me'a mai ai. 'Eiki Palēmia ko ho lāunga te u tukuhifo e Komiti Ngaahi Totonu

ke nau ...

<007>

Taimi: 1110-1115

'Eiki Sea : ...nau toki vakai'i 'a e feme'a'aki 'i he pongipongi ni pē ko fē me'a 'e iku ki aí, ka nau toki fakafoki mai ki Fale Alea ke tau tu'utu'uni aofangatuku ki ai.

Tongatapu 7, 'ikai ke u ta'ofi ho'o taimi toe ho'o miniti 'e 4. Ka koe'uhi ko e feme'a'aki 'aneuhu, pea mo e mamafa 'o e ngaahi me'a ko ia 'oku tukuaki'i ai koe, te u kole atu ke ke ki'i mālōlō he *issue* ko eni kae hoko atu e ngāue he 'oku mama'o eni ia he me'a ko eni he 'asenita. Tau foki mai ki he Lipooti Hou'eiki ka te u 'uluaki 'oatu 'a e fakama'ala'ala fekau'aki pea mo e me'a na'e 'ohake.

Fakama'ala'ala 'Eiki Sea 'oku toki Tali Tō Folofola pē Fale Alea he taimi 'oku huufi ai Fale Alea

Ko e tāpuni 'a e Fale he 'aho 20 'oku 'ikai ke 'i ai ha Tali ia ki he Tō Folofola he ta'u ni. Ko e tali ki he Tō Folofola 'oku fakahoko ia 'i he Huufi 'a e Fale Alea 'a ia na'e toki fakakakato 'i he 'aho 25 'i he Huufi ko eni e Fale 'i he 'aho 25 'o Mē. Ko e Tu'utu'uni ko eni he Kupu 12 ke 'oatu ha lipooti mei he Sea Fale Alea 'oku fakafou ia 'i he Fakafofonga e Seá 'oku ne fili e toko 2 mei he Fale Alea ke me'a atu ki Loto'ā 'o lipooti ki he 'Ene 'Afio, pea ko e Lipooti ko iá 'oku fakafoki mai, nau foki mai mo e Tali Folofola. 'A ia ko e fakama'ala'ala pē ki he kupu 12. Manatu'i ko e tohi ko ē 'oku 'ave 'i he Tali Folofolá ko e Sea 'oku fakamo'oni ai. Pea 'i he'ene pehē ko e 'omai ko ia e Tali mei Loto'ā 'oku fakafou mai pē 'i he Fakafofonga e Sea, 'a ia 'oku fa'a fili e toko 2 mei Fale ke nau o 'omai e Tali Folofola. 'A ia ko e fakama'ala'ala pē ia Hou'eiki 'oku 'ikai ke 'i ai ha Tali ia 'i he tāpuni 'a e Falé. Ko e Lipooti 'a e Fale ngaahi ngāue kuo lava ta'u kimu'a 'oku 'ave ki he 'Ene 'Afió pea toki tali leva ke fakahū mai 'e he 'Ene 'Afio 'a 'Ene Folofola ko ia Huufi Fale pea tau toki tali leva.

Ko e ta'u ko ē 'oku kamata mei he Huufi ko eni e Fale 'aho 25 'o Mē 'a eni ko eni 'oku ou faka'amu mo fakakaukau toki ngāue ki ai 'Asenita Kōmiti ke fokotu'u 'i Fepueli pē ko Ma'asi 'o e ta'u fo'ou ke tāpuni ko e toki taimi ia te tau lipooti ki ai 'a e ngāue kuo fakahoko 'e he Fale ki he 'Ene 'Afio. Pea 'e toki fai leva 'a e Tali Folofola 'i he Huufi e Fale 'i he ta'u fo'ou fakaangaanga pē ki 'Epeleli pē ko Mē. Ko 'eku fie fakama'ala'ala atu pē Hou'eiki ke mahino e anga ko ē hū mai ko ē e ngaahi tali pea mo e ngaahi Lipooti 'oku 'ave ko ē ki Loto'ā 'o fakatatau ki he'etau founga ngāue. 'Eua 11 me'a mai.

Fokotu'u na'a lava fokotu'u ha taimi pau he Tohi Māhina ngāue Fale Alea ko e taimi 'a'ahi ki he vāhenga fili & honau kāinga Tonga muli

Taniela Fusimālohi : Mālō Sea. Kātaki fakamolemole pē ke toe fokoutua hake. Ko e fehu'i pē eni ia pē 'e lava nai he 'oku ou tui pē 'oku 'i he'etau Tu'utu'uni. Ko 'eku fie foki pē ki he me'a ko ia na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpele ko ē 'o Vava'ú ki he tuku mai ko ia ha faingamālie ko ē ke mau folau atu 'o vakai 'a e ngaahi me'a pē na'a ku fa'a malanga ki ai Sea, 'oku mahu'inga 'a e fe'iloaki ko ē mo honau kāinga ko ē 'oku 'i tu'apule'angá. Pea tatau pē foki mo e kāinga ko ia mei vahe motu tautautefito kia kimautolu 'i vahe motu. Na'e fai foki e kole 'i he fokotu'u he ta'u kuo 'osi ki he Pule'anga pea na'e 'i ai foki 'enau pehē 'e mai e faingamālie ke mau folau ka 'i he patiseti ko eni 'oku 'ikai ke pehē. Kae tuku ai pē ā ia Sea ke mau takitaha

fua pē 'ene fakamole. Ka ko e anga 'o e fakakaukau Sea pē 'e pehē hangē ko e me'a ko ia na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Nōpele Fakafofonga Vava'ú ke poloka mai mu'a ha fo'i piliote ia 'i he'etau tohi māhiná ke mau fai ai 'a e ngaahi folau ko ia.

'A ia ko e fakatātā pē eni 'oku ou tui 'oku ofi pē ia 'i he me'a na'e fai ki ai 'ene fakamalanga. Pē 'e fēfē ke poloka mai hangē ko e poloka 'o 'Okatopa ko ia ki he 'A'ahi, 'a'ahi foki ia 'a e Fale Alea. Pē 'e fēfē ke poloka mai ha ngaahi māhina ke mau lele ai kimautolu 'o fai homau fatongia ko e pōtalanoa makehe ia mo e vāhengá pea hoko atu ai mo e potalanoa makehe ia mo e kāinga ko ia hoto vāhengá 'oku nau fokoutua he ngaahi fonua muli tautautefito pē ki 'Amelika, Nu'usila pea mo 'Aositelēlia.

Sea ko 'eku fakamalanga 'aku ia koe'uhi ko e 'aonga e 'aonga 'emau toutou lava atu ki homau ngaahi vāhenga pea mo muli. Ko e ngaahi tokoni ko ē 'oku nau 'omai ko ē 'o 'ikai ke fakafou mai ia he Pule'anga 'oku 'aonga 'aupito ia ki he anga e nofo mo e solova atu e ngaahi palopalema 'e ni'ihi. 'Oku mahino pē foki 'oku 'ikai ke mau 'e he Pule'anga ia e me'a kotoa ke 'omai ke 'ave ki he kakaí. Ka 'oku mau fai e fatongia ko ia koe'uhi ko e vaha'a taimi ko ia te mau ala lava fai ai pea mau toki foki mai ki ho Falé. Na'a ku fakahoko 'e au 'a e 'A'ahi ko eni 'i he māhina ko Tisema, Sanuali mo Fepueli 'o e ta'u kuo 'osi pea 'i he lolotonga ko ia kuo ui e ...

<008>

Taimi: 1115-1120

Taniela Fusimālohi: ... ai 'a e Fale ke ava pea 'ikai ke u toe lava 'o foki mai he na'e fai e 'a'ahi holo he ngaahi kautaha tokoni, ko e ngaahi feitu'u mo e taautaha pē 'o fai e kole ke mai e ngaahi ke tokoni mai pē ki he anga e nofo koe'uhí ko e masivá ka 'oku pehē pē 'a e fokotu'u atu e fakakaukau ko ení Sea pē 'e lava ke tukuange mai 'a Tisema ia Sanuali mo Fepueli ke mau lele atu mautolu ki he vāhengá pē ko ē 'o mautolu 'i motu ko 'emau lele mai mei motu pea mau toe lele atu ki Nu'usila, 'Aositelēlia pea ka lava mo 'Amelika he vaha'a taimi ko iá 'o fai 'a e tufitufi ko ē 'oku mau fa'a fai.

'A ia ko e anga ia e fokotu'u atu Sea pē 'e lava ia ka koe'uhí foki 'oku me'a mai 'a e Feitu'u na 'o pehē ke fakaava pē ia koe'uhí ko ha mateuteu na'a 'i ai ha 'uhinga ke ui ai 'a e Falé. Sea ka 'i he taimi tatau 'oku mahu'inga 'aupito 'aupito 'a e teuaki ia ko eni ke mau, ke mau lava atu 'o fai 'a e ngaahi 'a'ahi ko ení pea hangē ko e me'a 'oku me'a ki ai e 'Eiki Nōpele ko ha ki'i taimi ia ke mau, ke mau mavahe ai 'o ō 'o fai ha, ha me'a kehe mei he ngaahi ngāue hotau Falé pea te mau ongo'i ai 'oku mau ki'i tau'atāina ke fakakaukau ki ha ngaahi me'a kehe. Ka ko e, ko e me'atepū Sea ko 'emau pōtalanoa pea mo homau, mo homau ngaahi kupu fekau'akí he 'oku 'ikai ke ngata pē 'i he 'i he hoko 'a hoto kāinga 'i tu'apule'anga ko e ngaahi māketi ki hoto vāhengá 'enau ngaahi me'a fakamea'a ko e ngoue ko e ngaahi me'a ki he toutai,

Ka 'i he taimi tatau ko e hoko ko ē 'a e fakatamakí he 'oku tau 'alu atu eni ki he ngaahi me'a pehē ko e ko e ta'u ni 'e momoko 'aupito pē la'ala'ā. 'E 'i ai e ngaahi kole ia te mau fai ki homau kāinga 'oku nofo 'i tu'apule'anga kae hangē ko ia Sea ko e me'a 'oku fa'a fai ki ai 'a e fakahoha'a kuo pau ke fai e tauhi vā he'ikai tatau ha me'a ia mo e a'u tonu ki ai 'o fai 'a e talanoa mo fai 'a e kolé.

‘Oku ‘ikai ke ngata aí ‘oku ‘osi mahino ki he ngaahi kautaha tokoni lahi ia pea ko ‘eku ‘uhinga eni ki he ngaahi kautaha ia ngaahi kautaha ia ‘oku ‘i he malumalu ‘o e ngaahi siasi malumalu ‘o e ngaahi NGO kuo fai ‘a e fetu’utaki mo kinautolu pea ko e me’a lelei ‘aupito ke te lava atu kita vaha’a taimi ‘oku lōloa fe’unga ke fai ha pōtalanoa mo fai ha ha palani ki ha ngaahi tokoni ‘i he lele lōloa ‘e ‘aonga ki hoto vāhenga. ‘Oku ou tui ‘oku ongo tatau pē ‘eku fakahoha’a ...

'Eiki Sea: ‘Eua 11, ‘osi mahino kia au ho poini ‘a koe koe'uhí kae ‘oatu ha tali fakafiēmālie ki he toenga ‘o e Hou’eiki fakatokanga’i ko ‘etau taimí ...

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea ka ko e mālō ‘aupito.

'Eiki Sea: ‘A ia ko e me’a ‘oku tokanga ki ai ‘a ‘Eua 11 Hou’eiki ko u kole atu pē ke mou fakatokanga’i ko e ‘ū ‘aho ko ē ‘oku ‘ikai ke fakalanu atú ‘a ē ‘oku ‘ikai ke engeenga pē lanu mata pē lanu grey ko e ‘ū ‘aho ko ia ‘oku ‘atā. Tukukehe ka ui e Falé ko e me’a makehe ia ‘oku ‘atā ia ke mou palani homou ngaahi folau mo e ngaahi ‘a’ahi mo e ‘ū me’a ko ia. ‘U ‘aho ko ena ‘oku tu’u ‘atā ko ē ngaahi ‘aho ia ke tau ngāue ‘i tu’a ‘i Fale Alea ki he ngaahi me’a kehe ko ena ‘oku mou tokanga ki aí. Ngaahi ngāue ki he vāhenga filí mo e ‘ū me’a fakafo’ituitui ‘oku ‘atā ia he ‘ū ‘aho ko ē ‘oku ‘ikai ke fakalanu atu. ‘A ia ko Tīsema ‘oku tu’u ‘atā he taimi ni.

Ka ko e me’a nau fakatokanga atu ki aí ‘o ka fiema’u koe'uhí ‘oku te’eki ai ke tāpuni e Fale ‘e malava pē ke ui mai e Falé ‘i he taimi ko ia he ‘oku tu’u faka’atā. ‘A ia ko e ko e me’a ko ia ‘oku ‘ikai ke tau pule ki ai fai mo homou ngaahi palani tukukehe ka hoko ha me’a pau ke mou taliui mai ki Fale he ko ‘etau ngāue ‘oku fai heni. Ka ko e anga ko ē hono fokotu’u atu he taimi ni ‘o kapau ‘oku ‘ikai ke fakalanu atu e ngaahi ‘aho ko iá hangē ko e Siulai ko Mē ko Sanuali ko Tīsema ‘oku ‘atā ia.

Ka ko u kole atu pē ke mou fakatokanga’i Hou’eiki koe'uhí ko ‘etau Tohi Tu’utu’uni ‘oku pau ke mou taliui mai ki Fale ‘o ‘ikai toe fuoloa ange he māhina ‘e tolú pau ke fakapalanisi e ngāue e Falé ke ‘oua ‘e lōloa ange e faingamālie ke ‘oua ‘e fakasi’isi’i e faingamālie ‘o ka mālōlō e Fale ha māhina ‘e fā. Ka ‘oku tu’utu’uni e, ‘etau laó ‘oku pau ke mou tali ui ‘i loto he māhina ‘e tolu.

‘A ia ‘oku fiema’u ke fakapalanisi pē ‘etau *calendar* Hou’eiki ‘a ia ko e ‘uhinga ia ‘oku kapau te mou me’a ki he lanu matá na’e ‘ave uike ‘e ua ‘i Ma’asi mo ‘Epeleli pea tau mālōlō leva ‘o faingamālie homou ngāue kehé toenga ‘o ‘Epeleli kātoa ‘o Mē pea na’e uki e Fale ‘i he ‘aho 6 uike ‘aho 6 ‘o Sune. Māhina kakato ko ia koe'uhí ke fakafaingamālie’i homou foki mai ‘o tali ui ki he laó ‘oku pau ke mou tali ui ‘i loto he māhina ‘e tolu. ‘O kapau he ‘ikai ke fakapolokalama’i pehe’i Hou’eiki ‘e malava pē ke tau ‘i tu’a kātoa he laó kae faingata’a’ia e Fale koe'uhí ‘oku fuoloa ange homou mama’o mei he taliui ‘i he māhina ‘e tolu ...

<009>

Taimi: 1120 – 1125

'Eiki Sea: ... ‘A ia ko e ‘uhinga ia ‘oku fakapalanisi pehe’i aí.

Ko e me’a ko ē ‘okú ke me’a mai ki aí fekau’aki pe mo e ‘a’ahi ki he vāhenga fili tu’apule’angá. Ko e māhina ko ena ‘Okatopá ‘oku fakafaingamālie’i ia ke mou ‘a’ahi ki homou vāhenga filí.

‘A ia ko e fuoloa e taimi ‘oku faka patiseti ‘i he patiseti e Fale Aleá ko e uike ‘e 2. Ka ‘oku fakakaukau e Komiti ‘Asenitá ‘oku fakapopototo ke fakafaingamālie’i atu e uike ‘e 5 koe’uhí ke mou palani pe ko fē uike 2 ‘oku mou tō ‘i loto aí.

Pea kapau ‘oku mou fie hoko atu ho’omou ‘a’ahí ‘amoutolu ki tu’apule’anga ki he kāinga ko eni ‘i ‘Aositelēliá mo Nu’usila, fakahoko ia ‘i loto he fo’i uike ‘e 5 ko iá. Lele’i ‘a Tonga ke ‘osi, mou toki me’a atu ki tu’apule’anga ‘o ‘a’ahi ki ho’omou kāinga ko ē ‘i ‘Aositelēlia mo ‘Ameliká kae ‘i loto pe he uike ‘e 5. He ko e taimi ia ‘oku fokotu’u atu ‘e he Komiti ‘Asenitá ke fai ai ho’omou ‘a’ahí.

Tokanga ki he patiseti ki he ‘a’ahi fakavāhenga ‘oku ngata pē ‘a e folau ki Tonga ni ‘ikai kau au ‘a muli

Ko e me’a pē ‘oku ou tokanga atu ki aí koe’uhí ko e patisetí. Ko e patiseti ngāue ‘oku vahe’i ‘e he vouti e Fale Aleá ki he ‘a’ahi vāhenga filí ‘oku ngata pe ia ‘i Tongá ni. Mei Tongatapu ki Niua. ‘Oku ‘ikai ke kau atu ki ai ‘a ‘Aositelēlia mo Nu’usila, me’a fakafō’ituitui pe Fakafofonga kapau ‘oku fie kau atu. Te ne fua pe ia ‘e ia, koe’uhí ‘oku ‘ikai ha ‘esitimetí mo ha patiseti pehē. Ko e fakakau e ngāue ko iá, ko e me’a ia ke mou fokotu’u ‘i Fale Alea ke fai ha kole ki he Pule’angá ke fakalahi mai e pa’anga ngāue e Falé kae lava ke mou a’u atu ki he ngaahi vāhenga fili ko iá.

Ka ‘oku hangē ko e me’a na’á ku ‘osi fakamatala atú. Ko ‘etau pa’anga ngāue ki he ta’u fakapa’anga ko eni ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ‘esitimetí pehē. ‘I he’ene pehē kapau ‘okú ke fie ‘ave pe ‘e koe ‘a koe peá ke fua pe ‘e koe. Ka ko e me’a ko ē ‘oku fua ‘e he Fale Aleá ‘oku ngata pe ia ‘i he uike 2 ‘i loto ‘i he taimi ‘oku ‘osi vahe atu ‘e he Komiti ‘Asenitá ‘i ‘Okatopa.

Hou’eiki ‘oku ou fie ‘ohake pe ‘e au mou tokangá ki he ngaahi uike ngāue e Falé fakafehoanaki pea mo e ngāue e Falé he kuohilí pehe foki ki he ngāue ‘o māmaní. Fakafuofua ki he uike ‘e 15, ‘i he ‘aho ngāue ko ē ‘oku fokotu’u atu he ta’u ní ‘oku tau uike tautolu ‘e 17. ‘A ia ‘oku ki’i ‘ova he ‘avalisí ‘a e ngaahi ‘aho ngāue ko ē ‘oku fa’a vahe ko ē ki he Fale Aleá ‘a e ta’u 2023.

Pea neongo iá Hou’eiki ‘e kei tataki pē he lahi mo si’i ‘o ‘etau ‘asenita ngāue ka ko e anga ko ē tu’u ‘etau *calendar* mo e tohi māhiná ‘oku tau ‘ova tautolu he ‘avalisi ‘o e uike ‘e 15 he ta’u. ‘I he’ene pehē ‘oku fakafiēmālie pea ‘oku fakafaingamālie’i leva e toenga ‘etau ngāue ‘o ka fiema’u.

Ka ko e fakamanatu atu pe Hou’eiki ko e fokotu’u eni ke tali e Līpooti ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he ‘asenitá pea mo e fokotu’u ke tali. Kuo ‘osi ‘i ai e pou pou ki ai pea kapau ‘oku toe ‘i ai ha’amou fehu’i kei faingamālie pe Hou’eiki. Kapau te tau lōloa te u toloi e Falé ka tau foki mai ‘o hoko atu.

Paula Piveni Piukala: Ka u ki’i

‘Eiki Sea: Ko ho fehu’i Tongatapu 7

Paula Piveni Piukala: Vave pē Sea, ‘oku foki mai pe me’a ko eni ki he me’a na’á ku ‘uhinga ki aí, ‘a e mahu’inga ko ē ke tau, ‘oua e *mitigate* e. ‘Osi mahino ia, ko u tui au ki he fakamalanga

na'e fai 'e 11 pea mo e Nōpelé 'a e mahu'inga ko ē ke pau 'a e taimi tāpuní, ke faka'atā. Ka 'oku hangē ko ho'o me'á Sea 'oku 'i he'ene 'Afió pē ia. Ko e 'uhinga ia 'oku tu'u mo lelenga ai 'etau taimí. Ka 'oku makatu'unga ia he me'a ko ení Sea, kapau 'e fai pe 'e he kau Minisitā hono fakahū taimi totonu mai 'enau ngaahi *Annual Report*. Fakahū taimi totonu mai e patisetí, 'e lava 'o palani lelei pea lava 'o *mitigate* pea mo e vā pea mo 'Ene 'Afió.

He 'oku mahino kiate au ko e ta'u kuo 'osí na'e 'osi pau. Na'á ke 'osi me'a mai Sea, 'aho 7 'osi mahino mai mei Palasi. Ka na'e 'ikai ke hoko 'o pehē. Ko 'eku tokanga ia ko ē ki he fekau 'okú ne 'omai pe ko 'ene Tō Folofola fakaava pe ko 'Ene Tō Folofola tāpuní. Ka 'oku 'i ai ha me'a 'oku hoha'a ki ai, 'oku totonu ke nima mo va'e e Falé ni ki ai. He 'oku ou hoha'a Sea, pea kātaki pe he'eku toe 'ohake e me'a ko ení.

Ko e 'uhinga 'eku 'ohake e me'a ko ení, ko e 'uhinga 'eku hanga 'ohake e me'a ko ení he 'oku ou 'osi fanongo 'oku 'i ai fakatau vakapuna e Kautaha ko ení ko e Lulutaí. Ko e faingata'a'ia'anga ia 'oku ou loto ke ta'ofi ke fakahaofi e fonuá ni mei ai. He 'oku 'ikai ke *guarantee* 'a e tēpile ia ko ē. Ko e me'a 'oku mahu'inga ko ē ka au ke tau *pro-active* 'a e Falé ni ki hono fatongia ke tau hanga 'o *mitigate* e vā mo 'Ene 'Afió. Talu ení hono 'ave 'a e *nomination* 'e 2, mei 'Epeleli e ta'u kuo 'osí ...

<010>

Taimi: 1125-1130

Paula Piveni Piukala: ... 'a e ta'ú ní. Te'eki ai ke 'i ai ha *respond* mei ai.

'Eiki Palēmia: Sea fakatonutonu.

Paula Piveni Piukala: 'Oku mahu'inga ke fai ha tokanga ki ai Sea.

'Eiki Palēmia: Sea fakatonutonu.

Paula Piveni Piukala: Ko e vā mahu'inga ia 'o e Falé ni.

'Eiki Sea: Fakatonutonu. Me'a mai Tokoni, 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Me'a ko ení e kautaha vakapuná na'e hanu e Falé ni he taimi pē ko ē 'oku mate ai ha vakapuna 'e tahá, 'oku 'ikai ke toe lava 'o sevesi 'a e 'otu motú.

Paula Piveni Piukala: Na'e 'ikai ke hanu 'a Falé ni ia.

'Eiki Palēmia: Pea ko e me'a ia 'e fai ko ení ke 'ai ha vakapuna 'e taha.

Paula Piveni Piukala: Fakatonutonu atu ē Sea Sea.

'Eiki Palēmia: 'Oleva ...

Paula Piveni Piukala: Na'e 'ikai hanu e Falé ni.

Eiki Palēmia: Kātaki Fakafofonga ‘oku te’eki ke ‘osi ‘eku fakatonutonú. Me’a hifo pē ‘oku sai pē ‘oku kei lahi pē taimí. Na’e fai ‘a e sio ki ai he na’e fai ‘a e lotomamahi he taimi ko ē ‘oku ‘ikai ke lava ai ‘a e sevesi ko eni ki he ‘otu motú ka maumau e vakapuná. Ko e ‘uhinga ia ‘oku fai ai e palani ke toe kumi mai ha vakapuna ‘e tahá ke kei lava ‘o fai e fatongia ko iá ma’á e kakai ‘o Tongá. Mālō.

Paula Piveni Piukala: Sea me’a ange ā ki hē. Ta ‘oku mo’oni pē me’a ia ‘oku ou fanongo ki aí, lolotonga ‘oku hoha’a mai ‘Ene ‘Afió ke fakafoki e me’a ko ení ki he *private sector*, hokohoko atu pē e talangata’á ia. Na’a tau toki fanongo kātoa pē ki he fuakava ‘aneuhú, talangofua ki he ‘Ene ‘Afió, tauhi mā’oni’oni ‘a e Konisitūtoné pea fai lelei’i hotau fatongia ‘i Fale Alea ní.

Lord Tu’ilakepa: ‘E Sea ‘e lava pē ‘o tokoni ki he Fakafofongá. Tali pē he Feitu’una ke u tokoni atu?

Ko u kole atu pē au ki he Feitu’u na fēfē mu’a ke tuku mu’a e fa’a ‘ohake e folofola mai e Tu’í. Hangē ko ē ‘oku ou ongo’i ‘e au ia ‘oku ...

Paula Piveni Piukala: Sea ‘oku ou fakatonutonu atu e Nōpelé.

Lord Tu’ilakepa: ‘Ikai ko ‘eku tokoni pē ‘a’aku ...

Paula Piveni Piukala: Na’a ku fehu’i ki ai he lolotonga e tipeiti e, he Patisetí pe kuo liliu ‘etau fuakavá ke tau faka’apa’apa mo talangofua ki he Palēmiá kae tuku ‘Ene ‘Afió?

Lord Tu’ilakepa: ‘E Sea ko e ‘uhinga pē ‘eku ‘ohake ‘a e me’a ko ení, kehekehe ‘aupito ia mei he’etau ... Sea. Ko hotau ngafa fatongia ‘o tautolu he Falé ni kuo pau ke tau me’a mai, me’a mai e Feitu’u na pea u lele mai pea fai ‘etau ngāué ‘o fakatatau pea mo e tu’unga ko ē he Konisitūtoné.

Ko hono toutou ‘ohake ko ē ‘a e folofola mai ‘a Loto Tataú ko u ki’i ongo’i pē Sea kia au ka ko u kole pē ki he Fakafofongá, me’a hangatonu atu pē koe ki he Pule’angá he ko ena ‘oku tonu pē ho, me’a eni ‘e taha ‘oku, na’a ke fa’a ‘ai mai kiate au he, ‘a e me’a ko ē ko e fakafaikava, ‘ai fakafaikava. Ko ho ki’i fo’i me’a fakafaikava ko ē, sio ‘oku tonu ‘aupito ‘aupito ho ki’i fo’i me’a he efiafi, he pongipongí ní.

Paula Piveni Piukala: Sea.

Lord Tu’ilakepa: Ta na’e ...

Paula Piveni Piukala: Ki’i fakatonutonu, ‘oku ‘ikai ko ha fakafaikava he ko u ‘ilo pau ia ‘e au. Ka ko ‘eku hanga ‘o fehu’i ke nau pu’aki mai. ‘Oua te ke ‘omai koe ho’o fakafaikavá ke ke fakatatau atu ki ai ‘eku ‘ilo paú.

Lord Tu’ilakepa: ‘E Fakafofonga hā e me’a ko ā ‘oku ke pehē ai pē koé he Falé ni?

Le'o: 'Oku 'i ai pe e mo'oni.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ke ...?

Paula Piveni Piukala: Sea.

Paula Piveni Piukala: Ko 'eku 'uhingá ...

Lord Tu'ilakepa: ... ki'i fakakata atu pē au ki he Feitu'u na ...

Paula Piveni Piukala: Ke 'omai e me'a mo'oni ki Falé ni.

Lord Tu'ilakepa: Kuo ke 'alu ...

Paula Piveni Piukala: Tuku e 'omai 'o 'ai 'o fakasi'isi'ia. Ko ho pehē ke 'oua te tau hoha'a ki he Tō Folofola 'Ene 'Afió ...

'Eiki Sea: Hou'eiki.

Paula Piveni Piukala: Ka tau hoha'a ki he tō folofola 'a hai? 'A koe?

'Eiki Sea: Tongatapu 7.

'Eiki Palēmia: 'Oku lolotonga lele e 'asenitá ...

Lord Tu'ilakepa: 'E Tongatapu 7.

'Eiki Palēmia: Sea 'oku ou kole atu ...

Lord Tu'ilakepa: Ko e hā e me'a 'oku ke pehē ai koe he Falé ní?

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele.

'Eiki Palēmia: Ke fakamokomoko pē.

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele kātaki 'o me'a hifo ki lalo.

Lord Tu'ilakepa: Sea ko 'eku 'uhinga atú ...

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele te u toe kole tu'o ua atu ke ke me'a ki lalo?

Lord Tu'ilakepa: Hā 'oku ke 'ai ai koe au kae 'ikai ke ke 'ai e, 'a Tongatapu 7?

'Eiki Sea: Ko ena 'oku 'osi me'a ia ki lalo.

Lord Tu'ilakepa: 'Anenai fa'ifa'iteliha pe ia mo 'ene me'a 'o fa'iteliha he Falé ni ...

'Eiki Sea: 'Eiki Nōpele tuku mai ...

Lord Tu'ilakepa: Kae 'ikai ke ...

'Eiki Sea: Ha faingamālie ke u faitu'utu'uni.

Lord Tu'ilakepa: Sea 'ai mu'a ke tatau ho'o me'a 'oku fai kia tautolu, mautolú kātōá.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko u tui 'oku mama'o e feme'a'akí ia mei he 'asenita ngāué. 'Oku tau toe faka'uhinga'i 'etautolu e kakano 'o e ngāue 'oku fakahoko 'i loto he ngaahi 'aho ngāué. Ko 'etau tohi māhiná ko e 'aho te tau fakataha aí mo e 'aho he 'ikai ke tau fakataha aí, ko ia pē. Tau feme'a'aki tautolu ia he ngaahi mo'oni'i me'a 'oku fakahoko he lolotonga 'oku ngāue ai 'a e Falé, 'oku 'ikai ke 'uhinga pehē e *calendar* ia mo e tohi māhiná. 'Uhinga ia pe te tau ngāue 'aho Mōnite pe 'ikai pe ko e Tu'apulelu pe 'ikai, ko ia pē.

Ko hono faka'uhinga'i ko ē hono fakapolokalama'i e ngāué ko e ngāue ia e Komiti 'Asenitá pea ko e 'asenita ngāue 'a e Falé he 'aho kotoa pē ko e ngāue ia 'a e Sea e Fale Aleá. Ko e ngaahi feme'a'akí Hou'eikí ke tau muimui he 'asenita ngāué mo e 'aho 'oku tuku mai he tohi māhiná ke tau ngāue aí.

Ko e me'a ko ē 'oku me'a ki ai 'a Tongatapu 7 'oku mo'oni kae toki 'ohake ia he 'asenita ngaahi me'a ngāue makehé. He 'ikai ke hanga ho fakamalangá 'a koe 'o liliu e ngaahi 'aho ko ē te tau fakataha aí. Pea ko e 'aho ko ē 'oku fakaava mo tāpuni ai e Falé hangē ko e me'a na'a ku 'osi fakamatala atú 'oku fokotu'u ia ki he 'Ene 'Afió pea toki fakapapau'i mai mei Loto'ā pe tali ke tau fai e ngāue ko iá he 'aho ko iá pe 'ikai.

Te'eki ai ke 'i ai ha fefolofola'aki mo 'Ene 'Afió ki ha 'aho 'e tāpuni ai e Falé. Neongo iá 'oku 'osi a'u mai kia au e fiema'u e Hou'eikí ke tau tāpuni pē 'i loto pē he ta'u ni. Kau ia he me'a 'e fakakaukau'i ka he 'ikai ke u lava au 'oatu e tali mahino he 'aho ni. Tau tali 'etautolu e lipooti ko ení ka tau toki talanoa ...

<002>

Taimi: 1130-1135

'Eiki Sea: ... ofiofi atu ki he feitu'u ki he taimi ko ē 'oku mou faka'amu ai ke tāpuni, ki 'Okatopa, pē ko e Nōvema pē te tau tāpuni 'i he ta'u ni pē 'e tuku pē ki he me'a na'e 'osi fokotu'u 'e he komiti ke tau toki tāpuni 'i he kongá kimu'a 'o e ta'u fo'ou. Me'a mai 'Eiki Tokoni Palēmia.

Fakamanatu mai founga ngāue 'a e Fale hili 'a e liliu 'o e 2010

'Eiki Tokoni Palēmia: Mālō Sea, mālō toe tali ke tu'u tu'o 2 hake 'a e motu'a ni. 'Eiki Sea, fakatapu atu ki he Feitu'u na, kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki 'o e Fale. Ko 'eku fie lave atu pē 'a'aku 'Eiki Sea, ko e founga ko ē kimu'a 'i he 2010, na'e tāpuni 'a e Falé ia 'i Nōvema pē ko 'Okatopa, fakata'u. Koe'uhi na'e 'i ai 'a e mafai fa'u lao ia 'o e Fakataha Tokoní 'i he vaha'a taimi ko ē 'e tāpuni ai 'a e Fale Alea.

Ko e founa ko ē na'e fulihi mei he 2010 'o tau ngāue mai 'aki 'o a'u ki he 'aho ni, ko e foki kātoa 'ikai ke toe fa'u lao 'a e Fakataha Tokoni ko e Fale Alea pē. Pea ko e fo'i 'uhinga lahi taha ko e fo'i taimi ko ē mei Nōvema ki Fēpueli, Mā'asi ko e taimi ia 'oku fa'a tō mai ai 'a e ngaahi fakatamaki fakanatula ki he fonua ni, pea kuo pau ka fiema'u kuo pau ke ui 'a e Fale Alea 'Eiki Sea.

'A ia ko hono fakalea 'e taha 'oku *on call* 'a e Mēmipa Fale Aleá ki hono fatongia. 'I he taimi ko 'ē kimu'a 'i he 2010 ko e a'u pē ki Siulai, vahe 'a e tefito'i vāhenga ia, pea ko 'ene a'u pē ko ē ki Nōvema pē ko 'Okatopa tāpuni pea taki taha 'alu. Ko e loto ko ē 'o e Fale 'i he taimi ko ē 2010, 'o faai mai ai, to'o 'a e mafai fa'u lao 'o e Fakataha Tokoni. Na'e 'ikai ke ngofua ke toe fa'u ha lao 'o ka fiema'u ha me'a 'i he vaha'a ko ē na'e toki toe fa'u lao. Kuo pau pē ke ui 'a e Fale Alea 'i he taimi 'e fa'u ai, 'e fiema'u ai ha lao tautautefito ki he taimi ko ia 'o e ngaahi fakatamaki fakanatula mei Nōvema ki 'Epeleli 'o e ta'u kotoa pē.

Ko e taha ia 'o e ngaahi 'uhinga 'Eiki Sea, na'e tuku pehe'i ai pea maliu mo e vahé 'o fakauike 2 koe'uhi ke kei *on call* 'a e Mēmipa kotoa pē, mālō Sea.

'Eiki Sea: Mālō 'Eiki Tokoni Palēmia hono fakamanatu mai 'a e 'u me'a ko ena. Tongatapu 4.

Fokotu'u ke tali Lipooti fika 2/2023 Komiti 'Asenita & taimi tepile ngāue 'a e Fale Alea

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, 'Eiki Sea ko e fokotu'u atu ke tali ā 'a e lipooti mo e taimi tēpile 'Eiki Sea, ka tau hoko atu, mālō Sea.

Pālōti 'o tali Lipooti Komiti 'Asenita & taimi tepile ngāue 'a e Fale Alea

'Eiki Sea: Kole atu ki he kalake ke tau pālōti, ko ia 'oku loto ke tali 'a e Lipooti Tu'uma'u ki he 'Asenita, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila mo e Langi Fasi, Māteni Tapueluelu, Paula Pīveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Fusimālohi, Mo'ale Fīnau, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, loto ki ai 'a e toko 16.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki te u kole atu Hou'eiki ke tau mālōlō miniti 'e 15, ki he Sātini ke ui mai 'a e Hou'eiki ke tau foki mai he toe 25 ki he 12. Hou'eiki 'oku ou fakatokanga'i ko e taimi ko ē 'oku mālōlō ai 'a e Fale 'oku fa'a toho atu 'a e taimi ia 'osi haafe houa pea mou toki foki mai ki fale. Ka 'oku ou fie fakamanatu atu pē ko 'etau 'aho ngāue 'oku 4 pē 'i he uike, pea ko e taimi ko ē 'oku 'oatu ki he mālōlō atu 'a e Hou'eiki 'oku fiema'u ke mou fakafokifoki mai kae 'oua te tau hanga 'o *abuse* 'etau taimi Fale Alea.

Koe'uhí ko e taimi ko ē 'oku tau tuku ai 'oku tau tuku pē he 4, pea 'o kapau te mou fiema'u ke ki'i lōloa ange 'etau taimi mālōlō, te u fakalōloa 'aki leva 'a e taimi te tau ngāue ai 'o toe mama'o atu mei he 4 ki he 5, ko ia 'oku ou kole atu pē Hou'eiki koe'uhi 'oku pau pē ke faka'atu'i homou taimi, tau ki'i mālōlō pē miniti pē 15, ko e 'osi 20 eni, toe 25 pē tau foki mai hoko atu 'etau ngāue. 'Eiki Tokoni Sea, Nōpele Ha'apai me'a mai.

Fokotu'u ke liliu founa ngāue Fale Alea ke lele hangē ko ia na'e ngaue'aki mai he taimi alea'i Patiseti

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga, ka u ki'i lave atu pē 'a'aku ia he, 'i he me'a fakamuimui ko ena na'a ke me'a mai fekau'aki mo e... ka ko 'eku lave pē 'aku ia pē ko e 'ai ke, ko e ha 'a e founa ko eni ko ē ...

<005>

Taimi: 1135-1140

Lord Tu'iha'angana: ... Fai ko ē feme'a'aki he Patiseti pea hangē pē ko ena ko ho'o me'á ke feinga'i ke fusi mai ki he taimi mālōlō he ko e miniti pē 'e 15, ka 'oku fa'aka 'oku ke mea'i foki ko e mālōlō pehe ni ia ko e ma'u e 'ilo 'a e Hou'eiki 'oku fa'a faingata'a 'oku 'i ai 'a e fa'ahinga 'e ni'ihī 'oku ki'i palopalema honau koloa mo e me'a 'oku ki'i māmālie mo e me'a pehē 'o ki'i matolo, ka ko 'eku 'uhinga 'Eiki Sea pē ko e fokotu'u mai pe he Feitu'u na mo e kau ngāue mo e Kalake ke tau fai ki he founa ngāue ko ē na'e fai ko ē na'a tau tali ko ē he me'á. na'a tau lele mai ko ē he Patiseti he ko u tui ko e founa lelei pē ia ke tau hū pē ko ē tautolu ko ē he 10:00 'o fai e feme'a'aki ki he 12 pea taimi tatau na'e 'atā pē ki'i fakamokomoko mo e hāfua ko ē ka 'oku 'i ai ha me'a ia 'oku fiema'u ha Mēmipa 'oku ki'i me'a atu pē ia kitu'a mo e me'a pehē.

Ka ko 'eku 'uhinga 'a'aku ia pē ko e fakahū mai ki he...pe te mo lava pē mo e Kalake 'o fakahū mai e fo'i liliu ki he'etau Tu'utu'uni ko ia pe ko e pau pē ke fou atu he fokotu'u faka-Fale Alea ke liliu e Tu'utu'uni. Ka ko u sio tui au ko e me'a pē eni ia 'oku laumālie ki ai e Hou'eiki ke liliu 'etau founa ngaue ke hangē ko e ki'i fo'i founa ko ena ne tau kamata mai ko ena he Patiseti lele pē feme'a'aki he 10:00 toki mālōlō pē he 12: hū he 2:00 ki he 4:00 he me'a ko eni he 'oku mahino foki pau ke liliu e Tu'utu'uni. Ka ko 'eku kole pē 'a'aku 'Eiki Sea ko e hā pē ha'o me'a kapau te mo fakahū mai pē moua ha ki'i fokotu'u pehē ke tau paloti'i kae liliu ki ai 'etau Tu'utu'uni kae hoko atu kae 'oua 'e toe ...he ko u tui au 'oku fiemālie pē 'a e Hou'eiki ia ki ai ki he fo'i founa ko ia. Ka ko e fokotu'u atu pē ke toki me'a ki ai 'a e Feitu'u na mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Nōpele?

Mateni Tapueluelu: Pou pou atu Sea.

Tali fokotu'u ke liliu founa ngāue Fale Alea pea ke toki fakahū mai Sea fokotu'u faka-Fale Alea ki ai

'Eiki Sea: Tongatapu 4 poupu? Ko ia Hou'eiki ko u tali pē kole mei he 'Eiki Nōpele pea ko u kole atu ke tuku mai ha faingamālie ki he Kalake ke ma toki fakahū mai ha fokotu'u ki he Fale ke mou me'a ki ai. Ko e liliu eni ia ki he'etau Tohi Tu'utu'uni. 'A ia ko e me'a 'oku kole mai he Hou'eiki Nōpelé ke tau ngāue'aki e founa ngāue ko e fakataha pē mei he 10:00 'o toki mālōlō he 12: 00 foki mai he 2:00 toki mālōlō ki he 4:00.

Pea ko u tui ko ia pē pea mahalo 'i he fo'i vaha'a taimi ko iá 'e hoko atu pē hono fakafaingamālie'i atu 'a e tī mo e me'a 'i tu'a. Kapau te mou fie me'a atu ha miniti 'e 5 pea mou foki mai kae 'oua 'e toe tu'u 'etau ngāue kae lele pē mei he 10:00 'o toki mālōlō he 12:00. Hou'eiki koe'uhí ko e kole ko eni te u toe ki'i fakalōloa 'etau taimi tau foki mai he toe kuata mou me'a hake ke tau mālōlō.

(Na'e mālōlō ai 'a e Fale)

<007>

Taimi: 1155-1200

Satini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Alea (Lord Fakafanua)

Lao Fakaangaanga Fika 9/2023 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni 2023

'Eiki Sea : Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki, ko u fakamālō atu ho'omou me'a taimi mai ke hoko atu 'etau ngāue ki he 'asenitá. 'A ia kuo lava tali 'a e fika 5 tau hoko atu leva ki he ngaahi Lao Fakaangaanga 'i he fika 6.1 'etau 'asenita. 'A ia ko e 'uluakí ko e Lao Fakaangaanga Fika 9/2023 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni 2023. Te u kole heni ki he 'Eiki Minisitā 'oku ne fakahū mai 'a e Lao Fakaangaanga ko eni 'a ia 'oku fakamo'oni ai e 'Eiki Tokoni Palēmia, Minisitā ki he Laó, 'omai ha fakamatala puipuitu'a 'ikai toe lōloa ange he miniti 'e 5. Me'a mai.

Fakamatala puipuitu'a ki he Lao Fakaangaanga fika 9/2023

'Eiki Tokoni Palēmia : Mālō Sea. Tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale. 'Ai ange mu'a Kalake ki he peesi ko ē fakamatala fakamahino. Mālō. 'Ai mai ke fālahi ke mau lava sio. Ko ia, mālō Sea. Ko e Lao ko eni 'Eiki Sea ke ki'i fakangofua 'a e *hearsay* fakamo'oni. Fakatātā pē ki ai 'Eiki Sea ko e ngaahi, hangē ko e ngaahi *Bill of Lading* 'o e ngaahi vaká 'oku fa'u foki ia mei he fonua kehe pea ka fai ha hopo ia 'i Tonga ni, 'e fiema'u ia ke ha'u 'a e tokotaha ko iá 'o fakamo'oni'i na'ne fa'u ko ē *Bill of Lading*. Ka ko e fakatonutonu ko eni koe'uhi ke fakangofua pē 'a e *hearsay* 'a ē ki he Fakamaau pē ia ke ne hanga 'o tali 'aki 'a e ngaahi fakamo'oni mo e ngaahi mo'oni me'a ko ia 'o e hopó, kae lava ke ngāue'aki 'a e founa ko eni ke 'oua 'e faingata'a'ia ...

<008>

Taimi: 1200-1205

'Eiki Tokoni Palēmia: ... ha taha ha'ane 'eke ha'ane totonu mei ha kautaha vaka koe'uhí ko hano fiema'u ke 'omai e tokotaha totonu ko ē na'a ne fa'u hangē ko e me'a ko ē 'oku ou lave ki ai 'a e *Bill of Lading* 'Eiki Sea. Pea ko e tupu eni mei he ngaahi hopo ne 'osi fai ia 'i he fonua ni pea ko e fokotu'u eni mei he kau Fakamaaú 'a e founa ko eni mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō te u kole atu ki he Kalake ke lau 'uluaki Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni he 2023.

Lau 1 Lao Fakaangaanga Fika 9/2023 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni 2023

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni 2023.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha lao ke fakatonutonu 'a e kupu 89 'o e Lao ki he Fakamo'oni. 'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehē Kupu 1 Hingoa Nounou mo e 'Uhinga'i Lea Kupu (1) 'E ui 'a e lao ni ko e Lao Fakatonutonu Fika 1 ki he Fakamo'oni 2023.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tali 'a hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga Fika 9/2023 fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila Moe Langi Fasi, Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi. Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa. 'Oku loto ki ai e toko 14.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ki hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga ko eni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Mateni Tapueluelu, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata. 'Ikai ke loto ki ai e toko tolu 'Eiki Sea.

Tu'utu'uni tukuhifo ki he Komiti 'Asenita Lao Fakaangaanga fika 10/2023

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku ma'u ia 'i he ni'ihī 'oku loto ki ai 'i he'ene pehē te u fokotu'u ke tukuhifo eni ki he Komiti Laó. Tau hoko atu ki he Fika 6.2 'etau 'Asenita 'a ia ko e Lao Fakaangaanga Fika 10/2023 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Fakamo'oni 2023. 'Eiki Tokoni Palēmia me'a mai.

'Eiki Tokoni Palēmia: Tapu mo e Sea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Falé. 'Eiki Sea ko e tu'u ko ē he lolotonga ni 'e 'ikai ke lava 'o fakamo'oni ha taha na'e 'i ai ha'ane felāve'i mo e hia ko ia na'e 'i he taimi ne fakahoko ai ha hopo ki ha kaungāfai. Kae 'i he tu'u ko eni 'Eiki Sea ne 'i ai 'a e ngaahi hopo 'i he Fakamaau'angá ne fakahoko ia ne fu'u fiema'u 'e he Fakamaaú ia 'a e tokotaha ko ia ke fakamo'oni tokoni ki he ngaahi fakamo'oni ki he'ene faitu'utu'uni. Pea makatu'unga ai 'a e 'a e hopo ko eni Sea 'oku 'a e fakatonutonu ko eni 'oku 'asi pē 'a e hopo

ko ia na'e 'uhinga ki ai 'a e hopó 'i he vaha'a 'o e Pule'anga pea mo 'Ala Lea 'i he Hopo Hia Fika 11 'o e 2020 'Eiki Sea pea 'oku fokotu'u atu.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke lau 'uluaki Lao Fakaangaanga Fika 10/2023.

Lau 'uluaki Lao Fakaangaanga Fika 10/2023

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Fakamo'oni 2023.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha lao ke fakatonutonu 'a e kupu 126 'o e Lao ki he Fakamo'oni.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehē. Kupu 1 Hingoa Nounou mo e 'UHINGA'i Lea Kupu (1) 'E ui 'a e lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fika 2 ki he Fakamo'oni 2023.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tali hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga Fika 10/2023 mo e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Fakamo'oni 2023 fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila Moe Langi Fasi, Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa. 'Eiki Sea 'oku loto ki ai e toko 12.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ki hono lau 'uluaki e Lao Fakaangaanga fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Mateni Tapueluelu, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata. 'Ikai ke loto ki ai e toko 3 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku ma'u 'i he ...

<009>

Taimi: 1205 – 1210

Kalake Tēpile: ... Sea 'oku loto ki ai e toko 12.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ki hono lau 'uluaki e Lao Fakaangaangá fakahā mai ho nima

Kalake Tēpile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Mateni Tapueluelu, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata. 'Ikai ke loto ki ai e toko 3, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku ma'u 'e he ni'ihī ko enī 'oku nau loto ke talí 'a e lau 'uluaki e Lao Fakaangaanga ko enī, tukupi mo ia ki he Komiti Laó.

Lao Fakaangaanga Fika 11A/2023

Hoko atu leva ki he Fika 6.3, ko 'etau 'asenitá ko e Lao Fakaangaanga Fika 11A, 2023, Ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Fili Fale Aleá.

Ko e Lao Fakaangaanga ko ení 'oku fakamo'oni mai ki ai 'a e 'Eiki Minisitā ki he Laó. Me'a mai 'Eiki Tokoni Palēmia.

Fakama'ala'ala ki he puipuitu'a Lao Fakaangaanga fika 11A/2023

'Eiki Tokoni Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, Tapu mo e Hou'eiki Mēmipa e Falé. Ko e lao ko ení 'Eiki Sea 'oku fekau'aki ia mo e Fili Fale Aleá. 'I he ngaahi fonua kaungā 'apí kae hangē ko Nu'usila mo me'a. 'Oku a'u pe ko e toko 2 pe 'oku fiema'u ke fakamo'oni ko ia ki he kanititeití. Ka ko e lolotonga ní 'oku lolotonga tau toko 50, ko e fiema'u eni ke holoki hifo ke toko 10 ke faingofua ange pe. 'Oku fa'a 'i ai e fili 'oku lava e ni'ihi 'o kanititeiti pea fai e filí ia pea 'ikai ke a'u honau fika 'o nautolu he filí ki he toko 50. 'A ia 'oku 'ai pe eni ke ki'i faingofua ange 'Eiki Sea ki he hou'eiki kanititeiti ke holoki hifo meí he 5 ngofulú ki he 10. Pea 'oku pehē pe mo e founa e ngaahi fonua takatakai koia 'i he fonuá ni 'Eiki Sea, mālō, Fokotu'u atu.

Lau 1 Lao Fakaangaanga Fika 11A/2023

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke tau lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga Fika 11A 2023

Kalake Tepile: Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Fili Fale Aleá 2023. Ko e Lao Fakaangaanga ki he Lao ke Fakatonutonu 'a e kupu 9 (2) 'o e Lao ki he Fili Fale Aleá.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'í mo e Fale Alea 'o Tongá he Fakataha Alea 'o e Pule'angá 'o pehē

Kupu 1 Hingoa nounou mo e 'uhinga'i lea. 'E ui 'a e laó ni ko e Lao Fakatonutonu Fika 2 ki he Fili Fale Aleá.

'Eiki Sea: Koia 'oku loto ke tali hono lau 'uluaki e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Fili Fale Aleá, fakahā mai ho nima

Kalake Tepile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila Moe Langi Fasi, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonuá, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'akí, Vaea Taione, Vātau Mefi Hui, loto ki ai e toko 10

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ki hono lau 'uluaki e Lao Fakaangaangá fakahā mai ho nima.

Kalake Tepile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Mateni Tapueluelu, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Liku'ohihifo Fusimalohi, 'ikai ke loto ki ai e toko 4.

Tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 11A/2023

'Eiki Sea: Tali hono lau 'uluaki e Lao Fakaangaanga ko ení, tukuhifo mo e ki he Komiti Lao.

Mateni Tapueluelu: ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 4

Fehu’ia pe ‘oku ‘ave ngaahi Lao tukuhifo ki he Komiti Lao ki he kakai

Mateni Tapueluelu: Fakamolemole pe mu’a ‘Eiki Sea ko e ki’i fehu’i pē ia. Pe ko e tuku hifo ko eni ha ngaahi lao tautautefito ki he ngaahi Lao Filí ‘oku hokohoko mai ko eni kapau ‘e fou pe ia he Kōmiti Laó ‘oku kau ai ha *public consultations* Sea. Ko e ki’i fehu’i pe ia fakamolemole.

Tali Sea ko e me’a tau’atāina pe Komit pe te nau ‘ave Lao ki he kakai pe ‘ikai

‘Eiki Sea: Ko e me’a tau’atāina pe Falé kapau ‘oku nau fokotu’u ke fakahoko e ngāue ko iá. Pea kapau ‘e ‘ikai ‘i he tuku pe ki he komiti ke nau toki faitu’utu’uni ki ai ‘i ha’anau vakai ki he Lao Fakaangaangá takitaha.

Mateni Tapueluelu: Ko ia Sea mahalo ‘e sai ke tukuange pe ke mahino ‘oku tuku hifo ki he komiti ka u toki fokotu’u atu mu’a kae tautautefito pe ki he ngaahi Lao Filí Sea, ‘oku ‘aonga ke ongo mai e le’o e kakaí he ko nautolu te nau fai e filí. ‘Oku ‘i ai e ngaahi liliu, ko e ki’i ka u toki fokotu’u atu pe he’ene he ‘osi kātōá.

‘Eiki Sea: Fakatokanga’i pe ia Fakafofonga

Mateni Tapueluelu: Mālō ‘aupito Sea

‘Eiki Sea: Ke mou fakakau mo e kaveinga ngāue ko iá hono tuku hifo ki he Komiti Laó. Tautefito ki he filí he ‘oku fekau’aki ia mo e kakaí.

Lao Fakaangaanga Fika 11/2023

Tau hoko atu Hou’eiki he fika 6.4 ‘etau ‘aseníá, ko e Lao Fakaangaanga Fika 11, 2023. Lao Fakaangaanga Fika 3 ki he Fili Fale Aleá. Me’a mai ‘Eiki Tokoni Palēmia.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Kātaki Sea kuo puli ‘a e hokohokó

‘Eiki Sea: Ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 3 eni ki he Fili Fale Aleá. ‘A ia ko e Fika 6.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Ke tuku hake angé Kalake ki he fakamatala fakamahino

‘Eiki Sea: 6 ...

<010>

Taimi: 1210-1215

'Eiki Sea: ... poini 4 'etau 'asenitá Hou'eiki.

Fakama'ala'ala'a ki he puipuitu'a Lao Fakaangaanga fika 11/2023

'Eiki Tokoni Palēmia: Ko e fokotu'u 'o e 'aho ko ē ki he fili fakalukufua e kau Fakafofonga e Kakaí mo e kau Nōpelé ki he Fale Alea 'o e 'aho ki hono tukuatu 'o e ngaahi tohi fekau filí. Kuo fakatonutonu e lao ko ení 'Eiki Sea ke fokotu'u pau ha 'aho ki he ta'u 'e 4 kotoa pē 'oku hokohoko pe ai 'a e fili lahi ko ē 'oku fanongonongó 'o fakatatau ki he laó kae 'ikai ke toki, 'e 'uluaki malava pē 'Eiki Sea ke 'i ai ha taimi ia he 'ikai ke lava, feinga e ni'ihi ia ke tolotoloi. Ka ko 'ene fakatonutonu ko eni e laó tuhu'i pau hono taimí 'Eiki Sea. Mālō, fokotu'u atu.

Vaea Taione: Sea ko e ki'i fehu'i pē fakamolemole, kātaki mu'a Sea.

'Eiki Sea: Kātaki 'oku tapu e fehu'í. Kole atu Fakafofonga ke ke lau 'etau Tohi Tu'utu'uní. Ko e kole atu ke tau hoko atu ko e, ki hono lau 'uluaki e Lao Fakaangaanga ko ení.

Hou'eiki ke mou me'a ki he 'etau Tohi Tu'utu'uní ko e kupu 130 'oku ne tataki e ngāue ki hono lau e ngaahi Lao Fakaangaangá. Ko e fakamatala ko eni 'oku, puipuitu'a ki he Lao Fakaangaangá miniti 'e 5 ka 'oku 'ikai ngofua ke tali ha fehu'i pe toe fai ha feme'a'aki hili 'a e fakama'ala'ala ko iá. 'E lau 'uluaki e laó ke tēpile'i he Falé pea 'ave leva ia ki he komiti fekau'akí. Ko e taimi ko ē 'oku fakafoki mai aí pea mou toki feme'a'aki leva ai. Kole atu ki he kalaké ke tau lau 'uluaki e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 3 ki he Fili Fale Aleá.

Lau 1 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 3 ki he Fili Fale Alea (Lao Fakaangaanga fika 12/2023)

Kalake Tēpile:

LAO FAKAANGAANGA (FAKATONUTONU) (FIKA 3) KI HE FILI FALE ALEA 2023

KO E LAO FAKAANGAANGA KI HA LAO KE FAKATONUTONU 'A E KUPU 7 'O E LAO KI HE FILI FALE ALEA.

'OKU TU'UTU'UNI 'e he Tu'í mo e Fale Alea 'o Tongá 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'angá 'o pehē:

1 Hingoa nounou mo e 'UHINGA'i Lea

(1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao (Fakatonutonu) (Fika 3) ki he Fili Fale Ale 2023.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tali hono lau 'uluaki e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) (Fika 3) ki he Fili Fale Aleá fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila Moe Langi Fasi, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa. 'Oku loto ki ai ‘a e toko 15.

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki hono lau ‘uluaki e Lao Fakaangaangá fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a Mateni Tapueluelu. ‘Ikai ke loto ki ai e toko taha.

Tukuhifo Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 3 ki he Fili Fale Alea ki he Komiti Lao & ‘ave ki he kakai

'Eiki Sea: Hou'eiki ‘oku ma'u eni ia ‘e he ni'ihi ‘oku loto ke tali hono lau ‘uluaki e Lao Fakaangaangá. ‘I he'ene pehē te u tu'utu'uni ke tukuhifo ki he Komiti Laó fakataha pea mo hono *public consultation* pea ‘ave takai ki he kakai.

Hou'eiki ko u fakatokanga'i ko ‘etau taimi neongo ‘oku toe ‘etau ‘asenitá, te u toloi e Falé he taimi ni ki he 2. Mou me'a hake ke tau toloi.

(Toloi ‘a e Falé ki he 2 ho'atā.)

<002>

Taimi: 1410-1420

Sātini Le'o: Me'a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea. (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki ko eni kuo, kimu'a pea toloi mai ‘a e Fale ki he 2 na'e fakakakato hono lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga fika 12/2023, ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 3 ki he Fili Fale Alea, pea kuo ‘osi tu'utu'uni ke tukuhifo mo ia ki he Komiti Lao, fakataha mo e kaveinga ngāue ke kau mo ia ‘i he, ‘i hono ‘ave ki he kakai.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 5 ki he Fili Fale Alea

Tau hoko atu leva Hou'eiki ki he fika 6.5 ‘etau ‘asenita ‘a ia ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 5 ki he Fili Fale Alea. ‘Eiki Tokoni Palēmia me'a mai.

'Eiki Tokoni Palēmia: ‘Ai hake mu'a Kalake ki he Fakamatala Fakamahino. Ko e, tapu mo e Sea, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea. Ko e ‘ai eni ha founga ke fakatonutonu mo faingofua ange hono tauhi ko ia ‘o e fakakātoa ‘o e fili, mo e faka'atā ke vakai ki ai mo hono fakatonutonu ‘o ha ngaahi fehalaaki ‘i he filí ‘Eiki Sea, fakafo'ou foki mo e faka'uhinga fo'ou ‘i he lea ko ē he Fakamaau'anga, mo e fakatonutonu e kupu 4 mo e 5 ‘i he pulusi ‘i he ngaahi tohi fakakātoa ‘i he founga ‘oku faingofua mo e malava ke pule'i ‘i he filí ‘Eiki Sea. Fokotu'u atu.

Lau 1 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 5 ki he Fili Fale Alea

'Eiki Sea: Kole atu ki he kalake ke tau lau ‘uluaki, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 5 ki

he Fili Fale Alea.

Kalake Tēpile: (*Lau 'uluaki*)

**LAO FAKAANGAANGA (FAKATONUTONU) FIKA 5
KI HE FILI FALE ALEA, 2023**

**Lao Fakaangaanga ki he Lao Fakatonutonu 'a e
kupu 25 mo e 14 'o e Lao ki he Fili Fale Alea**

‘Oku Tu’utu’uni ‘e he Tu’i ‘i he Fale Alea ‘o Tonga ‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule'anga ‘o
pehē

1. Hingoa Nounou mo e ‘UHINGA’i Lea:

1) ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao Fakatonutonu fika 5, ki he Fili Fale Alea 2023.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tali hono lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 5 ki he Fili Fale Alea, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhila Moe Langi Fasi, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Vaea Taione, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘oku loto ki ai ‘a e toko 11.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki hono lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga Fika 14A/2023, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a Māteni Tapueluelu, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi, Mo’ale Finau, ‘ikai ke loto ki ai ‘a e toko 5.

**Tu’utu’uni tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 14/2023 ki he
Komiti Lao & ‘ave ki he kakai**

‘Eiki Sea: Ma’u ‘a e pālotti ko ia ni’ihi ‘oku loto ki hono lau ‘uluaki ‘a e Lao Fakaangaanga ko eni, tu’utu’uni leva ke tukuhifo ki he Komiti Laó fakataha pea mo e kaveinga ngāue ke kau mo ia hono ‘ave ki he kakai.

Lao Fika 15A/2023 - Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Hia Fili Fale Alea

Tau hoko atu leva Hou’eiki ki he peesi hono hoko ‘etau ‘asenita ‘a ia ko e fika 6.6 ko e Lao Fika 15A/2023 Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Hia Fili Fale Alea.

Lao Fakaangaanga ko eni ‘oku fakahū mai mei he ‘Eiki Minisitā Lao, me’a mai ‘Eiki Tokoni Palēmia.

'Eiki Tokoni Palēmia: Tapu mo e Sea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea, ko e lao ko eni ko e fakatonutonu ki he ngaahi fili ke 'ave 'a e ngaahi hia Fale Alea ki he Lao Hia 'o e Fili Fale Alea, kae kehe pē 'a e fili Fale Alea 'Eiki Sea.

<005>

Taimi: 1420-1425

'Eiki Tokoni Palēmia: ...Ko e 'ai pē eni ke mahino 'a e ngaahi me'a ko ia 'oku ala faka'iló ko e tupu ia mei he ngaahi hopo mo e ngaahi me'a na'e toki hoko 'i he fonua ni mālō 'Eiki Sea fokotu'u atu.

Lau 1 Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Hia Fili Fale Alea

'Eiki Sea: Kole ki he Kalake ke tau lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Hia Fili Fale Alea lau 'uluaki.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Hia Fili Fale Alea 2023. Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Tu'utu'uni ki he Ngaahi Hia Fili Fale Alea 'i he Ngaahi Fili Fakafonua mo Fakalotofonua.

'Oku Tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga e Fakataha Alea 'a e Pule'anga 'o pehē.

Kupu 1: Hingoa Nounou. 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Hia Fili Fale Alea 2023.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tali hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga ko eni fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki. Sea 'oku loto ki ai e toko 7.

'Eiki Sea: Kalake.

Kalake Tēpile: Toko 8 ki he 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana. Loto ki ai e toko 8 Sea.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau 'uluaki e Lao Fakaangaanga ko eni fakahā mai hono nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ke loto ki ai 'a 'Uhila Moe Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Liku 'o Hihifo Fusimālohi, Mo'ale Finau, Vaea Taione. 'ikai ke loto ki ai e toko 7.

Tukuhifo ki he Komiti Lao Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Hia Fili Fale Alea

'Eiki Sea: Vāofi e pāloti ko ia Hou'eiki, ma'u pe he ni'ihī 'oku loto ke tali hono lau 'uluaki tukuhifo eni ki he Komiti Lao pehē foki mo e kaveinga ngāue ke 'ave ki he kakai.

Tau hoko atu leva Hou'eiki ki he Lao Fakaangaanga faka'osi 'i he'etau 'asenita. Ko e Lao Fika 13/2023 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 4 ki he Fili Fale Alea. 'Eiki Tokoni Palēmīa.

Fakama'ala'ala he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 4 ki he Fili Fale Alea (Lao Fika 13/2023)

'Eiki Tokoni Palēmīa: Kalake 'ai ke tu'uma'u he fakamatala fakamahino kātaki ko ia 'alu hake ki 'olunga hake ko ia. Sea ko e tefito'i taumu'a 'o e fakatonutonu ko en ki he Lao Fili Fale Alea vahe 3 ko hono fakapekia 'a e kotoa 'o e ngaahi Kupu 'oku lave ki he ngaahi hia ki he fili 'oku kau 'i he ngaahi Kupu 'o fakapekia 'a e ngaahi me'a 'i he hia fili 'a ē 'oku 'ave kātōa e 'ū me'a ia ko ia ki he Lao Hia 'i he Fili 'Eiki Sea fokotu'u atu.

Lau 'uluaki Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 4 ki he Fili Fale Alea

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake tau lau 'uluaki e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 4 ki he Fili Fale Alea.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 4 ki he Fili Fale Alea 2023. Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Fakapekia 'a e konga 4, konga 5 mo e kupu 40 mo e fakatonutonu 'a e tēpile ki he Lao ki he Fili Fale Alea.

'Oku Tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehē. Kupu 1:Hingoa Nounou mo e 'Uhinga'i Lea.

Kupu si'i (1): 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakatonutonu Fika 4 ki he Fili Fale Alea 2023.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tali hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 4 ki he Fili Fale Alea fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Eiki E Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmīa, 'Eiki Tokoni Palēmīa, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa loto ki ai e toko 10.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ki hono lau 'uluaki e Lao Fakaangaanga fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku 'ikai ke loto ki ai 'a 'Uhila Moe Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Liku 'o Hihifo Fusimālohi, Mo'ale Finau 'ikai ke loto ki ai e toko 6.

<007>

Taimi: 1425-1430

Tukuhifo ki he Komiti Lao Lao Fakaangaanga Fakatonutonu fika 4 ki he Fili Fale Alea & ke ‘ave ki he kakai

'Eiki Sea : ...tali ‘a e pāloti ko ia ke hoko atu ‘a e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 4 ki he Fili Fale Alea tu'utu'uni ke tukuhifo ki he Kōmiti Lao fakataha pea mo e kaveinga ngāue ke ‘ave ki he kakai.

Hou'eiki ko ‘ene ngata ia ‘a e ‘asenita ki he ngaahi Lao Fakaangaanga ‘a ia kuo lava kātoa ‘a e ‘ū Lao Fakaangaanga Fika 09, 10, 11A, 12, 14A, 15A mo e 13 tuku kātoa ki he Kōmiti Lao.

Kole atu pē ki he Sea e Kōmiti Lao ke fakatokanga’i ko e Lao Fika 11A, 12, 14, 15A mo e 13 ‘oku tānaki atu ki ai ‘a e kaveinga ngāue ke ‘ave ki he kakai. Tau hoko atu Hou'eiki ki he fika 7 ‘etau ‘asenita. Kātaki pē Tongatapu 4 me’a mai.

Kole Tongatapu 4 fakakau atu kinautolu ‘ikai memipa 'i he Komiti Lao ke nau memipa fanongo pe

Māteni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea. Ko u kole pē Sea ko e ‘uhinga ko e Kōmiti Lao na’a lava pē mu’a ke ‘i ai ha ni’ihi ‘oku ‘ikai ke Mēmipa ‘i he Kōmiti Lao ke mau kau atu pē kae fou pē ‘i he founga angamaheni. ‘ikai ke mau kau ‘i he pāloti pea toki lea ai hono faka'atā mai Sea e Kōmiti ko ia, kae koloa pē ke mau lava fanongo pē Sea. Mālō.

'Eiki Sea : Hou'eiki ko u tali pē ‘e au ia e kole. Fakapotopoto pē ia kapau ‘oku mou fie kau atu ki he Kōmiti ka ‘oku fiema’u ke mou taliui ki he Sea ke ne toki faka'atā atu ke mou me’a he Kōmiti he ‘oku ‘ikai ko ha Mēmipa ‘o kapau ‘oku ‘ikai ko ha Mēmipa Tu’uma’u koe ‘o e Kōmiti.

Lipooti Fika 1/2023 Kōmiti Tu’uma’u Ngaahi Totonu e Fale Alea fekau’aki ia mo e Tohi Tangi Fika 1A/2023

Fika 7 ‘etau ‘asenita Hou'eiki ko e ngaahi Lipooti ‘a e Kōmiti. Lipooti Fika 1/2023 Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea fekau’aki ia mo e Tohi Tangi Fika 1A/2023. Kole atu ki he Kalake ke lau mai e tohi ‘oku fakahū mai ‘aki e Lipooti.

Kalake Tēpile :

‘Aho 01 ‘Akosi 2023

Lord Fakafanua
'Eiki Sea
Fale Alea ‘o Tonga
Nuku’alofa.

'Eiki Sea :

Lipooti Fika 1/2023 Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea fekau'aki mo e Tohi Tangi Fika 1A/2023.

Ko u faka'apa'apa mo fakahoko atu ki he Feitu'ú na 'a e Lipooti Fika 1/2023 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea ke me'a ki ai 'a e Feitu'ú na mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. 'Oku fekau'aki 'a e Lipooti ko eni mo e Tohi Tangi Fika 1A/2023.

Faka'apa'apa

.....

Lord Tuivakanō

Sea Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea.

'Eiki Sea : Kalake ke lau mai e fakamā'opo'opo . Peesi 4 'o e Lipooti konga 3.

Fakamā'opo'opo & Ngaahi Fokotu'u Lipooti fika 2/2023 Komiti Ngaahi Totonu Fale Alea

Kalake Tēpile : Konga 3 – Fakamā'opo'opo mo e Ngaahi Fokotu'u peesi 4.

Kuo kakato 'a e ngāue 'a e Kōmiti ki he Tohi tangi Fika 1/A/2023 pea 'oku fai pau ki he ngaahi Tu'utu'uni, Ko u fokotu'u atu ai:

1. Ke tali 'a e Lipooti Fika 1/2023 'a e Kōmiti ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea.
2. Ke lau 'a e Tohi Tangi Fika 1A/2023.

'Eiki Sea : Tongatapu 2. Ko e Lipooti eni 'a e Kōmiti na'a ne vakai'i 'a e Tohi Tangi ka ko u fakatokanga'i hifo 'oku lolotonga me'a folau atu 'a e Sea Kōmiti, ka koe'uhi ko koe na'a ke fakamo'oni mai he Tohi Tangi ke ke mai pē ha fakama'ala'ala mo ha fokotu'u ke tali ke lau. Me'a mai 'Eiki Nōpele Ha'apai.

Lord Tu'iha'angana : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga. Kimu'a pea ke toki hoko atu ki he Fakafofonga Tongatapu 2 ko 'eku ki'i lave atu pē ko e 'uhinga ke kakato pē 'eku fakamā'opo'opo pē 'o fakahū mai. 'Oku 'ikai ke me'a heni e Sea 'o e Kōmiti ka 'oku 'i heni pē mahalo 'a e tokolahi e kau Mēmipa 'o e Hou'eiki hangē pē ko ena 'oku ke mea'i 'Eiki Sea. Ne 'osi fai hono vakai'i pea na'e fakatatau ki he Tohi Tu'utu'uni 'a e Fale Alea pea na'e 'i ai e ngaahi me'a na'e fiema'u ke fakatonutonu mai, pea ko eni na'e fai hono mei he tafa'aki 'e taha. 'A kinautolu ne nau ...

<008>

Taimi: 1430-1435

Lord Tu'iha'angana: ... tangi ka ko e kakato pē ena e ngāue ko ena na'e 'osi fai pea ko ena ko e na'e toki fakamo'oni mai pē ai 'Eiki Sea 'o e Komiti. Ka ko u tui ko e 'uhinga 'oku 'ikai

ke me'a hení ka na'a mau 'i hení na'a mau tali kátoa pē 'ū me'a ko ena. Ka ko e fokotu'u atu pē ki he Feitu'u na kae toki toe ai ha me'a 'oku me'a ki ai e Fakafongga mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e lipooti ko eni 'oku fekau'aki ia pea mo e ngāue 'oku fakahoko ki he tohi tangi 'a ia ko hono sivilivi'i pea kuo mahino ko e lipooti 'oku 'osi me'a atu e Hou'eiki kuo lava e ngāue e komiti. Pea 'oku fe'unga mo taau ke 'omai 'a e tohi tangi ki Fale Alea. 'I he'ene pehē te u kole ki he Kalake ke tau pālōti e fokotu'u 'a e komiti. 'A ia 'oku na'e 'osi lau atu e fakamā'opo'opo ke tali 'a e lipooti pea mo lau e tohi tangi ka tau toki hoko atu.

Pālōti'i 'o tali Lipooti fika 2/2023 Komiti Ngaahi Totonu Fale Alea & ngaahi fokotu'u

Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti e lipooti ko eni ko ia 'oku loto ke tali e lipooti mo 'ene ngaahi fokotu'u fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila moe Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Fonua, Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa 'oku loto ki ai e toko 9.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke ne tali 'a e lipooti ko eni fakahā mai ho nima.

'Eiki Palēmia: Kātaki pē Sea ke ki'i fakama'ala'ala mai angé ki he tohi tangi pē ko e, ko e hā ko ā 'a e natula ko e 'uhinga ia 'oku 'ikai ke mau hiki ai he 'oku 'ikai ke mau fu'u ma'u pau mahalo na'e 'ikai ke mau kau mautolu he komiti.

Lord Tu'iha'angana: Sea ko e 'uhingá ko e angamaheni pē eni fakahū mai ha lipooti mei ha komiti 'oku fakahū mai ko eni 'a e tohi. Pea ko ena ko e ngaahi fokotu'u ko ena 'oku 'omai he tohi ke lau e tohi tangi ko ia mahalo ko e me'a mahu'inga mo e 'ū me'a ko eni na'e tali 'enau ngāue na'e fai mo 'enau fokotu'u mai ke lau pea toki fai ha tu'utu'uni ai 'a e Falé.

Fakamanatu Sea totonu fakakonisitutone kakai ke fakahu mai ha'anau tangi ki Fale Alea mo e Tu'i

'Eiki Sea: Ko ia Hou'eiki te u fakamanatu atu pē ko e totonu fakakonisitutone ia 'a e Tonga kotoa pē ke fakahū mai ha'ane tohi tangi ki Fale Alea pea mo 'Ene 'Afio ko e Tu'i. 'I he'ene pehē 'oku 'ikai ke ai ha totonu ke tau hanga 'o ta'ofi e tohi tangi. Ka ko e taimi ko ē 'oku fakahū mai ai e 'ū tohi tangi 'oku pau ke fenāpasi pea mo 'etau tu'utu'uni.

Ko e ngāue 'o e Komiti Fili ko eni ke ne hanga 'o sivilivi'i 'oku fe'unga e tohi tangi ke lau 'i Fale 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau lau 'a tautolu ki he kakano e tohi tangi ko e le'o e kakai ke a'u mai ki Fale ka 'oku pau ke fakafou mai 'i he'etau Tohi Tu'utu'uni. 'A ia na'e fai e ngāue komiti ki ai pea kuo 'osi fakalelei'i e tohi tangi 'a ia ko 'ene fakafoki mai pea 'i he fokotu'u e komiti 'oku fe'unga ia ke lau 'i Fale ni. Ko 'etau pālōti ke tali e lipooti ngāue na'e fakahoko he komiti pea mo 'enau fokotu'u ke lau e tohi tangi. Te tau toki hoko atu leva ki hono lau e tohi tangi ke

mou feme'a'aki ki ai ki he kakano 'a e tohi tangi mo 'ene ngaahi fiema'u. Ko 'etau founa ngāue Hou'eiki kae hoko atu 'etau pāloti.

Pāloti'i 'o tali Lipooti fika 2 Komiti Ngaahi Totonu Fale Alea & ngaahi fokotu'u

Ko ia 'oku loto ke tali 'a e Lipooti 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea mo 'ene ngaahi fokotu'u fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila moe Langi Fasi, Mateni Tapueluelu, Paula Piveni Piukala, Kapeli Lanumata, Taniela Fusimālohi, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki ko eni toko 17.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'i he'ene pehē 'oku tau hoko atu leva ki he fokotu'u na'e ko eni kuo talí ke lau e tohi tangí. Kalake ...

Tohi Tangi fika 1A/2023

Kalake Tēpile:

'Aho 19 'o Sune 2023

Lord Fakafanua
'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga
NUKU'ALOFA.

Kaveinga: Fakamolemole kae fakafoki ki he Tama Tu'i 'o Tonga 'a hono ngaahi Mafai Pule kuo to'o 'o hangē ko 'ene hā he Lao 'o e Konisitūtone 'o Tonga Vahe 1.01 Tohi Lao Fakatonutonu 2020.

Ko e fakamatala kakato 'o e kaveinga ki he tohi tangi ni 'oku hā he ki'i tohi ko e Tangi Si'i Paea (*TSP*) pea pehē ki he pepa fakamatala ki he ngaahi ngāue 'a e Lotu Hūfia Fakafonua 'o Tonga 'oku 'oatu fakataha mo e tohi ni.

Tapu mo e 'Afio 'a e 'Otua Mafimafi, tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea 'o e Fale Alea kae 'uma'ā 'a e kau Mēmipa 'o e Fale Alea hono kotoa.

'Eiki Sea,

'Oku mau faka'apa'apa lahi mo fakahā atu he tohi ni 'a 'emau tangí ke fakafoki e Mafai 'o e Tu'i 'o Tonga ko e tu'unga mafai pule ma'olunga taha ki he fonua. 'Oku fakahouhau ki he 'Otua Faikovinānite mo Tupou 1 'a e to'o 'o e Mafai Pule 'o e Tu'i 'o Tonga.

‘I he lau ‘a e folofolá ‘oku pule’i ‘a e Tu’i ‘e Kalaisi ko Sisū Kalaisi ko e fakamo’oni falala’anga mo e pule ‘o e ngaahi Tu’i ‘o ...

<009>

Taimi: 1435 – 1440

Kalake Tepile: ... māmaní, Fakahā 1: 5. “Ko ia ai ‘oku taliui ‘a e Tu’i ki a Kalaisi pea ko hono kau tokoní kotoa ‘oku nau taliui ki he Tu’i. Koe’uhí ko e Tu’i ‘oku fuakava ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá ke faitotonu hono fatongiá pea fai hono lotu fakatāpuí ko e pani ‘a e ‘Otuá. ‘Oku mafai e Tu’i ke ne pule’i hono kakaí.

TSP peesi ‘uluaki, ko e to’o e mafai pule ‘o e Tu’i, ko e to’o ia e falala ki he ‘Otuá fai kovinānite mo Tongá. Kae falala ki he fatu fakakaukau fakaetangatá. ‘Oku tatau ia mo e lau ‘a e folofolá ‘oku pehē ‘a e ‘alunga ‘o ha’ a fakangalo ‘Otuá. He ko hono pou ‘e fasi pea ko hono falala’angá ko e fale kupenga ‘o e hiná. ‘Oku foaki hono fale ko iá ka ‘oku ‘ikai tu’u, ‘okú ne pule ki ai ka ‘oku ‘ikai ma’u.

Sione 8:13 – 15, Ko e ngaahi ‘uhinga ‘o e tangi atú, ‘uluaki ko e kovinānite ‘a e Tu’i, Tupou ‘Uluaki mo e ‘Otuá kuo maumau. Ne ma’u ‘e he kau lotu hūfia fakafonua ‘o Tongá hili ‘emau hūfia ‘a e teu liliu ‘a e Pule’angá. ‘Oku fakahouhau ki he ‘Otuá hono to’o e mafai pule ‘o e Tu’i. Vakai ki he founa ‘o e hūfiá meí he pepa fakamatala ki he ngāue ‘a e kau lotu hūfia fakafonua ‘o Tongá.

Ko e Tu’i na’e fakamafai ‘e he ‘Otuá ke ne langa e akó mo e lotu fakakalisitiané ‘i Tonga. Ko e mafai poto mo to’a na’e foaki ‘e he ‘Otuá ki he Tu’i peá ne tau’i e lotu ‘aitolí ke faka’auha meí he fonuá. Ke fakahaofi hono kakaí mei ai, talu ‘ene fakapapau’i ‘oku ‘ikai ha toe fa’ahinga tui ha poto pe ha toe mafai ‘e ala falala’anga. Na’a ne a’usia ‘a e papitaiso ‘a e Laumālie Mā’oni’oni he 1834. Peá ne falala ki he tataki ‘a e laumālie mā’oni’oni ‘o makatu’unga ai ‘ene faikovinānite mo e ‘Otuá.

Ko ‘ene fuakavá ke hoko ‘a e ‘Otuá ko e tofi’a, ko e tauhi mo e malu’anga ‘o Tonga. Pea hoko foki e Tongá ko hono kakaí ‘o ta’engata. Lotu ‘a Tupou ‘Uluaki he tuku fonuá. Ko e kovinānite na’e mkatu’unga ‘i he mo’oni na’e ‘osi fakapapau’i meí ‘otuá. Na’e ‘ikai ko e fakatatau ki ha fa’ahinga mo’oni ‘a ha tangata.

Ko e tangi atú ke fakafoki mu’a ‘a e mafai pule ‘o e Tu’i pea ‘oua ‘e tuku maumau e kovinānite na’e fai mo e ‘Otuá Mafiafi.

2. Holoki ‘o e fa’unga ‘o e konisitūtone pea paea ai e Tongá.

Ko e mafai pule ‘o e Tu’i na’a ne foaki ai e tau’atina ‘a e Tongá. Foaki ta’etotongi ‘a e kelekelé ki hono kakaí. Kae’uma’a e uki e Fale Aleá ke lotu ‘o kole ki he Laumālie Mā’oni’oni ke ne fakapoto’i mo fakahinohino ‘a kimautilu ‘i he ngaahi me’a ke faí. Po’opo’oi 1875 TSP peesi 5.

Ne maau mo e vahe ‘a e ngaahi fatongiá ki hono kau tokoni he Kapinetí, Fale Aleá pea mo e Fakamaau’angá. Ko hono to’o ko eni e mafai pule ‘o e Tu’í ‘o ‘ave ki he ngaahi fakataha’angá. Na’e ‘ikai ko e finangalo ‘o e ‘Otuá, he na’e ‘ikai fakakau ia he liliu Pule’angá. Ko hono to’o ia e aoniu ‘o e alanga fale ‘o e Tongá pea ngali ‘e ‘ikai fuoloa kuo holafa. TSP peesi 20 – 21.

Hangē ‘oku ta’etoka’i e ‘Otuá na’á ne tataki ‘a Tupou 1 ‘i he’ene finangalo ke fatu mo fokotu’u e Konisitūtone ‘o Tongá. Kuo fakaai noa e moto ‘o e fonuá mo e sila ‘o e Pule’anga Tongá, ‘Otuá mo Tonga ko hoku Tofi’á. Ko hono to’o e mafai ‘o e Tu’í ‘oku tatau mo e to’o e mafai ‘o ha tamai pea paea e fānaú ko e ‘ikai si’a taha ke nau tangi ki ai.

3. Ko hono hūfia ‘o e finangalo ‘o e ‘Eiki he maveuveu ne hoko ‘i Tongá.

Hili ‘emau hūfia e ngaahi maveuveu mo e ngaahi fakatamaki ne hoko ki Tonga he feinga liliu fakapolitikale ‘o e ta’u 2006. Ne mau lave’i e mafatukituki homau fatongiá ko e hūfia ‘o Tonga pea mo e pau ke fakaa’u e fekau mei he ‘Otuá ki he fonuá. Ne mau ma’u na’e ‘ikai fakahoifua ‘a e liliu Pule’anga na’e faí. Ko ia ai na’a mau feinga ki he ongo fakataha’anga ‘e 2 he ta’u 2009 ke fakahoko ki ai e finangalo ‘o e ‘Otuá.

(i) Ko e Komisoni Konisitūtone mo e Fili Fale Aleá

Lolotonga e fakataha ‘i Fa’onelua *update* 2009 he ‘aho 20 ‘o Nōvema 2009 ke fakamatala ki he kakai e teu liliu Pule’angá. Na’e fehu’i ai ‘e he Memipa ‘o e kau lotu hūfiá ki he Fakafofonga ‘o e Komisoni ‘a e fo’i fehu’i ko eni. Ne fai nai hano hūfia ...

<010>

Taimi: 1440-1445

Kalake Tēpile: ... hūfia mo ha fakaongo ki he ‘Otuá ‘a e teu liliu Konisitūtone mo e laó.

Ko e tali ‘a e Fakafofongá na’a ne pehē:

‘Oku ‘ikai fiema’u ke kau ‘a e tui faka-kalisitiané he ngaahi me’a fakapule’angá (TSP peesi 3).

Ko e tali fakamamahi mo’oni eni pea hangē na’e hā ai ‘a e ta’emaheni mo e ta’etoka’i e ‘uhinga mo e fa’unga ‘o e Pule’anga ‘o Tongá. Ne mau fakakaukau leva ke fai ha tohi tangi ki he Fale Alea ‘o Tongá he na’a mau manavasi’i telia ha fakatokanga pe ko ha tautea ‘a e ‘Otuá ko e ‘ikai fakaa’u hono finangaló ki he kau faitu’utu’uni.

ii. Ko e Fale Alea ‘o Tongá mo e ‘ikai ha tali ki he’emau ‘uluaki tohi tangí.

Na’e fakahū ‘e ‘Eiki Nōpele Tu’iha’ateiho mo Sione Feingatau ‘Iloa ‘emau tohi tangi ki he ‘Ofisi ‘o e Fale Alea ‘o Tongá ‘i he ‘aho 13 ‘o Siulai 2010. Na’e mahino mai mei he lekooti ‘a e Fale Aleá na’e tali ‘e he Sea ‘o e Fale Aleá mo e ni’ihi ke fai ha ngāue ki he tohi tangí kae me’apangó na’e fakafepaki’i ‘e he Fakafofonga Fika 1 ‘o e Kakai ‘o Tongatapu, Samuela ‘Akilisi Pohiva (tapu mo ia kuo pekia). Na’a ne me’a ‘oku tōmui hono ‘oange ‘emau tohi tangí he ‘oku ‘osi maau e teu folau ‘a e vaka ‘o e liliú Pule’angá. Ne hiki e Fale Aleá ‘o alea’i e kole komipiuta pea ngata ai pē ‘a e tokanga ki he tohi tangí ne ‘oatu mei he kau lotu hūfia he ta’u 2009.

Ne mau ongo'i 'aupito e 'ikai 'omi ha tali ki he' emau tohi tangi ka ko e faka'amú ke fakaa'u ki he Pule'angá e finangalo 'a e 'Otuá kuo mau ma'u. Pea ke 'oua 'e hoko mai ha fakatokanga pe tautea 'a e 'Otuá 'o hangē ko hono toutou tautea he 'Otuá 'a 'Isileli ko hono tofi'a, makatu'unga he maumau'i e kovinānite na'e fai 'e 'Epalahame mo e 'Otuá (TSP peesi 8-10).

4. Ko e fakatokanga kuo ma'u mo e 'uhinga hono toe fai 'o e tohi tangi hono uá.

Na'a mau mei fakaa'i noa pē 'a e ta'etali mai 'emau tohi tangi 'uluakí kapau na'e 'ikai 'osi 'omi 'e he 'Otuá 'a e fakatokanga 'oku hā he tohi tangi si'i paeá paaki he 2009 'e muimui mai e nunu'á ko e pā 'a e afi mo e tafa vai 'oho ko e fua e kumi fale'i mei he ngaahi fonua mulí 'a 'Isileli kae li'aki 'a Sihova (TSP peesi 8-10).

'I he pā 'a Hunga Tonga mo Hunga Ha'apai pea hake mo hono kau peau 'o uesia 'a māmani mo Tongá ni pea mau manavahē fu'u hemau lave'i ko e fakatokanga mai 'a e 'Otuá ki Tonga. Ko hono 'uhinga ia hono toe fai atu 'a e tohi tangi ni telia ha nunu'a 'e toe tō mai, ko e ngaahi liliu ko ení kuo to'o ai 'a e mafai pule 'o e Tu'i 'o Tongá.

Lao 'o e Konisitūtone 'o Tongá ko e Lao Fakatonutonu 2020

Kupu 31 Pule'angá.

Ko e anga 'a hono fai 'o e pule 'o e fonuá ni 'oku vahe tolu.

1. Ko e Kapineti; 2. Ko e Fale Alea; 3. Ko e Fakamaau'anga.

Ko e liliu eni 'o e Lao 'o e Konisitūtoné – Tohi Lao Fakatonutonu 1988 'a ia na'e pehē:

Kupu 30 Pule'anga

Ko e anga 'a hono fai 'o e pule 'o e fonuá ni 'oku vahe tolu.

1. Tu'i he Fakataha Tokoni mo e Kapineti 2. Fale Alea 3. Fakamaau'anga

'Oku hā mahino mei he liliu Lao 'o e Konisitūtone 2010, hono to'o e mafai pule 'o e Tu'i 'o Tongá pea ko e lipooti ia na'e fai 'e he KKFF, ko e fokotu'u 'a e Kapineti kongá iii mo e kongá iv he Voliume 2 (peesi 7-8).

iii. C50. Ke to'o pe fakangata e mafai 'o e Tu'i he Fakataha Tokoni.

C61. Ke to'o pe fakangata 'a e mafai 'o e Tu'i ke ne fili 'a e Sea 'o e Fale Aleá.

iv. Ko e ngaahi mafai pule 'o e Tu'i 'oku fekau'aki mo e Lao 'o e Konisitūtone (te'eki ke liliu) 32, 33, 37, 37, 38, 39, 40, 41 & 68, 44, 46, 85&86, 112; na'e lipooti 'oku pau ke fakaongoongo 'a e Tu'i ki he fale'i 'a e Palēmiá.

Ko e ngaahi sípinga mahino eni 'o e to'o 'o e mafai pule 'o e Tu'i 'o Tongá ne 'osi hā pē he' emau tohi tangi 'uluakí pea fakamahino 'e he Tangi si'i Paea (TSP peesi 21&25).

1. 'E fakangata e mafai mo e ngafa 'a e Tama Tu'i pea mo e Fakataha Tokoní 'i he va'a pule 'o e Pule'anga 'o Tongá, 'a ia 'e hoko 'a e Kapinetí ko e va'a pule 'a e Pule'angá 'o taliui ki he Fale Aleá.
2. 'Oku 'ikai ke toe 'i ai ha mafai 'o e Tama Tu'i ke ne fili ...

<002>

Taimi: 1445-1450

Kalake Tēpile: ... ke fili mo fakanofu 'a e Palēmia pē ko e Minisitā ke ma'u 'a e lakanga ko ia 'i he mokoi ki ai 'a e Finangalo 'o e Tu'i, ka 'e fakanofu 'e he Tu'i 'a e Palēmia 'i he fale'i 'a e Fale Alea pea mo e Minisitā ki he fale'i 'a e Palēmia.

Tolu, 'E fakanofu 'e he Tama Tu'i 'a e Fakamaau ki he Fakamaau'anga Tangi pea mo e Fakamaau'anga Lahi 'i he fale'i 'a e Komisoni ki he fakahoko fatongia 'a e Fakamaau'anga.

Fā, 'E fakalao ki he Tama Tu'i ke fakamolemole'i ha tokotaha kuo halai 'i ha hia ka kuo pau ke 'uluaki fakahoko 'a e fakakaukau 'a e Tu'i Fakamaau Lahi ki he Tama Tu'i, pea 'e 'ikai ke fakalao ki he Tama Tu'i ke fakamolemole'i pē fakasi'isi'i ha tautea kuo hilifaki 'e ha Fakamaau'anga Lao, koe'uhi ko ha maumau'i 'o e Lao ki he Ngaahi Hia.

Kole pē ko e Tangi:

Ko e tangi 'oku fai atu ke fakahoko ange mu'a 'e he Fale Alea 'o Tonga 'a e ngaahi kole ni.

Ko e akonaki 'a e Tohitapu ko e pani 'a e 'Otua 'a e Tu'i pea 'e fale'i ia 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i hono ngaahi ngafa pule 'oku fai atu ai 'a e tangi ni ke fakafoki. 1 Samiuela, vahe 16 veesi 13, vahe 17 veesi 45, TSP peesi 23.

'Uluaki ke vakai'i ange 'aho ni 'a e to'o 'o e ngaahi mafai 'o e Tu'i he 'oku fehu'ia 'ekinautolu 'oku fakamo'oni 'i he Tohi Tangi ni, 'oku ha foki 'i he līpooti 'a e Komisoni ki he Konisitūtone mo e Fale Alea, 'a e fakamatala ki he fakalilifu 'a e me'a na'e fai 'e he kau feinga liliu fakapolitikale'i he 2006, pea ko e tokolahi 'oku nau faka'ānau 'a e nofo malu 'o e ngaahi ta'u kimu'a. Tā 'apē ko e liliu Pule'anga na'e fai ki he loto 'o e tokosi'i pea 'ikai fakatemokalate. KK 44 voliume 1 peesi 17, TSP peesi 21 ki he 22.

Ua, ke fakafoki 'a e mafai mo e ngafa 'o e Tama Tu'i 'i he Fakataha Tokoní pea ke kei hoko ko e va'a pule 'o e Pule'anga 'o Tonga.

Tolu, ke fakapapau'i ko e Pule'anga 'o Tonga ko e Pule'anga Tu'i faka-Konisitūtone, mo hono ngaahi 'Ea hoko.

Fā, ke fakafoki 'a e mafai 'o e Tu'i ke ne fili mo fakanofu 'a e Palēmia mo e kau Minisitā 'o e Kapineti, TSP peesi 3, peesi 19 ki he 22.

Nima, ke fakanofu 'e he Tu'i 'a e Fakamaau ki he Fakamaau'anga Tangi pea mo e Fakamaau'anga Lahi 'i he feongo'i mo e Komisoni ki he fakahoko fatongia 'a e Fakamaau'anga, TSP peesi 4 ki he 8.

Ono, ke fakalao ki He'ene 'Afio ke ne fakamolemole'i ha faihia pea ke ne mafai ke fakafofonga 'a e tu'utu'uni ha tautea kuo hilifaki ki ha tokotaha kuo mo'ua 'i ha Fakamaau'anga. TSP peesi 22 ki he 24.

Fitu, koe'uhi 'e mafai (mate ongo) fakapotopoto pea ko hono mafai ko ia ke 'oua 'e to'o pē liliu TSP peesi 25 ki he 26.

Fakatu'amelie ma'a Tonga:

'Oku mau fakamālō atu mo e loto hounga mo'oni pea mo e faka'amanaki lelei 'e fakaongo 'a Tonga ki he 'Otua pea 'e hoko mai 'a e lea 'a e Palofita ko 'Aisea, vahe 28 veesi 5 ki he 6 'o pehē:

'I he taimi ko ia 'e hoko 'a Sihova Sāpaoti ko e Kalauni teunga'ia mo e pale matamata lelei ki he toenga 'o hono kakai, pea ko e laumālie anga fakamaau kiate ia 'oku nofo 'i he nofo'a Fakamaau, mo e ivi fakahelo, 'o ka lingina 'a e tau 'i he matani kolo.

'I he loto Faka'apa'apa mo'oni,
Meiate kimautolu 'oku fakamo'oni hingoa atu he tohi ni.

'A ia ko e kau fakamo'oni ena toenga 'o e ngaahi peesi ka ko e fakahū mai 'a e Tohi Tangi ko eni 'e he Fakafofonga Kakai 'a e Vāhenga Fili Tongatapu 2, 'Uhila Moe Langi Fasi. Mālō 'Eiki Sea.

Eiki Sea: Me'a mai Tongatapu 2.

Fakama'a'ala Tongatapu 2 fekau'aki mo e Tohi Tangi fika 1A/2023

Uhila Moe Langi Fasi: Tapu mo e Feitu'u na Sea, pea 'oku ou kole ke u fakatapu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea, kae fai atu pē ha ki'i fakahoha'a fekau'aki mo e Tohi Tangi ko eni.

Hangē ko ia ne me'a ki ai 'a e Nōpele ko e Tohi Tangi foki ko eni 'oku makatu'unga pē ia 'i he totonu faka-Konisitūtone 'a e Tonga ke tangi ki Fale Alea pē ko e tangi ki He'ene 'Afio 'i ha me'a 'oku nau tokanga ki ai.

Ko e kulupu ko eni na'a nau fakahū mai 'a e Tohi Tangi, ko e kulupu lotu hūfia ia 'a Tonga. Ko e kulupu ko eni 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha'anau ngāue kehe 'e fai ko 'enau lotu pē he 'aho ki he 'aho 'o hūfia 'a e fonua, pea mo hono kakai, pea ke kole ki he 'Otua ke malu'i 'a e fonua mei he ngaahi kovi 'oku hanganaki mai ...

<005>

Taimi: 1450-1455

Uhila Moe Langi Fasi: ... Mei mu'a.

'Oku fakatefito 'a e tohi tangi ko eni pea mo e me'a 'oku tokanga ki ai e 'Otua. Pea 'oku te'eki ke 'i ai ha taha ia 'e fetaulaki mo e 'Otua fefolofolai mo e 'Otua ke fakahā mai hono finangalo

totonu, ka ko e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku tau fai ‘etau lotu pea mo ‘etau ngaahi tui fakalotu mo ‘etau ngaahi tui fakakilisitiane ‘oku fakatefito kotoa pē ia ‘i he‘etau tui ta‘etoeveiveiua ‘oku mo‘ui ‘a hotau ‘Otuá.

Ko u tui ko ē ‘uhinga ia ‘oku tau lotu ai ‘i he kamata‘anga ‘o e uike kotoa pē ‘i Fale Alea mo e kamata‘anga ‘o e ‘aho kotoa pē he feme‘a‘aki ‘a e Fale Alea. ‘Oku tau lotu koe‘uhí pē ko ‘etau tui he ko u tui kapau na‘e ‘ikai ke tau tui ‘oku mo‘ui ‘a e ‘Otuá ko u tui kapau na‘e ‘ikai ke tau tui ki he folofola pea mo e Tohitapu he ‘ikai ke tau fai ‘a e ngaahi lotu ko ia, ka ‘oku tau fakahoko foki ‘a e ngaahi lotu pea mo ‘etau ngaahi kole koe‘uhí ko ‘etau tui ‘oku mo‘ui ‘a e ‘Otuá. Pea ko e me‘a ia ‘oku taukave‘i ‘e he kulupu ko eni ko e ngaahi faka‘ilonga ‘oku tuku mai ‘e he Folofolá fakahoa ia ki he ngaahi me‘a ‘oku hoko ‘i māmani pea mo e fonua ‘i he taimi ni.

Pea kapau ko e kau kalisitiane ‘a kitautolu ‘oku tau tui ki he Folofola ‘oku totonu pē ke tau tokanga‘i ‘a e ngaahi me‘a ko eni ‘oku fai mai ki ai ‘a e fakahoha‘á. Kuo lahi fau ‘a e ngaahi faka‘ilo kuo hokó pea ‘oku fakafehoanaki pē ia ki he lau ‘a e Folofola pea ko e tupunga ia ‘oku fai mei ai ‘a e tangi mei he kulupu ko eni.

Ko e ngaahi tukupā ki langi ‘a e ‘Uluaki Fā na‘e ‘ikai fai noa‘ia ka na‘e fai ‘i he tui mo e kovinānite mā‘oni‘oni pea mo e ‘Otuá ‘oku tui ‘a Tonga ‘oku ne malu‘i ‘a e fonua. Ko ia ‘Eiki Sea ‘oku ou tuku atu pē ki he Feitu‘u na pea mo e Fale ‘Eiki ko e hā ‘a e feme‘a‘aki ‘a e Fale, ka ko e anga ia ‘o e tangi pea mo e me‘a ‘oku tokanga ki ai ‘a e kulupu ko eni ‘oku ‘ikai ha‘anau toe ngāue kehe ke fai ko hono lotu pē hūfia e fonua pehē ki hono kakai mālō ‘aupito ‘Eiki Sea e ma‘u faingamālie.

Eiki Sea: Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu‘u na ‘Eiki Sea kae pehē ki he ‘Eiki Palēmia, mo e Tama Pilinisi mo e Hou‘eiki ‘o e Fale Alea Sea kae fai atu pē ha ki‘i lave nounou Sea ki he tohi tangi, ko eni ‘oku ou fakamālō pē au ki he Fakafofonga Sea ‘oku ‘omai hono ngafa ke ‘omai ‘a e tohi tangi ko eni kole pē ki he Fakafofonga ‘e lelei kapau ‘e kole ki he kulupu ko eni ke ‘ai pē mo nau ki‘i mālōlō mai ‘o ma‘u me‘atokoni. ‘Ai ha ki‘i ngāue kehe ko e fu‘u lotu ‘ata‘atā pē he ko e me‘a ‘oku talamai ko e lotu mo ngāue.

Fokotu‘u ke fakatokanga‘i pē ‘a e Tohi Tangi fika 1A/2023 mo e fakakaukau ‘oku tuku mai ‘aki

Hou‘eiki ko e me‘a lelei ke tau hanga ‘o faka‘apa‘apa‘i e totonu ‘a e Tonga ko e Konisitūtone. Kehekehe ‘aupito e tui ia ka ‘e tatau ‘etau feinga ke femalu‘i‘aki ‘etau totonu ko ē ‘oku tohi he Konisitūtone, anga pē ‘eku kole mo ‘eku tokanga Sea na‘a hanga he tohi tangi ko eni ‘o to‘o hotau taimi. Ko hono ‘uhinga ko e ma‘u ia e motu‘á ni ko e mafai na‘e ‘ikai ke to‘o na‘e momoi talu pē ia mei tuai he ‘ikai ha Lao ia e fonua ni ‘e Lao kae ‘oua leva ke fakamo‘oni ki ai ‘a ‘Ene ‘Afio. Pea ko ‘Ene ‘Afio na‘e fakamo‘oni ki he ngaahi fakalelei kuo hokó.

Ko e anga ia ‘enau hanga ‘o momoi mai ke tau fengāue‘aki ‘i he lalaka ‘a e taimi mo e kuonga ‘i onopooni fakalelei ko eni na‘e fakahoko ‘a e talanoa lahi taha he fonua ni kau ai ‘a Tonga ni mo muli na foki pea ko ē hā mai ia ‘a e lotu ‘a e kakai. Ka ‘oku tau faka‘apa‘apa‘i pē ‘etautolu pea tau hanga ‘o fakatokanga‘i ‘oku ‘i ai e ngaahi fakakaukau pehē ‘oku tuku he taimi ni.

Sea na'e 'oatu he motu'a ni e fokotu'u ke fai ha talanoa pea mo e kakai fekau'aki mo e fili, fili fakalukufua mo ha toe me'a kehe 'e mamafa ki he kakai ko hono 'uhinga ko e fakalalakaka ko ē 'oku tau talanoa tautolu ki ai meimei nofo taha pē 'ekonōmika. Ka 'oku fiema'u foki ke fakalalakaka'i mo e politikale na'a lava ko ha taimi ia ke ongo mai ai mo e le'o 'o e kakai ko eni fakalukufua. Ka ko u fokotu'u atu Sea ke tau hanga 'o liliu e Konisitūtone ia pea 'e liliu'aki pē ia ha Lao Fakaangaanga Sea ka ko u fokotu'u atu au ke tau ...

<007>

Taimi: 1455-1500

Māteni Tapueluelu : ... fakakaukau 'a e ni'ihī ko eni 'i he loto fefaka'apa'apa 'aki ko e 'uhinga pē ko e totonu ko ē 'oku hā he Konisitūtone Sea. Ko e anga ia e fokotu'u Sea. Mālō 'aupito. Ka tau hoko atu Sea ko e 'uhingá pē ko e ngaahi 'asenita kehe. Fu'u mahu'inga hangē ko e ...

'Eiki Sea : Hou'eiki fakamanatu atu pē 'etau founa ngāue fekau'aki mo e 'ū Tohi Tangi. 'Uluaki fakatatau ki he 'etau Konisitūtone kuo pau ke 'omai ia ki he Fale ni. Ko 'etau founa ngāue pē fakafou mai 'i he Kōmiti ke sivisivi'i ke fenāpasi pea mo 'etau Tu'utu'uni. 'A ia kuo 'osi paasi e Tohi Tangi ko eni pea ko eni kuo tali 'e he Fale ke lau.

'Uluakí 'oku 'i ai 'a e ngaahi kaveinga ngāue 'oku tangi mai ki he Fale ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau mafai ki ai. 'A ia ko e Tu'utu'uni 'a e Fale 'oku tau fa'a fakatokanga'i pē 'a e ngaahi Tangi ko ia pea mo 'ave atu ki he ngaahi kupu fekau'aki pea mo e tangi ko ia. 'I he kongā lahi ko e Potungāue 'i he Pule'anga ke.. pea 'i he'ene fokotu'u ke fakakaukau'i ia 'i he ngaahi kaveinga na'a ne 'osi fokotu'u kimu'a ke 'ave takai ki he kakai fakataha mo e ngaahi fehu'i ke 'omai ha'anau fakakaukau.

Ko e founa ngāue faka'osi pē Hou'eiki ko 'etau ta'etali 'a e Tohi Tangi. 'A ia ko e fakatokanga'i tali pē ta'etali ko e me'a ko ē muimui ki ai makatu'unga ia 'i ho'omou faitu'utu'uni. 'A ia ko eni kuo 'osi 'i ai e fokotu'u ke tau fakatokanga'i e Tohi Tangi. Kapau 'oku toe 'i ai ha fakamalanga fekau'aki mo e kaveinga ko eni 'oku 'atā pē Hou'eiki. Me'a mai 'Eiki Nōpele Vava'u.

'Ikaī pou pou ki he tohi tangi he 'e toe uesia ai Fale 'o Ha'a Moheofo

Lord Tu'ilakepa : Tapu pē mo e Feitu'ú na Sea. Sea, totonu pē ke mou mea'i Hou'eiki e 'uhinga kuo toe 'omi ai e Tohi tangi ko eni. 'Oua te tau hanga 'o fakatokanga'i ka tau tukutukunoa'i, he te tau toe foki pē ki he tu'unga na'a tau lākai mai he ngaahi ta'u mai ko ē. Vakai 'Eiki Sea ki he tu'unga 'oku tau 'i ai he taimi ni, 'ikai ke tau lava ngāue'i fakalelei e tu'unga ko eni 'a ia na'a tau loto ke tau fononga mai ai 'Eiki Sea. Pea 'oku hoko matamata mai na'a ko e 'uhinga ia e Tohi Tangi ko eni 'Eiki Sea ka ko au 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u tui ke toe foki ki he me'a ko ia 'aki e 'uhinga Sea. 'E toe foki pea 'e toe foki e kakai 'o nau toe angata'etaau 'o toe kovi ange.

Mou me'a Hou'eiki ki he me'a ko eni 'oku 'omai 'e he ni'ihī ko eni ki Fale ni, mo'oni pē e lotu ia mo ngāue, ka 'oku 'ia kitautolu Hou'eiki e Fale ni ke fakapotopoto 'aupito 'aupito 'etau

ngāue'i 'a e fo'i pulu ko eni 'Eiki Sea. Ko au 'oku 'ikai ke u fiemālie ka ko e 'ai pē ke fakatokanga'i kae hili ko ia 'Eiki Sea kapau te mou me'a he taimi ni ki he kakai, uesia lahi 'aupito 'aupito e kakai 'i he me'a fakapolitikale.

Pea ko u faka'amu pē au ke fakahoko atu ki he ni'ihī ko eni 'a ia na'a nau 'omai 'a e Tohi Tangi. Fakafoki ko eni ki he 'ave ki he mafai 'Ene 'Afio tapu pē mo Lototatau, faingatā'ia 'Ene 'Afio ia. 'I ai e ngaahi lea 'oku fai 'e he *social media* 'o kau ki he Taki 'a Ha'a Moheofo 'Eiki Sea me'apango 'oku 'ikai ke tau lava 'etautolu 'o ta'ofi e kakai 'i he me'a ko ia. Ka tau toe foki ki he 'elemēniti ko eni, 'e toe hoko pē me'a tatau 'Eiki Sea, Hou'eiki 'atautolu 'oku totonu ke tau fakakaukau'i fakalelei 'a e fo'i pulu ko eni. Tuku ā e fe'au'auhi, tuku ā e tukuhifo e fale mo e fale, pea tuku ā e feinga ke ma'u e mafai ko hai 'oku ne ma'u e mafai he Fale ko eni. Ko e 'uhinga lahi taha ia 'oku uesia ai 'a e fonua ni...

<008>

Taimi: 1500-1505

Lord Tu'ilakepa: ... Sea lahi e ni'ihī ia 'oku nau me'a mai he konifelenisi nau me'a mai he 'ū me'a mei muli sai pē 'a Tonga ni ia ko muli kovi 'aupito 'aupito e kakai e fonua ai 'Eiki Sea. Kau Fakafofonga te u 'oatu e me'a ko eni ke mou me'a ki ai.

Ko e uesia lahi taha homou fononga fakapolitikale hono 'ave e 'ū *information* kitu'a pea toki nofo e kakai mei tu'a ... kitautolu ko ē he Fale ko eni. 'I ai mo e ngaahi lea ia Sea 'oku kovi 'aupito pea ko u kole atu kau Fakafofonga fakafokifoki mai tautolu ia ki he tu'unga taau ha Mēmipa mo e falala 'a e kakai ki ha Mēmipa he Fale 'Eiki ko eni 'Eiki Sea.

Ko au 'ikai ke u toe tui au ko hono 'ai ma'a pē ia 'ikai pē ke u toe tui tonu ke tau toe foki ke fanongo mai e ni'ihī ko ē na'e 'omai e tohi tangi ko eni ke tau toe foki ki he 'ave e Mafai ki he 'Ene 'Afio. Ke 'ave 'a e me'a na'e hoko ai e palopalema lea kovi e kakai pea nau laka pea faka'auha ai hotau fonua ni ka toe hoko mai e me'a ko eni 'Eiki Sea ka toe uesia 'e te tau toe fononga pē he me'a tatau. Tuku ke tau tālanga'i 'i he Fale ni pea 'ai ke mahino pea tau foki 'o fakapotopoto tau ... Faka-'ei'eiki pea tuku e anga fakakauleka he Fale ni he ko e me'a 'oku pehē ai 'a e kakai 'o e fonua.

'I ai e ni'ihī ia he Fale ni 'oku ou nofo au 'o fakakaukau'i ko ā pē 'oku ke fu'u lahi pē 'oku ke fu'u kei si'i 'aupito 'aupito he Fale ni. Ki'i me'a 'oku ke fai fetuku e 'ū fakamatala kitu'a tukuhifo e Mēmipa mo e fe'au'auhi pē ko hai 'e 'alu 'o a'u 'o tangutu he Sea 'o e Palēmia.

Ko u fokotu'u atu 'e au 'Eiki Sea mautolu eni 'oku mau nofo he malumalu 'o 'Ene 'Afio 'a e motu'a ni ia he anga 'eku 'ilo'i ko e ta'u lahi 'a 'eku fononga mai mo e feohi mai pea mo e me'a fakapolitikale. Kuo te maheni pea te 'ilo e me'a ko eni 'Eiki Sea. Pea kuo uesia ai mo hoku fāmili 'o'oku uesia ai e fonua uesia e siasí. Ko e toe 'omai e tohi tangi ko eni ke tau hanga ki ai ke toe 'ave ke toe uesia ai 'a e me'a na'e uesia 'Ene 'Afio. ... (ki'i palopalema e ongo) ...

Lord Tu'ilakepa: 'Alu ia 'o a'u ki he tu'unga pea 'omi e mafai 'o hangē ko e me'a 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga Fika 4 me'a 'oku nau toe. Ko u kole ki he kau taki lotu ko ia kapau 'oku me'a nau toe me'a mai angé toe me'a mai angé 'o fakamatala fakalelei ke 'uhinga lelei ki he motu'a ni. 'Ikai ke u toe tui 'Eiki Sea 'oku totonu ke tau toe fakafokifoki pea ko hono mo'oni

Hou'eiki mou me'a 'aki e me'a mo'oni kae 'oua 'e 'ai pē ke tau fakatokanga'i pea tuku heni 'o fēfē ai. Ka tau 'ai e me'a mahino he ko hono 'uhinga he 'oku 'ikai ke tau toe lotu ke tau toe uesia he fonua ni. Pea nau 'osi fakahoko atu 'Eiki Sea ko e tangi 'a e faingata'a'ia ko hono fakakakato pē 'a'ana pea 'osi me'a nau kole kau ki Niua, Hala Pule'anga mo e *Wifi* ko e tangi ia 'a e faingata'a'ia.

Ke 'ilo e tangi 'a e fakapolitikale he 'ikai pē 'osi ia 'a eni ko ē 'oku 'asi mai ko eni. He 'ikai 'osi he koe'uhí ko e fe'au'auhi pē ko hai te ne ma'u e mafaí. 'Ikai ko ā kuo li'aki 'etau lotu ka tau hanga tautolu ki he me'a laulaunoa e mo'ui. 'Ai ke fakatokanga'i pē me'a ko eni pea fakamolemole e kau lotu na'a pehē 'oku ou hanga 'o fakata'e'aonga'i ho'omou tohi tangi 'ikai ka ko u 'oatu e 'ata mo'oni mo e ta'u fuoloa taha 'ete ngāue he Fale ni 'ikai ke u toe faka'amu ke toe foki e me'a ke toe uesia ai 'a e Fale 'o Ha'a Moheofo 'Eiki Sea. Sea tuku atu ki he Feitu'u na ko hoku laumālie mo'oni mo totonú ia ko u lea he 'ao e Feitu'u na mālō e ma'u faingamālie.

Eiki Sea: Me'a mai Tongatapu 8.

Vaea Taione: Tapu mo e Sea pea tapu mo e Palēmia mo e Kapineti tapu ki he ...

<009>

Taimi: 1505 – 1510

Vaea Taione: ... Pilinisi pehē ki he kau Fakafofonga 'o e kakaí. Sea ko e kau eni ko e kau eni he me'a mahu'inga mo e pea mo e me'a mo'oni na'e lave ki ai 'a e Hou'eikí. Na'a pehē 'e he kulupu ko eni ko ha me'a faingofua. He ko e fu'u me'a ko eni na'e fai ia he... komiti ke nau ōmai 'o fokotu'utu'u. 'Oku 'ikai ko ha fakatau tisitisi ke talaatu 'oku hala 'ete fakataú pea te toe foki mai Sea.

Ko e fu'u me'a ko eni 'oku ongo pea kapau te nau 'uluaki lele atu nautolu 'o fakatau Folofola ki he'ene, 'oku 'ikai ke u tui au Sea 'e toe fiema'u ia 'e he'ene 'Afió e fa'ahinga me'a ko eni. He ko hotau natulá ia ke tau lele atu, ko 'etau 'ita pe tau toe foki, tau toe, mamahi pe tau toe foki. Ko e me'a pe 'oku ongo ko ē he taimi ni Sea, ko e me'a fakapolitikale ia fonuá ni hangē 'oku mahu'inga ange ia 'i he'etau fakaakeake ko eni meí he Hunga Tonga Hunga Ha'apaí. 'Ikai ke toe mahu'inga ha ngaahi me'a ia. Pea kuo 'alu ia he mitiá mo e opé mo e ngaahi me'a kehekehe Sea.

Ka ki he motu'á ni he'eku sio ki he tohi ko eni 'oku 'omaí. Ko e me'a ko ē na'a tau holi ko ē ki aí pea na'a tau fiema'u ko ē ko ia 'i he taimi ko iá, ko eni ia kuo tau toe foki mai. Toe foki mai ke toe, ke hangē ha'atau ō kole fakamolemole 'oku hala 'etau ngāué. 'Ikai, ko e me'a 'oku fai ke tau fakalelei, tau fakatokanga'i eni pea 'ikai pea 'osi. Ka ki he Falé ni, ko tautolu te tau ngāue fakataha. Mautolu ko eni 'i tu'á ko e hā ha me'a 'oku tau sio ai 'i ha ngaahi me'a 'i tu'a 'oku lava ke tokoni ki he Pule'angá, tau ō mai 'o me'a mai ki he Pule'angá.

Ko e me'a ē 'oku totonu ke tau kamata 'i hē pea tau, kae lava ke tau nga'unu atu ki'i fo'i ta'u 'e 2 pe 3 ko eni. Ke tau fakaakeake ko eni, lolotonga ia 'oku tau faingata'a'ia, toe hū mai mo e me'a fakapolitikale ko eni. 'A e fu'u me'a na'a tau holi ki ai he taimi ko ē, ne te'eki ke 'i heni e motu'a ní.

Ko eni 'oku tau toe 'ai ke tau toe foki. Ko u kole fakamolemole atu ... 030716-030747 (ke ta fakakakato)

Fokotu'u ke fononga pē fonua he tu'unga 'i ai lolotonga & ke fakakaukau'i fakapotopoto e tohi tangi ki ha lelei kakai & fonua

Lord Tu'iha'angana: Hou'eiki e Fale Alea 'o Tongá, ko e ki'i fakahoha'a atu pe ke muimui atu pe he ngaahi feme'a'aki ko eni fekau'aki mo e Tohi Tangi ko eni 'Eiki Sea. Pea te u ki'i kamata pe ke toe ki'i fakaloloto pē 'a e me'a ko eni fekau'aki mo e Tohi Tangi mo e ngaahi fakamalanga ko ē 'oku 'osi 'ohaké.

'E Sea ko e 'aho ko ē na'e 'omai ai e Tohi Tangi naá ku ki'i hū atu au ki tu'a ke lele ki 'Ofisi ke to'o mai e ki'i me'a mei ai. 'Oku 'i tu'a e kakai ko eni pea naá ku 'eke ki he Sekelitali pe ko e hā e kakaí. Pea talamai ko e 'omai e Tohi Tangi te'eki ai ke u lave'i 'e au pe ko e hā e 'uhinga e Tohi Tangi.

Ka ko 'eku 'uhingá pe Sea, 'uluakí pe, mahino pe ia ka ko e 'ohake ko e kulupu lotu eni. Pea mahino pe kia tautolu e fokotu'utu'u e ngaahi fungavaka ko ē lotu. Ko e kulupu lotú 'oku toe 'i ai hangē ko ē ko ha ki'i ... pe ko ha ki'i Kautaha Lotu pe ia. Ka ko 'eku 'uhingá pe 'aku 'Eiki Sea, ko e puipui tu'a ko e kulupu ko eni ko e, 'a ē 'oku fakalea pe ko ē ko e kulupu lotu. Ka ko e ni'ihī eni na'á ku hū atu pea mau afe atu 'o fakalea pea mau lulu lulu he ko 'eku kolosi atu 'oku nau lolotonga si'i me'a 'i tu'a hē ke me'a.

Ko e kau faifekau eni 'Eiki Sea, kau Faifekau, tokolahi 'o kinautolu ko e kau faifekau na'a nau 'osi a'u ki he ngaahi tu'unga mā'olunga he ngaahi fungavaka. Pea 'i ai pe mo e kakai na u 'i ai 'enau tu'unga fakalotu. Nau kei, 'oku nau kei ngāue'i pe fatongia 'i he siasí mo e ngaahi fungavaka kehekehe. 'A ia ko 'eku 'uhingá pe 'Eiki Sea na'a pehē ko e kulupu, he ko e fanga ki'i kulupu lotu ko ē 'oku tau anga ko ē ko e kulupu lotú ha kolisi pe ko e ki'i kulupu lotu, tānaki 'aki ha ki'i to'utupu. Neongo 'oku ou fakahā heni ko e kulupu lotu ka ko 'eku lavé 'Eiki Sea.

Ko e kakai eni na'a nau ngāue he fungavaka e lotú, kakai 'oku nau kei 'i he ngāue'i e tapa kehekehe pe fonuá. 'Oku 'i ai pe 'enau ngaahi ngāue kehe 'oku fai. Pea 'oku nau ngāue'aki 'enau totonu fakakonisitūtone ko eni ke fakahoko mai honau le'ó. Kaikehe ko 'eku lave pe 'aku ki he me'a ko iá 'Eiki Sea. Kaikehe pea ko 'eku tui hangē ko eni ko e fakalea ko eni e Tohi Tangi he 'oku mahino pe ia 'i hono fakalea ...

<010>

Taimi: 1510-1515

Lord Tu'iha'angana: ... 'oku 'i ai e kakai ia 'oku nau 'osi mahino'i pē, 'oku nau mahino'i e fa'unga e fonuá, 'oku nau mahino'i e tuku'au mai ko eni 'o a'u mai ki he liliú 'oku tau fononga mai aí. He 'oku nau 'omai e ngaahi kupu'i lao, ngaahi kupu'i Konisitūtone mo e ngaahi me'a na'e fai ko ē 'a e liliu 'o tau fononga mai aí kae kehe ko e poini ia 'eku 'ohaké Sea. 'Oku nau mea'i pē he kakai ko eni pea 'oku nau 'omai pea te u lave atu leva ki he poini, 'oku mahinó. He

ko e ta'u ... tolu pē hongofulu mā fā 'etau fakahoko 'a e ngaahi mokoi Fale 'o Ha'a Moheofó ke 'omai e ngaahi mafai mo e ngaahi me'a ko eni 'o tupunga 'i he ngaahi fokotu'u mo e ngaahi me'a 'o fa'u ai e ngaahi komiti mo e ngaahi, fai e ngaahi talatalanoa mo e, 'o tau fononga mai ko eni 'Eiki Sea.

Ta'u pe eni, tau pehē pē 'ai pē 14 talu mei he 2014 pea ko eni kuo 'omai he kau tohi tangi ko eni. He ko e taimi tatau pē 'Eiki Sea 'oku 'i ai pē neongo 'oku tau feinga foki ke tau fa'u ha liliu pea tau fononga pea 'oku tala 'oku kei pēpē ē hūfanga he fakatapú. Fononga hake 'alu'alu pea matu'otu'a fe'unga pea mahalo 'e toki ma'u, hā mai e ola hulu'i mai e ngaahi me'a 'oku, na'e fai ki ai e visone fekau'aki mo e ngaahi nga'unu pe ko e ngaahi liliu 'oku tau liliu ki ai.

Pea, ka ko u tui Sea ko e ngaahi me'a kotoa pē he 'oku mahino pē 'e 'alu ko ē ke toki matu'otu'a angé 'e mahino mai ai e ngaahi me'a. 'A ia ko 'eku lave ko ē ki he, 'oku fu'u kei valevale 'a e tau fononga mai ko eni 'etau liliu fakapolitikale ko eni na'e fai ki ai e lavé pea na'e fai e ngaahi ngāue ki ai 'e he kakai na'a nau taukei mo 'iloa he fonuá ni he ngaahi mala'e kehekehe na'a nau fai e ngaahi fetalanoa'aki pea 'omai e ngaahi fokotu'utu'u pea pau. Fai e ngaahi, kae kehe 'a e liliu lao mo e Konisitūtone.

'Oku mahino pe ia ki he kakai ko eni 'Eiki Sea ka 'oku 'osi mahino pē ko e poini 'oku 'i ai e me'a 'oku nau talamai ke, pea 'oku hoko pe ia 'i he Falé ni Sea. 'Oku 'osi 'asi pe ia he ngaahi feme'a'aki 'oku 'i ai pē fononga mai ko eni mei he liliu, 'oku 'i ai pē ngaahi me'a ia 'oku fiema'u ke tau ki'i fakatonutonu. Ki'i liliu ko e 'uhingá ke 'alu mo e taimi fakatatau ki he ngāue ke 'alu e fo'i fa'unga ke a'u ki he ngaahi visone ko eni na'a tau 'uhinga.

Ko 'etau feinga foki ko 'etau fai ha liliu ko 'etau feinga ke tau nga'unu ki ha me'a 'oku tau ki'i lelei ange 'i he ngaahi tafa'aki kehekehe. Neongo he 'ikai ke a'u tautolu ia ki he peseti 'e 100 Sea ke fiemālie, he 'ikai ke 'i ai ha me'a pehē ia 'i māmani, ko hēvani pē 'e ma'u ai e me'a ko iá. Ka 'oku tau feinga pē 'i he ngaahi me'a ko eni kuo faí hangē ko eni ko u 'uhinga ko eni ki he me'a ko eni.

Ko 'eku lave pe 'a'aku 'Eiki Sea ki he poini ko eni 'oku 'omai he kinautolu ko eni 'oku 'omai 'e kinautolu fokotu'u mai e ngaahi me'a he 'oku nau 'osi mea'i kātoa pē me'a na'e hokó mo e ngaahi me'a na'e fakahoko he liliú mo e ngaahi mafai. Nau pehē 'oku tuku mai e ngaahi me'a 'oku, na'e 'i he 'Ene 'Afió mo e ngaahi me'a 'oku nau fiema'u ko eni ke, 'oku nau, pea mo nau toe mea'i pē 'Eiki Sea 'a e ngāue ko eni. Ka tali ē ko 'etau pehē kapau kuo nau tali ke fai e me'a ko ē ke tau toe fakafoki e ngaahi me'a ko ē, 'oku pau pē ke toe fou he ngaahi me'a ko ē na'e ha'u ai 'a e me'a ko ē. 'E toe fai 'a e talatalanoa pea toe fai mo e fokotu'utu'u mo e hā fua ke fakafoki 'a e ngaahi Konisitūtone mo e ngaahi kupu'i lao ki he ngaahi me'a ko eni 'oku si'i tangi mai ai 'a e Hou'eiki ko eni.

Ka ko 'eku poini leva Sea 'a ia ko e me'a pē na'a ku ki'i kinikini atu ko eni pea mo e kinautolu ko eni mo e fakaloloto pē mo e anga e ma'u 'a e motu'á ni ki he me'a 'oku nau hoha'a mai, nau, 'a e fai mai ki ai 'enau tangi. Ka ko u tui au hangē pē ko e ngaahi feme'a'aki 'oku faí Sea, tau lolotonga lele he ... taimi kuo tau toe 'ai ke fakatonutonu e ngaahi me'a pea ko e anga pē ngāué. Pau ke feinga ko e hā 'a e ngaahi me'a ko ē te tau nga'unu ai he 'oku neongo 'oku tau kehekehe pea 'oku tau tui kehekehe he ngaahi me'a ka 'oku tau feinga kotoa pē ke fakalelei'i he 'oku tau taumu'a taha pē ko 'etau ngāue ki he fonuá mo e kakai e fonuá ki he lelei 'a e fonua ko eni.

‘Ikai ke ‘i ai ha taha ia ‘e ha’u ki heni, ko u tui ‘e me’apango ia kapau ‘oku ‘i ai ha taha pehē ke ha’u ki heni ‘o ‘ai ha fa’ahinga me’a ke pehē pe ia ko ‘etau ha’u ‘o fusi ke mahu’inga ange hā mo hotau vā fakataautaha mo tau hā ‘i he ta’etaumu’a ki he lelei fakalukufua ‘a e fonuá ni ke nau ‘inasi ‘i ha me’a ‘oku tafe atu mei he Fale ni mo e Pule’angá he fakalele e fonuá ni.

Pea ko ia Sea ‘eku faka, ‘eku lave ki he tohi tangi ko ení mo e me’a ‘oku ‘uhinga mai ki ai e ngaahi tohi tangí mo e anga ‘etau fononga mo e ngaahi me’a ‘e fakahoko. Ko u tui ‘oku ‘osi mahino pē kiate kinautolu ka ko u pehē Sea tau fiemālie he ‘oku tau mea’i pē he Feitu’u na ‘Eiki Sea kakai ko eni. ‘Oku ‘i ai pē ngaahi, ‘enau ngaahi to’o fatongia mo e ngaahi ngāue na’a nau fakahoko ki he fonuá tau fononga mai ko eni ‘oku ...

<002>

Taimi: 1515-1520

Lord Tu’iha’angana: ... faka’uhinga pehē ko e, hangē ko eni ko e ngaahi me’a ko ē ‘oku hokó, ka tau pehē ko e ki’i ta’efiemālie pē ai ‘oku tau, tau foki tautolu ki hē, ko ‘eni tau ‘alu tautolu ia, ‘alu pē ki hē, tau ‘alu ki hē. ‘Ikai, ‘ikai ke pehē fakalele ha fonua ia Sea. Pau pē ke tau fononga ‘aki pea mo kitautolu ko eni ‘oku ‘omai ‘a e mafai ko eni ke tau faitu’utu’uni he fonua ni pea mo hono fakalele ‘o e fonua ni, ‘oku tau ngāue’aki pē ‘a e fakapotopoto Sea, mo e fuatautau ‘o e ngaahi me’a ki ai, kae iku pē ki he lelei ‘a Tonga mo e kakai ‘o e fonua.

Tuku pē mu’a ke tala ‘a e taimí tau fononga Sea, tau fononga pē, lahi pē ngaahi me’a ‘oku ‘i ai, mahino ‘oku ‘i ai ‘a e kakai ‘oku nau (mate ongo) ka ‘i he lolotonga ni Sea, tau fononga mai ‘i he ngaahi taimi faingata’a, pea ‘oku tau fononga ‘i he ngaahi taimi faingata’a. Pea tau feinga fakaakeake ‘i he ngaahi peau kehekehe a’u ki he ngaahi me’a faka’ikonōmnika mo e hā fua, (mate ongo) ‘oku mea’i pē ‘e he Feitu’u na mo e Hou’eiki ‘oku ‘i ai ‘a e kakai ‘oku ‘i ai ‘enau fakakaukau ke pehē mo pehē. (mate ongo) ‘oku nau fai, tau lotua pē ke lotua mai ‘a e ngāue ‘a e Feitu’u na ‘Eiki Sea mo e Hou’eiki ‘i he ngaahi fungavaka kehekehe ‘oku fiema’u ia. Te tau fononga pē tautolu mo e talamai pē e taimi he ngaahi me’a ko eni, kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi me’a.

Kae tuku pē mu’a ke tau lolotonga fononga atu he ngaahi faingata’a ko eni mo hono tau’i e ngaahi pole ko eni ‘i he ngaahi me’a na’e hoko mo e ngaahi me’a pehē. ‘Oku tau tui Sea, ke tau fononga pē mo ‘enau lotu, tuku tau fekaukau’aki pē mo fakatokanga’i ‘a e ngaahi me’a ‘oku nau tokanga ki ai, ka tau ki’i fonofononga atu pē Sea he, mo tau fakahoko ‘a e ngaahi me’a ko eni ‘oku tau lolotonga lele ai, mo tau toe lotu pē mo kitautolu. He ‘oku ou tui, kapau ‘e ‘alu pē ia ‘a e talamai ‘a e taimi, ka ‘oku tonu ke tau pehē, pea hangē ko e ngaahi fakamalanga ‘oku ‘ohake, ko ‘etau tui pē ‘oku ‘i ai ‘a e ‘Otua mo’ui. Pea tau toe lotu pē mo tautolu he’e ha mai pē ‘a e ngaahi me’a kae tuku pē, tala ‘a e taimi ‘o e me’a ko eni Sea, ki he ‘etau fononga ‘oku fai, ‘ikai ke li’aki ‘e Sihova ‘a Tonga Sea.

Te tau kau fakataha pē mo e kakai ko eni ‘oku ‘i ai ‘enau tui mo e me’a, ka tau fononga atu pē ‘i he ngaahi me’a ko eni ‘oku hoko, pea tau toki hokohoko atu pē ia, he kapau ko e finangalo ē ‘o e ‘Otua hangē ko ‘enau lau, te nau fakamaama mai pē ‘e he ‘Otua ia ki ha, pē ko kitautolu pē ko ha to’utangata, te nau hanga ‘o, ka ‘oku ou tui ko e ngaahi me’a kotoa pē ko eni, te tau fiema’u ke tau kau fakataha pē, fakalelei’i pē ha ngaahi me’a ke fakalalakala ai ‘etau ngāue ki

he kakai 'o e fonua mo tau hokohoko atu pē. Pea 'oku tau faka'amu kotoa pē, tau faka'amu kotoa pē 'Eiki Sea, ki he fakahoko fatongia lelei mo ha ngaahi me'a lelei ke tau fakahoko ki he fonua, mālō Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku ou kole atu pē ke tau fakafokifoki mai e feme'a'aki ki he'etau tali 'e 'ave ki he kau tangi. 'A ia ko e tangi eni 'oku 'omai pea kuo lau 'e he Fale ni, kuo tau fanongo ki ai. 'I he peesi ko ē 'oku fakamo'oni ai 'a e kau tangi, 'oku 'asi ai 'a e kole 'e 7, ko e hā 'etau tali 'e 'ave kia kinautolu, fakatatau ki he fakamalanga 'a Tongatapu 4, ke tau fakatokanga'i. Ko ena kuo kamata ke huluhulu mai 'a e fakamalanga'á ke 'oua 'e toe ue'i ha me'a 'oku tau faingata'a'ia pē ka ko e halafononga ko ē ki he liliu fakapolitikale ko e hala faingata'a, 'oku 'ikai ke toe fie foki ha taha ki ai.

Ko e anga ia 'eku fanongo ki he feme'a'aki Hou'eiki. 'Oku ou kole atu pē ke tau fakafokifoki mai 'a e fema'a'aki ki he tali ko ia te tau 'ave ki he kau tangi. Ko e kole ena 'oku 7, 'i he'eku vakai ko e kupu fika 1, ko 'enau kole mai ke tau savea'i pē 'oku kei loto 'a e kakai ki he liliu na'e fakahokó. 'A ia 'oku fakatatau ia ki he me'a na'e fakamalanga ki ai 'a Tongatapu 4. Na'e 'osi 'i ai 'ene fokotu'u faka-Fale Alea na'e fakahū mai ke fai ha ngāue 'a e Fale ke tñaki mai ha ngaahi fakamatala koe'uhi ke tau ma'u 'a e loto 'o e kakai 'i he 2023. Pē ko fē pē taimi 'e fakapatiseti ai 'a e Pule'anga, mo loto ke fakahoko 'a e ngāue ko ia ke fai ha faka'eke'eke. He koe'uhi ko e fehu'i mahu'inga eni 'oku fiema'u ke ongo mai 'a e le'o ...

<005>

Taimi: 1520-1525

'Eiki Sea : .. tolu kotoa pē kae 'ikai ngata pē he ni'ihi ko eni kuo tohi tangi mai 'o hangē ko e lau 'a e Hou'eiki Fakafofonga ko e kau faifekau pē eni ia mo e kau lotu. Mahalo ko e faka'amu 'a e Fale ke tau toe ki'i loloto ange 'a e faka'eke'eke 'o e kau Fakafofonga. Hangē pē ko e fakamalanga ko ia 'a Tongatapu 4 'a ia ko 'eku talanoa pē eni ki he kole 'uluaki.

Kole fika 2 ko e me'a fakafo'ituitui ia pē ko e hā 'a e laumālie 'o e Fakafofonga he taimi 'oku hikinima ai mo ta'eloto ki ha fokotu'u 'i Fale Alea. Ko e kupu fika 3 fekau'aki ia mo e kupu 30 e Konisitūtone. Ko e kupu fika 4 ko e liliu ia na'e fakahoko 'i he 2010. Ko e kole fika 5 ko e kupu 83C 'a e Konisitūtone. Kole Fika 6 ko e kupu 37 'o e Konisitūtone. Kole Fika 7 kupu 38 'o e Konisitūtone. 'A ia ko e tali ko ē ki he ngaahi kole ko eni 'oku 'i he'etau Konisitūtone pē Hou'eiki.

Kiate au ko e me'a lahi e kole e me'a ko eni. Kole 'uluaki ko e savea, kole fika 3 'osi mahino pē ia he kupu 30 e Konisitūtone, pea mo e liliu ko eni 'oku nau kole mai 'i he kole fika 4. Na'e 'osi fakahoko ia 'i he 2010. 'A ia ko 'etau tali te tau tali 'aki pē 'a e ko eni 'e fakatokanga'i 'e he Fale, pē te tau tali 'o tali 'a e ngaahi kole ko eni 'oku nau hiki mai kole 'e 7.

Ko e me'a ia ke mou me'a ki ai Hou'eiki. Ko u fiema'u pē ke mahino e tali e Falé koe'uhi 'oku mahu'inga ke tau fakatokanga'i kuo hanga 'e he ni'ihi ko eni 'o fa'u 'a e Tohi Tangi ko eni kuo mā'opo'opo hono 'omai, ke 'ave pē kae 'oua 'e ta'efiemalie hangē ko 'enau Tohi Tangi na'e 'ave kimu'a pea 'ikai ke tokanga ki ai e Sea e Kōmiti Kakato 'o 'ave ha'anau tali. Ko e 'uhinga ia 'oku toe fakahū mai pē Tohi Tangi. Me'a mai Tongatapu 4.

Fokotu’u Tongatapu 4 ke fakatokanga’i kotoa ngaahi fokotu’u he tohi tangi

Māteni Tapueluelu : Sea tapu mo e Feitu’u na ko e fokotu’u fakakaukau atu pē eni ia Sea. Na’a lava ke fai ha fiemālie ki ai. Ko e ‘uluaki ke fakatokanga’i pē mu’a ‘e he Fale ‘a e ‘ū fokotu’u hono kotoa. Ko e ‘uhingá ko ‘enau ngaahi totonu faka-Konisitūtone ko e fokotu’u mai. Kae fakahoko pē mu’a Sea ‘oku ‘i ai ‘a e fokotu’u ‘oku lolotonga fakakaukau he taimi ni kapau ‘e tali ‘a e fokotu’u ko ia, ke fai ha talatalanoa mo e kakai ‘e lava ai ke fakakakato mo ia Sea. Pea ko hono tolú pē ‘oku ‘i ai pē mo ‘enau totonu faka-Konisitūtone kapau te nau fengāue’aki mo hanau Fakafofonga ke fatu ha Lao Fakaangaanga pea toki mahino ai ‘a e tālanga Sea.

Poupou ke ‘ave fakakaukau ‘omi he tohi tangi ki he kakai

Ko e ngaahi *avenue* pē ia mahalo te tau lava ‘oatu ‘o e tu’unga faka-Konisitūtone ka ‘oku lelei pē ke tau hanga ‘o fakahoko atu. Ko e tu’u ia ‘oku kei fakakaukau’i ha tālanga pea ‘oku ou tui au Sea ko e me’a lelei ke tau fanongoa ‘a e loto ‘o e kakai, he tu’u fakalūkufua ngaahi kaveinga pehē ni Sea. Ko e me’a lelei.

‘Osi eni e ta’u ‘e 13 ‘a e tofa hala mai ko eni, ko e me’a lelei ke tau hanga ‘o fakahoko ha talanoa mo e kakai ke tau hanga ‘o ‘ilo ‘a e tonu mo e hala ‘o e fo’i fononga’anga ko iá, hono vaivai mo hono mālohi ‘a e me’a ke fakalelei’i mo e ngaahi fakatonutonu ‘e lelei ai ‘a e, ‘e ongo ia mai ‘e a’u tonu mai mei he kakai Sea. Ko u tui au ko ha faingamālie pehē ‘e ongo kakato mai ai mo e le’o ko eni ‘o e kau tohi tangi Sea. Ko e fokotu’u atu pē ia Sea na’a tokoni. Mālō ‘aupito.

'Eiki Sea : Tongatapu 1.

Ke fakatokanga’i tohi tangi pea ‘ave ki he kakai ‘o ngāue’aki ‘a e ‘a’ahi Fale Alea

Tevita Puloka : Tapu pea mo e Sea kae pehē ki he 'Eiki Palēmia kuo mahino ‘aupito pē Sea ‘a e mā’opo’opo ko eni hangē ke me’a ki ai he tohi tangi ko eni. Anga ‘enau fokotu’u fakalao mai pehē ki he me’a faka-Tohitapu mo fakalaumālie. Pea hangē koe fokotu’u na’e ‘ohake pē kimu’a ke toe fai ha sio hangē ko e sio ki he fili fakalūkufua. ‘Oku kau eni ia Sea he me’a he tui ‘a e motu’a ni ‘o kapau ‘oku ngofua ke ‘A’ahi Faka-Fale Alea ko eni ‘oku hanga mai ‘i ‘Okatopa, ko ha me’a nai eni.

‘Oku ou kau au ia he loto ke u hanga ‘e au ‘o ‘ave eni ki he ‘A’ahi Fale Alea ko ia, ki hoku vāhenga ke nau feme’a’aki ki ai mo nau talanoa pea ke nau ‘ilo e me’a ko ia. Pea kapau ‘e fakahā mai hanau loto ai. Ko ‘eku ‘uhinga pē ‘aku ‘oku ou kau au he tui ‘oku ‘i ai foki e ngaahi me’a ia heni ‘o hangē pē ko e ngaahi me’a faka-Tohitapu heni mo faka-Folofola mo fakalotu. ‘E ‘i ai e fa’ahinga ia he ‘ikai ke nau fu’u tui nautolu ki ai. Hangē ko e hake ‘a e *tsunami* mo e ngaahi me’a ko ia. Ka ‘i he taimi tatau ‘e ‘i ai e kakai te nau tui ki ai, pea ‘oku nau mo’ui ‘aki e me’a ko ia. ‘A ia ‘oku hangē vakai ‘a e motu’a ni ia ...

Taimi: 1525-1530

Tevita Puloka: ...‘Oku tō mai ‘a e tohi tangi ko eni ke hili mai ha me‘a kia kitautolu ‘ohovale pē ‘oku toe hake ha sunami pe ko ha fu‘u afā ‘a ē ‘oku afā pē he ta‘u kotoa. Pea hangē leva ia pea pehē ko e me‘a ē na‘e ‘uhinga ai hono ‘oatu e tohi tangi pea foki mai ia ko tautolu ia. Ka ko e ‘uhinga ia ko u kau au he tui hangē ko e me‘a pē na‘e me‘a‘aki ‘e Tongatapu 4 ko ha me‘a ke ‘ave ke toe me‘a ki ai e kakai pea ko e anga pē ia e vakai ‘a e motu‘a ni. te u fiefia ‘aupito au ke ‘ave eni ki Tongatapu 1 he‘eku ‘a‘ahi faka-Fale Alea ko ē ‘oku hanga atu ke fai ‘i ‘Okatopa mālō Sea.

Lord Tu‘iha‘angana: Ki‘i tokoni atu pē, Tapu mo e Feitu‘u na ‘Eiki Sea fakatapu mo e Hou‘eiki Fale Alea. Ko ia pē ‘Eiki Sea hangē pē ko e ngaahi me‘a ko eni ‘oku ‘oatu ko u tui ko e fiema‘u ‘a e Feitu‘u na ke mahino hangē pē ...ko e fakatokanga‘i pē ko e ...ka ‘oku ‘osi mahino pē ki he Feitu‘u na ‘Eiki Sea ko e tali tonu leva ko e tali he ko ena na‘a ke ‘osi me‘a mai pē. ‘Uluaki ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha mafai ia ‘a e Fale Alea ki he ngaahi me‘a ko eni.

Ka ‘oku ‘osi mahino pē tafa‘aki ‘e tahá ko e tali pē ko ‘etau mafai pē ia ko e kamata leva ke tau ngāue ke fa‘u e Lao ke...he ‘oku ‘osi mahino pē ki he kaume‘a ko ē ke fa‘u e Lao ki he me‘a ko ē ‘oku nau tangi ki ai ke fenāpasi, mo e, ...Ka ko u tui mahino he ‘ikai hoko ia ‘a e ngaahi me‘a ko ē ke tau tali pea tau ngāue leva Fale Alea ke tau fa‘u e ngaahi Lao mo liliu ki he liliu Konisitūtone ‘o fa‘u ‘a e ngaahi Lao ko ē.

Ka ko e me‘a na‘e ‘uhinga ai ‘eku fakamalanga ‘Eiki Sea mo fakamahino pē ‘ū me‘a ko ē. Ko e naunau ē ‘a e Fale Alea ē he taimi ni ko eni ‘oku tau ...pē ko e hā ho‘o fakalea ‘etau pālōti ko e me‘a ko eni kuo fakahū mai pea lau ko e me‘a ia ‘a e Fale Alea pea na‘a ku meimei ‘uhinga pehē mahalo kapau ‘oku mau tui tatau pē mo e kau Fakafofonga ko ē. Ko e me‘a ē ‘oku ‘osi ‘i loto ‘ia tautolu pea ‘oku tau nofo mo e Fale Alea ‘a e ngaahi ...‘oku ‘i ai ‘a e tohi tangi pehē mai ke pehē mo pehē mo pehē ko e naunau leva ia ‘atautolu. Pea ko e me‘a ia na‘a ku ‘uhinga pē ‘a‘aku ia a‘u hake pē ki ha fo‘i me‘a ‘oku fenāpasi mo ē ‘o na‘e ‘i ai e tohi tangi na‘e ‘omai na‘a nau loto ke pehē. Ko e ‘uhinga kau he tau tipeiti kau he‘etau ‘a‘ahi kapau ‘oku fie talanoa ha Fakafofonga ki ai, ka ko ‘eku ‘uhingá ia.

Kapau te ke fakalea pē ā ko e tonú ia hangē ko ‘eku ‘uhingá kuo ‘osi fakatokanga‘i he Fale Alea e tohi tangi ko eni kuo lau pea fakahū mai pea ko ‘etau naunau ia ‘atautolu. Tuku ia he‘etau lekooti pea ‘e tokoni pē ia ko e ‘alu hake ha me‘a ha kaveinga fakamatala fakata‘u pē ko ha Lao pē ko ha hā ha toe me‘a. ‘Ai hake e me‘a ko eni ‘o na‘e ‘i ai e tohi tangi na‘e tonu ke ‘ai ai leva ke pehē e fo‘i kongá ko ē mo pehē ko ‘eku ‘uhinga ia Sea.

Pea kapau ‘oku napangapangamālie ‘aupito ‘a e fo‘i me‘a ko ia, kuo fakatokanga‘i ‘e he Fale Alea ‘a e tohi tangi ke hoko ia ko ‘etau naunau ia ‘atautolu ke kaunga ia ka a‘u ki ha fo‘i me‘a fekau‘aki mo e fo‘i Lao ‘o tatau na‘e ‘omai e tohi tangi na‘e talamai ke pehē pea fakakau pehē kapau ki‘i fao atu ke talanoa fakangofua he Feitu‘u na ia.

Ko u tui au ‘oku ‘ikai ke toe fiema‘u ia ke fakangofua ka ‘oku fie talanoa ha Fakafofonga ia he‘ene ‘a‘ahi ‘o ‘ai hake e me‘a ko eni ki hono vāhengá ‘oku ‘atā pē ia pea kau mai ho lipooti faka-Fale Alea, ka ko e ngaahi me‘a pehē Sea.

Kapau ko ia ‘oku tali he Hou’eiki tau tali he Fale Alea tau fakatokanga’i ke hoko mai ia tuku hē ke tau fakatokanga’i ma’u pē pea ka a’u hake ki ha fo’i kaveinga me’a pea tau feme’a’aki ki ai. Pea ‘ohake pea ka ‘ohovale ‘oku ‘ohake pē ia pea ‘oku ‘i ai ha fo’i me’a kuo tau fakatonutonu ha fo’i me’a ‘oku fenāpasi mo e fo’i kaveinga ko e nga’unu ia ka tau fononga pē Sea ke ‘omai e taimi me’a ‘e hoko mālō.

'Eiki Sea: Hou’eiki ‘oku kei taimi pē ka ‘oku mahino kia au mo u fie me’a ka ko u kole atu ke tau mālōlō foki mai e Fale he haafe ke hoko atu e feme’a’aki.

(Mālōlō ai e Fale)

<007>

Taimi: 1545-1550

Sātini Le’o : Me’a mai 'Eiki Sea e Fale Alea (Lord Fakafanua)

Founga ngāue ‘a e Fale fekau’aki mo e fakatangi fakahoko mai he tohi tangi

'Eiki Sea : Mālō ho’omou laumālie Hou'eiki. Ko ‘etau ngāue ‘oku kei ‘i he ‘asenita fika 7 ‘a ia ko e Lipooti na’e ‘osi tali ‘e he Fale, pea ko eni ‘oku tau hoko atu ki he Tohi Tangi Fika 1/2023. ‘Ai ke fakafokifoki mai ‘a e feme’a’aki Hou'eiki ki he tali ‘e ‘ave atu mei he Fale Alea ki he kau Tohi Tangi. Fakamanatu atu ko ‘etau founga ngāue ko e tali, ta’etali, fakatokanga’i. Lolotonga ‘i ai e fokotu’u ‘e 2 he taimi ni mei Tongatapu 4 pea mo Tongatapu 1, ke tau fakatokanga’i kae ngāue’aki ‘a e ‘A’ahi Faka-Fale Alea ke mou feme’a’aki mo e kau vāhenga fili.

Ko ‘eku fakakaukau pē eni Hou'eiki, koe’uhi ko e kole Fika 1 te ne faka'atā leva e toenga e kolé makatu'unga ai e ngāue ko eni ‘a e Fale, ‘a e fakapapau’i pē ‘oku loto ki ai e kakai pē ‘ikai. ‘O ka tali ‘e he Fale ke tau fakahoko e savea ke tau ngāue’aki ‘a e fokotu’u ‘a Tongatapu 1 pea mo 4. Fokotu’u mai ‘e Tongatapu 1 ko ia te ne ‘ave ‘e ia ‘a e kaveinga ko eni ki hono vāhenga fili. Pea kapau ko ia, ‘e malava pē ke tau faka'atā ko e me’a fakafo’ituitui pē ia ‘a e kau Fakafofonga pē te nau fie ‘ave ‘a e ‘asenita ko eni he’enu ‘a’ahi ‘i ‘Okatopa pē ‘ikai.

Kapau ko ha tu'utu'uni ‘a e Fale ke ‘ave ‘i he ‘A’ahi Faka-Fale Alea kuo pau leva ke kau ia he kaveinga ngāue ko eni ‘a e kau Fakafofonga ki he ‘A’ahi Faka-Fale Alea ‘i ‘Okatopa. Pea ‘e pehé ni leva. Kapau te mou ō ‘o savea ko e hā e loto ‘o e kakai, toki makatu'unga leva mei ai ‘a e fokotu’u ko eni ‘a Tongatapu 4. Koe’uhi ko e fokotu’u ‘a Tongatapu 4 ‘oku fiema’u ‘a e taimi lahi ia pea mo e pa’anga ke fakaivia’i ‘aki ‘a e ngāue ko ia. Hangē hano fakapā atu pē pē te tau fou he halafononga ko ia pē ‘ikai , ‘i he ‘A’ahi Faka-Fale Alea pea kapau kuo fakaava mai ‘a e matapā ke toe loloto ange ‘a e faka’eke’eke pea tau tali leva ‘a e fokotu’u ‘a Tongatapu 4.

Koe’uhi ko e fokotu’u ‘a Tongatapu 4 na’e fakatokanga’i pē ka ‘oku te’eki ai ke tali ia ‘e he Fale pē fakaivia’i ‘e he Pule'anga. Kole atu pē Hou'eiki ke mou fakafokifoki mai ki he tali ko ia. Ko ‘etau ta’etali pē ko ‘etau tali pea ko ‘etau fakatokanga’i. Kapau te tau fakatokanga’i ko

ena ‘oku huluhulu’i mai pē ‘e Tongatapu 1 pea mo 4 ‘a e founa ke tau fakatokanga’i ‘akí. 'Eiki Tokoni Palēmia me’a mai.

Tui Pule’anga ‘ikai ko ha me’a ke fakavave’i e tohi tangi he ko Fale Lahi na’e momoi mafai

'Eiki Tokoni Palēmia : Tapu mo e Feitu’ú na 'Eiki Sea fakatapu atu ki he toenga ‘o e Hou'eiki Mēmipa ‘o e Fale. ‘E ‘oatu pē ki’i tokoni ko eni Sea. ‘Oku mo’oni pē ‘a e Feitu’ú na ‘oku 'atā ‘a e Tohi Tangi ke tuku mai ko eni ‘e he kakai mo e fakakaukau ko eni kuo tuku mai pea kuo fai ‘a e feme’a’aki ki ai.

Ko e me’a ko ē ‘oku ou fakamanatu ‘i he efiāfi ni 'Eiki Sea, ko e me’a ko eni ne tau liliu ki ai, ko e tafe ia mei Fale Lahi, fokotu’u mai ke fai ‘a e fakakaukau mo e ngāue ko eni. Pea tokoni ki ai ‘a e ‘ū tokoni fakapa’anga mei ‘Aositelēlia pea mo Nu’usila ‘o fai’aki ‘a e ngāue. Pea ko e Tonga ‘oku ‘ikai ko e Tonga pē ‘i Tonga ni, ka ‘oku kau mai mo e kakai Tonga ‘i muli. Pea na’e fai mo e takai ‘a e kulupu ‘o fai e fakatotolo ko eni ‘i he taimi lahi. ‘A ia ‘oku, ko e me’a ke tau fakakaukau’i ‘i he Fale ni na’e tafe mei fē ‘a e fakakaukau ko ia ki he founa Pule’anga ‘o e ‘aho ni. Ko hono talí na’e tafe ia mei Fale Lahi, ke tau ‘i he tu’unga ko ē ‘o e ‘aho ni. Pea na’e makatu’unga ai ‘a hono fakapa’anga...

<008>

Taimi: 1550-1555

'Eiki Tokoni Palēmia: ... ‘e he ngaahi fonua muli ‘a e ngāue ko ē na’e fai.

‘Eiki Sea ko e ‘osi ko ē ‘o e ‘o e savea ko hono ‘avalisi ko e liliú na’e 50/50. Na’e ‘ikai ke ‘i ai ha tafa’aki ia ‘e fu’u ma’olunga. Ko e me’a ko ē ki he tafa’aki ko ē ki he Pule ‘a ‘Ene ‘Afio pēseti ia ‘e 98 pea Hou’eiki fai pē honau fatongia pēseti mo ia ‘e 98. ‘Oua na’a ue’i e Lao Kelekele pēseti ia ‘e 98 ‘i Tonga ni mo muli. Ko e fili fakavāhenga ko ē he tu’unga he taimi ni fili ia na’e loto ki ai ‘a e tokolahí. Kā ‘oku ou faka’apa’apa ‘aupito 'Eiki Sea ki he ngaahi tangi ko eni ko u manatu na’a nau hū ange me’a ange ki he ‘ofisi e motu’a ni ‘i he ‘uluaki teuteu ke fakahū mai ‘o e tohi tangí.

Fokotu’u ke fakakaukau’i fakalelei ‘a e tangi ‘oku fai mai kau ai vakai ki he lelei e kakai fakalukufua

Na’e fakahoko mai kiate au ko ‘enau tohi tangí he kuo to’o kotoa e Mafai ‘o ‘Ene ‘Afio na’a ku tali kia kinautolu kātaki mou toe vakai ki he Konisitūtone. Vakai ki he Konisitūtone he kupu 51 ‘apē Sea mo e kupu (7) ‘oku kei tuku pē ‘a e mafai ‘i ai ‘a e ngaahi mafai ‘oku kei ‘i ai pē. ‘Oku ‘i ai mo e ngaahi kupu ‘i he Konisitūtone ‘oku kei ‘i ai pē mo e mafai ko ia ‘a ‘Ene ‘Afio ‘oku ‘ikai ke ‘oku hala ‘a e lau ia ko ē ‘oku to’o kotoa, ‘ika’i. Ko e laó ‘e alea’i ‘i he Fale ni tu’o tolu pea ‘ave ‘o faka’osi mei he ‘Ene ‘Afio. Kei ‘i ai pē ‘a e ‘ū mafai ko ia Sea.

Ko e me’a ia ko ē ke, ke fakakaukau’i ‘e he Fale ni ‘i he ‘aho ni ‘a e ngaahi kole mo e ngaahi tangi ko eni ‘oku pehē ‘oku ‘omaí. Tau fua tautau ko fē ‘a e me’a te tau ngāue ki ai? Kuo pau ke tau ngāue’aki hotau loto tau’atāina ki he me’a ni 'Eiki Sea ‘oku ‘ikai ko ha me’a eni ia ke

‘uhī ‘oku tohi mai he tokolahi heni ko e kau Faifekau, ni’ihi ‘oku ako ‘i Sia’atoutai. Pea pau leva ke tali ia ‘ikai. Kuo pau ke tau ‘oange ‘a e tokanga mo e fakamahu’inga’i fe’unga mālohi ‘aupito ‘a e me’a ko eni he ko e me’a ia ki he fonua fakalukufua.

He ‘ikai ke ‘ai ia ko e pehē koe’uhī ko hai ko hoku kāinga pē ko hai ko e Faifekau ‘ikai ko hoku tui ko e me’a ko ē ke tau faí Sea tau fakakaukau’i fakapotopoto fakakau atu mo hono ngaahi fakamole mo e taimi lahi na’e fai ai e ngāue pea te tau faka’apa’apa’i ‘a ‘ene ‘Afio Siasosi V na’a ne fai e fakakaukau ko ení. Na’a ne hanga ‘o tuku mai ‘a e faingamālie ko eni ke tau ngāue ai mo tau sio atu ai ko e hā ha me’a ‘e lava ke tau puke ai e ma’uma’uluta mo e melino mo e lelei ‘a e kakai fakalūkufua. Pea na’e fai ai e ngaahi komiti kehekehe ‘e tolu ‘osi ko ē e ngaahi Komiti Tu’ipelehake ‘i ai mo e Komiti Tapatolu ‘i ai mo e ...

<009>

Taimi: 1555 – 1600

‘Eiki Tokoni Palēmia: ... Komisoni. Na’e tānaki kātoa e ‘ū ngāue ko iá ‘o ‘analaiso ia ‘o tau ngāue’aki ko eni meí he 2011 ‘o a’u ki he ‘ahó ni. Tau sio ai pe ko e hā ha ngaahi me’a, he ‘ikai ke lava ke tau ma’u ‘etautolu ia e ma’uma’ulutá mo *stable* ‘a e fonuá ‘o kapau te tau toutou liliu meí he taimi ki he taimi.

‘Oku totonu ke tau ngāue’i mo tau fakafuofua ai ‘a e lelei fakalukufuá. Ko ia Sea ‘eku tui ‘oku tonu, ‘oku ‘ikai ko ha me’a eni ia ke fakavave’i. Tau toe tuku atu kae fai ha ki’i keli takai, vakai’i pe ko e me’a ko ení ‘oku totonu pe ‘ikai. Ko ia ko u pehē ‘e au ‘Eiki Sea tau toloi atu ē.

Toloi atu he ‘oku hangē pe ko e lau ko ē ko u fa’a lave ki ai he lau ko ē ‘a ‘Aló. Ko e mahaki pe ena ia ‘oku tolonga, ‘oku ‘ikai ko ha me’a ia ‘e mate ai ‘auhu pe ko e ‘aho atú. ‘Oku tolonga pe ia Sea, toloi, toloi atu ka tau fakakaukau’i lelei. ‘Oua te tau ‘oho ‘o fai ha fakakaukau koe’uhī ko hatu vā mo ha ni’ihi pe ko ha me’a ‘oku hoko. Tau fakakaukau lelei pē, mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 10

Fuofua me’a Fakafofonga Tongatapu 10 mo ne poupu ki he fokotu’u ‘a Tongatapu 1 & 4

Kapelieli Lanumata: Fakatapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea, tapu ki he ‘Eiki Palēmiá pea mo e Hou’eiki e Kapinetí. Fakatapu atu ki he Tama Pilinisi pea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa e kau Nōpelé. Fakatapu ki he Hou’eiki Mēmipa Fakafofonga Kakaí kae ‘atā mu’a pea mo e motu’á ni Sea ke ‘oatu pe ha’aku vakai tau’atāina ki he Tohi Tangi ko eni ‘oku fai ki ai e feme’a’aki ho Fale ‘Eiki ni. Ko e vakai ‘a e motu’á ni Sea, ko u tui ko ‘etau palopalema lahi tahá ko ‘etau ta’emaa’usiá hūfanga he fakatapú. Pea ko hotau fili taupotu tahá ko hotau kitá.

‘Oku lolotonga folau atu ‘a e kau folau ‘a e Lātaki e Siasi Katolika Lomá ki Potukali ‘i he lolotonga ni ‘i he Polokalama ‘o e *World Youth Day*. Ko Potukali foki na’e hā ai ‘a Malia ‘i Fatimá ‘i he 1917 ki he ki’i fānau ‘e toko 3. ‘A ia ko *Lucia Santos*, ko *Francisco* pea mo *Jacinda*.

Neongo na'e hā 'a Malia he 1917 ka na'e toki *declare* ia 'e he siasí 'oku fe'unga nai ke fai ki ai e tui 'a e tui 'a e kalisitiané, na'e toki *declare* ia he 'aho 13 'o 'Okatopa 1930.

'Oku 'i ai pe ngaahi Monasitelio 'a e Siasí ko honau fatongia ko e lotu hūfia. Hangē pe ko ia ko e Kautaha Kamelaité 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke toe 'i ai ha'anau me'a 'e fai ko e lotu hūfia pe, ki he lelei fakalukufua 'a e fonuá ni. 'Oku tatae ma'u pe me'i he 'atamai 'o e tangatá ka 'oku misiteli pea haohaoa ma'u pe 'ene fakatupú.

'Oku ou faka'apa'apa lahi ki he kakai 'o e fonuá na'a nau fai e Tohi Tangi ko eni. 'I kai 'ufikaua ko 'enau totonu fakakonisitūtone. Ka ki he vakai 'a e motu'á ni, 'Eiki Sea na 'oku tau 'omai e lotú 'o fakamu'omu'a ke ne hanga 'o takiekina 'etau tui fakapolitikalé.

'I he houa pongipongi 'o e pongipongi ni ko e fuakava ia na'a ku fa'i. 'Oku ou fuakava 'i he 'ao 'o e 'Otua ke u talangofua mo'oni ki He'ene 'Afió ko Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga. 'Oku ou ma'ema'ekina 'i he toutou ma'alifekina pehē tokua 'oku fa ...

<010>

Taimi: 1600-1605

Kapelieli Lanumata: ... pehē tokoua 'oku fai 'a e fakakaukau pea mo e halafononga mai to'o e mafai e Tu'i, to'o e mafai 'o 'Ene 'Afió.

'E 'Eiki Sea 'oku ou tui lahi ko e palopalema ko eni 'oku loloto pea ko 'ene loloto 'a e palopalema ni 'i he tui 'a e motu'á ni, hangē ko e me'a na'e me'a 'aki he 'Eiki Tokoni Palēmia ko e fangumalingi eni ia mei Fale Lahi na'e tō pea mei he La'ā hono Nimá ki he Feitu'u na pea mo e Fale 'eiki. Ko e hā ka tau ka toe foki ai ki 'aneafi. Ko u tui ko e palopalema lahi 'o e lolotonga ni ko e 'ikai ke fai 'e he kau Mēmipa 'o e Falé ni 'a e fatongia totonu 'oku finangalo ki ai 'Ene 'Afió pea he'aki mai ko e palopalemá ko e ngaahi palopalema fakapolitikale.

'Oku ou fokotu'u atu hangē ko e me'a na'e me'a ki ai 'a e Fakafofonga Tongatapu 4, tau fakatokanga'i eni pea ka fai ha *public consultation* fekau'aki mo e 'isiu ko eni, 'oku ou fokotu'u atu ke fakahoko ia. Pea mahu'inga ke fakaloloto ki he kakai 'o e fonuá 'a e Konisitūtoné pea mo e mafai pule na'e foaki mai 'aneafi.

'I ai e fakakaukau ia 'a e motu'á ni he taimi 'e fakahoko atu ai 'a e 'a'ahi faka-Fale Aleá ke fai ha talatalanoa hangē ko e me'a na'e lave ki ai 'a e Fakafofonga Tongatapu 4 ki he fili fakalukufuá pe ko e hā 'a e fakakaukau 'a e kakai 'o e vahengá. Pea kau atu ki ai mo e fakakaukau ke fili he kakai 'o e fonuá 'a e Palēmia 'o Tonga. Kapau ko e ngaahi nga'unu ia te tau nga'unu ki ai 'e lelei ki he fonuá pea tau fai ki he me'a 'oku finangalo ki ai 'Ene 'Afió pea 'oku ou tui ko e halafononga ia 'oku tonu ke tau fononga ai. Ko e anga ia e fakakaukau 'a e motu'a ni 'Eiki Sea pea ko u fakamālō atu he ma'u faingamālie.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e fokotu'ú 'oku kei ua pē, 'a ia ko e fokotu'u 'a Tongatapu 1 mo e fokotu'u ko eni 'a Tongatapu 4 'a ia 'oku pou pou ki ai e fakamalanga 'a Tongatapu 10. 'Eua 11 me'a mai.

Taniela Fusimālohi: Sea mālō. Sea ko u faka'amu pē ke u foki mai ki he tohí 'i he fika 'uluakí pē. 'Oku nau fakalea pē foki ko e kole ka ko e me'a eni 'oku ou feinga ke u, ke u sio ki ai Sea 'i he me'a 'i he fō'i lea ko ē 'oku pehē ko e loto 'a e kakai 'o Tongá, he 'oku tau fa'a, fa'a lea 'aki pē ko e **loto 'o e kakai.** Ko e palopalemá Sea pe 'e fakahaa'i fēfē.

Ko e tohi ko eni 'oku ou 'omai ko eni 'oku mahino pē 'a e ngaahi me'a ia 'oku fai ki ai 'ene tokangá. Ka 'i he'eku tui 'i he vahavaha'a 'o e ngaahi sētesí 'oku 'i ai pē ngaahi fehu'i koe'uhí 'oku tau 'alu 'i he halafononga. Pea 'oku nōmolo pe ia Sea ke fai ha ngaahi fehu'i 'i ha halafononga 'i ha fa'ahinga feitu'u pē pe ko e 'ekonōmiká pe ko e fakasosialé. Pea 'oku a'u mai pē ki he fononga'anga fakapolitikalé 'e 'i ai pē 'a e ngaahi fehu'i pehē. Ka ko e talí Sea 'i he'eku foki mai pē ki he fika 'uluakí, te tau lava 'o tala fēfē 'ikai ke toe 'i ai ha tātāla'a ko e loto ia 'o e kakai.

'Oku tau mahino'i pē 'i he ngaahi fonua lahi kuo pau pē ke fakahā loto e kakai 'i he ngaahi me'a lalahí. Pea 'i he ma'u 'a e motu'á ni 'oku te'eki ai ke 'i ai hatau lao 'atautolu ke tau fai ha fakahā loto pe ko e *referendum*. 'Oku tau kei 'alu pē 'i he ngaahi founa ko e savea, ko e fokotu'u e ngaahi komisoni ke fai ha ngaahi fakataha. 'Oku lelei 'aupito pe ia ke ma'u ai ha tala ka ko e fika'i ko ē ko e hā 'a e loto 'o e kakai kuo pau pē ke 'oua 'e toe faka'alo'alonga ua. Ko e loto eni homau ngaahi vahengá 'oku mau 'i heni ai he 'aho ní pea na'e lau fakafika ia. Ka 'oku tau tui pē 'e Sea 'oku hangē pē ko e fakamalangá 'oku pau pē ke 'i ai ha founa lelei ke tau fai 'aki ha tali ki he tohi tangi ko eni. Koe'uhí ko e kulupu ia ko eni ko e taha pe ia 'o e ngaahi kupu 'a e anga 'etau fakanofonofa fakasosiaeti. Pea 'oku 'i ai pē totonu 'a e kupu ia ke fai ha'ane fehu'i ...

<002>

Taimi: 1605-1610

Taniela Fusimālohi: Ke fai ha'ane fehu'i ki ha me'a pē 'oku ne fie fehu'i, ko e kupu ko eni 'oku ne fehu'i 'a e fehu'i lahi ma'a tautolu. 'Oku 'ikai ke hā mai 'i he Tohi Tangi ia ko eni ko e hā 'enau me'a 'oku fehu'ia, ko e me'a pē 'oku nau fakahā 'i he Tohi Tangi ko eni ko e taumu'a ko ē 'oku nau fie a'usia. Ka 'oku ou nofo pē ki he kupu 1 Sea he ko e me'a ia 'oku faingata'a 'a 'etau tala ko e loto eni 'o e kakai, pea 'oku ou tui ko e taha ia 'o e ngaahi me'a ke fai ki ai ha sio te tau ō leva 'o fai fēfē 'a e 'uluaki 'o kapau te tau tokanga ki ai, ke fakapapau'i ange 'oku loto 'a e kakai 'o Tonga ki he to'o 'o e mafai, ngaahi mafai 'o e Tu'i.

Kiate au Sea 'oku totonu ke fai ha fakakaukau lelei ki ai kapau ko e halafononga ia pea tuku ki he Pule'anga ke nau fakakaukau'i mai ko e hā 'a e halafononga ko ē te tau fou ai 'i he fika 1 ke tala pē ko e hā 'a e loto 'o e kakai. 'Oku ou tui ko e me'a fika 1 ia, pea ko e toenga 'e muimui ia 'i he founa te tau fai 'aki 'a e 'uluaki. Ko e hā 'a e loto 'o e kakai, 'oku ou tui Sea ko e fika ia 'oku 'ikai ko ha lau, pea 'oku ou tui ko e founa ko ia te tau ako pē mei he ngaahi me'a fakamāmani lahi 'oku hoko 'i he ngaahi fonua ko ē 'oku nau taki 'a e fakatemokalati 'i he mo'ui fakapolitikale, 'oku 'i ai 'a e founa lelei ke fai'aki hono tala ko e loto eni 'o e kakai.

'Oku ou tui Sea, kapau he 'ikai ke tau a'u kitautolu ki he lēvolo mā'olunga ko ia hono feinga'i ke tau 'ilo ko e hā 'a e loto 'o e kakai, te tau kei 'alu pē mo e tāla'a, ka 'oku totonu pē ke tau fakakaukau ko e hā 'a e founa halafononga te tau, te tau kumi 'aki ha ngaahi tali 'i he lele

lōloa, ko e lele nounou ia Sea ‘oku ou tui au ‘oku totonu pē ke fai ha tali pē ‘oku fai ‘a e ngāue ki he’enua Tohi Tangi, ke nau ongo’i pē ‘oku fai pē ‘a e tokanga atu he koe’uhi he kapau ko ha’anau ‘eke pē ha ngaahi me’a ‘oku ‘ikai ko ha ngaahi me’a ‘oku fu’u vivili fakapolitikale mahalo pē na’a tau ala toloi.

Ka ‘oku totonu pē ke fai ha tali, ko e hā ‘a e tūkunga ‘enua Tohi Tangi ka ‘oku ou foki pē ki he fika ‘uluaki Sea, totonu pē ke tau ‘ai ha founa ma’a mo mahino, ko e hā ‘a e lotu ‘o e kakai, pea ‘oku ou tui ‘oku lahi pē ngaahi founa mo e ngaahi sīpinga ‘i he anga ‘o e fakalele ‘o ha fonua fakatemokalati fakapolitikale ke tau ako mei ai ki ha founa ‘e fai’aki ‘a e fika ‘uluaki, ke fakapapau’i ange pē ‘oku lotu ‘a e kakai ‘o Tonga ki he to’o ‘o e ngaahi mafai ‘o e Tu’i. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 7.

Fokotu’u ki he kulupu lotu fakahū mai tohi tangi ke nau lotua mai Fale Alea ke failelei’i honau fatongia

Paula Piveni Piukala: Tapu mo e Sea, pea tapu ki he kau Mēmipa. Sea na’a ku ki’i tangutu fuoloa pē au ‘eku sio pē ko e hā ‘a e *position* ‘a e Pule’anga ‘o e ‘aho. Pea ‘oku, Sea ‘oku ou hoha’a pē au ia ‘i he fakakaukau ‘oku ‘omai ‘i he kole ko ení, ki hono kei ngāue’aki ‘a e fo’i lea ko e to’o ‘a e ngaahi mafai ‘o e Tu’i.

Sea, ko e to’o e mafai ‘a ia na’e fai ‘e he ngaahi Pule’anga ‘o Fisí, to’o ‘aki ‘a e me’afana, ‘a ia na’e fai ‘e Tupou 1, to’o ‘aki ‘a e tao, pōvai. ‘Oku hala ke kei ngāue’aki ‘a e lea ko iá he ko e lea ia ‘oku ne kei fakaloloto’i ‘a e me’a na’e ‘uhinga mai ki ai ‘a Tongatapu 10, ke fakakaukau ‘a e fa’ahinga ko eni, neongo ‘eku tui ke ‘omi honau le’o ki Falá ni. ‘Oku ‘i ai ‘a e lea mei he filōsifía ‘e Sea, ko e *opinion of ten thousand men, worth nothing if they know nothing about the subject*.

Ko ‘eku poiní toko 143 eni ‘oku fakamo’oni mai ‘i he Tohi Tangi ko eni, ‘o pehē ko ‘enua fakaleá ko e lotu ia ‘o e tokolahi he ko e lotu, ko e liliu na’e fai ko e lotu ia ‘o e tokosi’i, ‘ikai ke na fenāpasi.

Sea ‘oku ou hoha’a ki he ve’eteka ‘o taimí, he ‘oku hangē ‘a e liliu na’e fai ko ha tahi ‘oku hu’a ka ‘i ai ha tangata te ne fakafepaki’i ia ‘ikai malava ia. Pea ‘oku ‘asi ia ke tau fefokifoki’aki hangē ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha maama ‘oku ne hulu hotau halá pē ko ha tūhulu ki he’etau laká. Kia au Sea, te u ‘oatu pē ‘e au ‘eku fakakaukau mo’oni ki he Tohi Tangi ko eni. Koe’uhi ko e mahu’inga e kupu 1, pea mo e hala hono fakalea **to’o mafai**, ‘oku ‘ikai tali ‘e he Fale ni ‘a e Tohi Tangi ko eni. Kae faka-*focus* mai hotau taimí.

Te u ‘oatu ‘e au ‘a e tānaki ki he fokotu’u ki he Tohi Tangi ‘e Sea, fakahoko ki he kau lotu hūfia ko eni nau lotu’i mai mu’a ‘a Fale Alea ni, ‘uluaki ke nau faitotonu ki honau ngaahi ngafa fatongia, lotu’i ‘a e kakai ke nau ‘ilo ko Sīsū ko e Kalaisí ia, pea fakatupulekina ‘enua feongo’i fakatokoua ...

<005>

Taimi: 1610-1615

Paula Piveni Piukala: ...Ki'i laulau koe'uhí ko e masiva tali atu ia ki he tohi tangi. He 'oku hangē eni ia 'oku nau ō mai nautolu 'o fokotu'utu'u mai 'oku 'ikai ke 'i ai ha maama ia he Fale ni ke ne huluhulu 'a e fatu fonua 'oku fai he Fale Alea ni Sea. Hangē ko e me'a 'a e Tokoni Palēmia ko e hā e ongo'i mai 'e he Tu'i 5 'oku momoi tau ō mai tautolu ke toe tālanga'i kuo tau 'i he moana.

Ko u mea'i hifo Sea 'oku tokolahi heni ko e kau Ha'ateiho vāhenga ia e motu'a ni, Sia'atoutai ngaahi mafai lotu ia e sosaietí pea 'oku mahu'inga Sea 'oku mo'oni e lea 'a *Mandela as long* 'oku mou fili au ko homou taki *let me lead* ko e Fale ni, Fale eni ke ne tataki e fonua ni mala'ia mo e monū'ia e Fale ni makatu'unga ia he'etau faitu'utu'uni. Mo'oni 'aupito pē ia lotu'i mai nautolu ke 'omai e maama huluhulu 'etau faifatongiá, huluhulu 'etau fa'u e Lao pea lotu'i 'a e tali 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi 'oku 'ikai ko e fa'ahinga fa'unga ko eni te ne 'omai e melino ki he fonua ni pea tuku e fakakaukau...

Ko e 1875 ko e maama ia na'e ma'u he 1875, 2023 eni ta'u eni 'e 148 ko e lea ko ē ko ē 'a *Mohammed Ali* 'oku pehe ni kapau ko ho'omou *view* ki māmani 'osi ko ho'o ta'u 50 'oku tatau tofu pē ia mo ho'o *view* ki māmani ho'o ta'u 20 *you have wasted 30 years of your life*. Kapau ko 'etau *view* ki Fale Alea ni mo e fa'unga pule 'oku 'ikai toe kehekehe ia mo e 1875 tau maumau'i ta'u 'e 148 'o e maama e lotu mo e ako.

Tui ke 'oua tali tohi tangi he 'oku 'ikai fakapotopoto ke liliu 'a e fa'unga lolotonga

Ko u kole atu Sea 'oua te tau *tiptoe* tautolu he me'a ko eni tukuange ke tau faimo'oni ki he'etau fatongiá tukuange pe ki he kakai ia ke nau faitu'utu'uni ko 'enau totonu pē ia 'anautolu. Kae 'oua te tau hoha'a 'i he fakakaukau 'oku fehalaaki 'a e fatu fonua na'e fai mai he 2006. 'Oku ou tui Sea 'oku 'osi fe'unga pē houa efiāfi ia ko eni hono tālanga'i 'a e tohi tangi ko eni.

'Oku 'ikai ke u tui au 'e mokoi 'a 'Ene 'Afio ke tau fefokifokihī 'a e anga 'etau 'omai e maama 'o e lotu mo e akó 'o huluhulu'aki 'etau hala fakatonutonu 'etau ngaahi founa ngāue pea nau lotu'i mai ke tuku e tila pea mo e *corrupt* he fa'unga e fonua. Ko e me'a ia te tau tolouga ai, pea ko e anga ia 'eku fokotu'u atu loto hangamālie faka'apa'apa ki he kakai ko eni. Tokolahi 'ia nautolu ko hoku fāmili pē, ka 'oku 'ikai ke u tui ko ha founa eni ke tau ngāue'aki 'a e 'ā hake pē ha taha ne ma'u ha fakahā pea tau fute leva 'o liliu 'a e anga e fononga e vaka.

'Oku mafeia he 'Otua e me'a kotoa pē kapau 'oku mo'oni e fakakaukau ko eni nau lotu'i ke fakamaama hotau 'atamai ke tau sio ki he me'a ko ia, ka 'oku 'ikai ke u tui ko e founa eni 'oku 'omai'aki ke 'omai'aki ha tohi tangi ke fakamālohi'i'aki e Fale ni ke fai 'enau fakakaukau 'ikai ke u tui pehē mālō e ma'u faingamālie.

'Eiki Sea: Hou'eiki fakatokanga'i pē ko 'etau taimi ke fakahā mai pē ni'ihi 'oku kei fie malanga he kaveinga ko eni. 'Eiki Minisitā toe 'i ai ha taha? Kapau ko ia ko u tui te tau lava pē 'o faka'osi he 'aho ni pea ke faka'osi mai 'etau malanga faka'osi. Me'a mai 'Eiki Minisita Fefakatau'aki.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Tapu mo e Feitu'u na ‘Eiki Sea, tapu mo e Hou’eiki Mēmipa e Fale. Sea ko e faka’apa’apa lahi ki he tohi tangi ko eni mo kinautolu na’a nau hanga ‘o ‘omai’i pea mahino pē ‘Eiki Sea ko ‘enau totonu faka-Konisitūtone. Pea ko eni ‘oku ‘osi ‘omai ‘o fai e feme’aki ki ai pea na’a taku ‘o pehē ‘oku tau hanga ‘o fakasi’isi’i pe te tau hanga ‘o tukuhifo ‘a e totonu ko eni. Ka ko hono mo’oni ‘Eiki Sea ‘oku ‘i hono fakamā’opo’opo ‘e he motu’a ni ‘a e ngaahi malanga hono kotoa pē ‘oku mahino mai pē ‘a e tu’unga ia ‘oku ‘i ai ‘a e Fale ni he ‘aho ni.

‘Ikai pou pou ke fakatokanga’i tohi tangi/‘ave ki he kakai ke malu’i ta’au fakapolitikale & faka’apa’apa ki he liliu na’e mokoi ki ai Ha’a Mohefo

Pea ko e motu’a ni ia ko ‘eku tu’u ‘a’aku ia ko e pou pou pē ki he ngaahi malanga ‘oku fai mo ‘oatu ‘eku fokotu’u...

<007>

Taimi: 1615-1620

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : ...ko e kotoa kitautolu ko ē ‘i heni na’e fili mai ‘e he kakai’i pea kuo kakato ‘a e ngaahi le’o ia ‘o e kakai heni. Pea ‘oku ‘ikai ke u pou pou au ki he fokotu’u ‘o pehē ke fakatokanga’i pea toe ‘ave ke toe fai ha tālanga ki ai. Sea, ‘oku tui ‘a e motu’a ni ia te ne toe hanga ‘e ia ‘o fakaava ‘a e ngaahi me’a kehe.

Ko kitautolu ko ia ‘oku tau faitu’utu’uni he ‘aho ni, ko kitautolu na’e fili mai ‘e he kakai, pea ko e kaveinga ia ko eni kapau te tau hanga ‘o ‘omai ki he me’afua ke tau fuatautau ‘o hangē ko e malanga kuo ‘osi fakahoko ‘e he Tokoni Palēmia, Tongatapu 4, Tongatapu 7, 10, ko e halafononga eni ia na’e ‘osi kikite’i mai pē ia mei he kuohili pea ‘oku ‘alu pē ia mo e ta’au ‘o taimi. Ko u tui ko e hū mai ‘a e ngaahi fokotu’u ko eni ko ē ‘oku ‘omai he Tohi Tangi ‘oku ‘ikai ke fakapotopoto ia ‘i he vakai fakafo’ituitui ‘a e motu’a ni ‘i he ve’eteka ‘oku ta’au ‘oku vilo ai ‘a e māmani ‘i he ‘aho ni.

Ko ‘eku fokotu’u Sea ke tau fakatokanga’i, pea ko e le’o pē ‘o e kakai ‘oku fakafou mai ‘iate kitautolu ko e kau Fakafofonga kitautolu ‘o e Kakai ‘oku fili mai. Telia na’a ‘oatu ha tu’utu’uni ia ‘a e Fale ni ke tukuange ‘a e ‘A’ahi Faka-Fale Alea ia ke 'ata'atā ka tau faitu’utu’uni pē heni ‘o hangē ko e ngaahi tohi tangi kuo ‘osi fou mai ‘i he founa tatau kimu’a. Ko e hā ‘a e me’a kuo makehe ai ‘a e tohi tangi ia ko eni ‘i he fakakaukau ‘a e motu’a ni, mei he ngaahi Tohi Tangi na’e ha’u he hala tatau pē. Tau tāpuni pē 'Eiki Sea ‘a e matapā ko eni heni ‘o tau fakatokanga’i ‘i he’etau mahu’inga’ia mo ‘etau faka’apa’apa ki he totonu ko eni ‘oku nau ‘omai.

Ko e 'atā fālahi 'Eiki Sea ‘oku hoha’a ki ai e motu’a ni, ko hotau fatongia ke tau malu’i ‘Ene ‘Afio tau malu’i e ta’au fakapolitikale ‘o e taimi ‘oku ‘alu ai ‘a e māmani ko eni. Pea tau faka’apa’apa lahi ki he liliu na’e mokoi ki ai ‘a Ha’a Mohefo. Ko e fokotu’u ia Sea ‘oku ou ‘oatu. Tau fakatokanga’i pē heni pea tau fai’aki ia. ‘Oku ou manavasi’i ‘e toe fakaava ‘i hono ‘ave ki he kakai ke ne toe ‘omai ‘e ia ha me’a ‘oku 'ata kehe. Ko e mafai ko e Fakafofonga kitautolu ‘o e kakai na’e fili mai pea fai’aki pē loto ko ē ‘o e kakai na’e fakafou mai ‘ia tautolu. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Tongatapu 4. Ko 'eku kole fakama'ala'ala pē 'a'aku ia, 'a ia 'oku tatau ho' o fokotu'u mo e fokotu'u 'a e 'Eiki Minisitā pē 'oku ai ha, pē 'oku kehekehe ho'omo fokotu'u.

Fakama'ala'ala Tongatapu 4 ko 'ene fokotu'ú ke fakatokanga'i tohi tangi pea ngata ai

Māteni Tapueluelu : Ko e fokotu'u ia Sea na'a ku 'uluaki fakahoko atu. 'Io tatau pē. Na'a 'oku 'uhinga au he fakama'ala'ala hono ua kapau 'e ongo'i 'e he Fale 'e fiemālie 'a e ni'ihiki ko eni 'o kapau 'e toki fai ha tali e fokotu'u 'a e motu'a ni 'amui ke fai ha talatalanoa pea fakakau ai. Ka 'oku ou tui au kapau 'e tali ia 'e 'otometiki pē kau e *issue* kehekehe fakapolitikale he talanoa ko ia. Ko ia ko u pehē 'e au Sea ko e fokotu'u pē ke fakatokanga'i pea ngata ai.

'Eiki Sea : 'I he'ene pehē Hou'eiki ko u fakataha'i e fokotu'u 'a e 'Eiki Minisitā pea mo e fokotu'u ko ia 'a Tongatapu 4. 'A ia 'oku 3 leva 'etau fokotu'u. hangē ko 'etau Tu'utu'uni ko 'etau fokotu'u e fokotu'u fakamuimui 'a ia ko e fokotu'u ko eni 'a Tongatapu 7 ke 'oua 'e tali 'a e Tohi Tangi. Te u kole ki he Kalake ke tau pālōti.

Tokanga ke fakatokanga'i kupu 30 Konisitutone 'oku 'ikai 'uhinga lelei ke talanoa'i e tohi tangi

Paula Piveni Piukala : 'E lava pē ke u toe ki'i tānaki atu faka'osi he 'oku mahino kiate au 'a e mahu'inga ke fakatokanga'i 'a e kupu 30 'o e Konisitūtone 'oku 'i He'ene 'Afio he 'oku 'ikai ke 'uhinga lelei kia au ia 'a e Tohi Tangi ko eni. Ko e 'uhinga pē ke fakatokanga'i, 'e he kakai 'o e fonua pea mo e Fale ni. Kupu 30 'o e Konisitūtone fālute kātoa ai 'e he 'Ene 'Afio kapau 'e lau'i hake pē 'e he Kalake. Ko 'eku 'uhinga he 'oku ou ongo'i 'oku maumau 'a e taimi ke tau talanoa he me'a ko eni.

'Eiki Sea : Ko e kimu'a pē tau hoko atu, na'e 'i ai ha pou pou ki he fokotu'u ko eni 'a Tongatapu 7. Ko ia, 'a ia ko e fokotu'u 'a Tongatapu 7 tau pālōti'i pea 'oku pou pou ki ai 'a Tongatapu 10. Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia 'oku loto ke tali 'a e fokotu'u fakahā mai ho nima.

Paula Piveni Piukala : Sea 'e lava pē 'o ki'i fakalea'i mai e kupu 30 he 'oku ou tui ko e ta'ema'usia ko ē ko ē 'oku 'uhinga ki ai e fakamalanga 'a Tongatapu 10, ko e anga 'o e fai e pule 'o e fonua ni ko e Pule'anga Tu'i faka-Konisitūtone 'i he malumalu 'o 'Ene 'Afio ko e Tu'i ko Tupou VI mo kinautolu 'oku hoko kiate Ia. 'Ikai ke u 'ilo 'e au pē koe hā 'a e talanoa ko eni ki he to'o mafai.

'Eiki Sea : 'Osi mahino pē ia Fakafofonga, tau pālōti'i ho' o fokotu'u 'i ho' o fakalea. Ko ia 'oku loto ke 'ikai tali 'a e Tohi Tangi fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile : Ikai ke loto ki ai 'a Paula Piveni Piukala, ...

<008>

Taimi: 1620-1625

Kalake Tēpile: ... ‘ikai ke loto ki ai ‘a Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Mo'ale Finau. Fakahā loto ki ai e toko tolu.

'Eiki Sea: ‘A ia te tau hoko atu leva ki he fokotu’u hoko mai ‘a ia ko e fokotu’u ko eni ‘a Tongatapu 1.

Lord Tu'iha'angana: Sea ‘uhinga pē ko e lekootí 3 ki he 0. Mālō.

'Eiki Sea: Koe'uhí ‘oku ...

Lord Tu'iha'angana: Pehē mai ko hai ‘oku ‘ikai ke tali.

'Eiki Sea: ‘Oku manga tolu ‘etau me’á ‘a ia ko e tānaki e talí pea tau toki ...

Lord Tu'iha'angana: Ka ko ‘eku ‘uhinga pālōti’i ke tali ‘a e, ko e fokotu’u ...

'Eiki Sea: Ko ia ko e fokotu’u ke ...

Lord Tu'iha'angana: Ke ‘oua ‘e tali e tohi tangi ...

'Eiki Sea: Ke ‘oua ‘e tali.

Lord Tu'iha'angana: Pea ‘oku loto ki ai e toko tolu.

'Eiki Sea: Ka koe'uhí ‘e ‘ikai ke lava ke tau fokotu’u ke tali he ‘oku ‘i ai mo e fokotu’u ke fakatokanga’i.

Lord Tu'iha'angana: Ke fakahā e loto e fa’ahinga ko ē ‘oku ‘ikai ke nau loto ki he fokotu’u ‘a Fika 7 ko e ‘a ia ko e me’a mai ko hai ‘oku ‘ikai ke loto ki ai? Ko e ‘uhinga ke kae toki hoko ki he fo’i pālōti hoko ko e ‘ai pē ‘e au ke mahino e lekooti ‘a e Fale.

'Eiki Sea: Ko ia na’e mei mahino pē kapau ‘e tali ‘a e fokotu’u hono ua koe'uhí ‘oku malava pē ke tau fakataha’i.

Lord Tu'iha'angana: Kai kehe mahino pē me’a ia ‘oku ke me’a ki ai ka ko ‘eku ‘uhinga ...

'Eiki Sea: Ko ia.

Lord Tu'iha'angana: Ko e fo’i fokotu’u ko ena ‘a Tongatapu 7 ‘oku loto ki ai e toko tolu pea ko e mate ko ē ‘a e fo’i me’a ko ia pau ke ‘i ai ‘a e kau ta’eloto ke nau tamate’i ka ‘ikai ‘e fai kuo ‘osi he ko ena ‘oku ‘ikai ke ke toe pālōti’i ‘e koe e kau ta’eloto. ‘Ikai ko ‘eku ‘ai pē ‘a’aku ke ta ‘ai angé pē ‘oku ‘uhinga tatau pē pē ‘oku ...

'Eiki Sea: Ko ia ‘uhinga lelei pē ho’o me’a ...

Lord Tu'iha'angana: Ko ia ko ‘eku ‘ai pē ‘a’aku ke ke me’a mai ko hai ‘oku ‘ikai ke loto ki ai.

'Eiki Sea: Ko ia.

Lord Tu'iha'angana: Ka mau hiki nima'i pea tau toki hoko ki he, kātaki Sea.

Mo'ale Finau: Sea tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Sea ko 'eku 'ai pē 'e au ke toe ki'i fakamahino. 'A ia ko e, ko e fokotu'u ko ē fakatokanga'i 'oku 'uhinga pē ia he 'ikai ke toe fai ha hoko atu ia kae nofō pē ia 'i Fale Alea he 'oku 'i ai ha, pē 'oku 'i ai ha *detail* ia 'o e hoko atú. Hangē ko eni ko e ō ki he 'a'ahi pē ko e hā e me'a ko ia ke fakamahino kapau 'oku fakatokanga'i 'o ngata pē 'i Fale Alea ni Sea 'oku ou, ko e 'uhinga ke toki fakakaukau'i he Pule'anga ...

'Eiki Sea: Ko e fakatokanga'i 'i he kakano ko ē e tohi tangí 'oku tau fakatokanga'i ka 'oku hoko ia ko e me'a naunau 'e malava ke tau ngāue'aki 'amui. 'I he taimi pē ia 'a e Fale 'o kapau te tau toe foki mai ki he kaveinga ngāue ko iá 'o hangē ko e fokotu'u ko ena 'a Tongatapu 4 'oku kei mo'ui. Ke fai ha vakai ki he kāinga.

'Eiki Palēmia: Sea kole ke fakama'ala'ala ...

'Eiki Sea: 'A ia ko e faikehekehe 'a hono ta'etalí pea mo hono fakatokanga'i. Ko hono ta'etalí mate 'aupito ia he 'ikai ke tau toe ngāue tautolu pē 'e fai ha me'a ki ai. Ko e fakatokanga'i ke hoko leva ia ko e me'a ke tau hoko atu hono ngāue'i.

'Eiki Palēmia: Ko e kole fakama'ala'ala pē Sea 'a ia ko e 'uhinga foki kuo kapau 'e fakatokanga'i pē ko e nouti, 'a ia ko e 'uhinga ia 'oku 'i ai pē ka 'oku 'ikai ke ne hanga 'e ia 'o 'omai ha fatongia ke fai.

'Eiki Sea: Ko ia.

'Eiki Palēmia: 'UHINGA pē ko e *information* pē 'oku *available* ka 'oku 'ikai ke ne pehē mai 'e ia 'oku pau ke mou fai eni. Ko e 'uhinga pē au mei he tala fatongia pea mo e *available information* mālō Sea.

'Eiki Sea: Ko ia.

Mo'ale Finau: 'A i Sea 'oku tatau pē ia mo e ta'etali ...

'Eiki Sea: 'Ikai.

Mo'ale Finau: Ta'etali *for now* 'i he fo'i fononga atu ko ení kae 'oleva ke toki ha'u ha taimi kehe 'o kapau 'e toe fokotu'u mai ha fo'i fakakaukau tatau.

'Eiki Sea: Hou'eiki hangē pē ko e me'a nau fakama'ala'ala atu he kamata 'etau feme'a'aki ko hono fakahū mai ko ē 'ū tohi tangí ko e tali, ta'etalí, fakatokanga'i. 'Oku 'i ai e ngaahi ngāue

‘oku fakahū mai ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane felāve’i ‘a’ana mo e ngāue e Falé ‘oku tau fa’a fakatokanga’i pē ‘oku ‘i ai e ngāue ‘oku fakahū mai ‘oku ‘ikai pē ke loto e Fale ia ke fakahoko ta’etalí leva ia. Pea ‘oku ‘i ai e ngāue ‘oku fakahū mai loto lelei e Fale ke fai e ngāue ki ai he ‘aho ni tali leva ia. Ko e fokotu’u ko ē ‘oku ‘omai ko eni ‘e Tongatapu 4 ‘oku poupu ki ai e ‘Eiki Minisitā ke tau fakatokanga’i koe’uhí ‘oku ‘ikai ke tau hanga ‘e tautolu ia ‘o fakahalaki e ngaahi me’a ko ē he lipooti ‘oku tau fakatokanga’i pea ‘e malava pē ke tau ngāue’aki ‘amui ‘i hono taimi totonu. He na’e ‘i ai e fakamalanga ‘o pehē ‘oku fu’u vave ko e ‘osi pē eni e ta’u ‘e 13. Na’a fiema’u ke tau toe vakai’i he ‘osi ha ta’u ‘e 20 ‘a ia ko e, ko e faikehekehe ia hono fakatokanga’i, tali mo hono ta’etalí. Toe ‘i ai ha fehu’i Hou’eiki, me’a mai ‘Eiki Nōpele ...

Lord Tu’iha’angana: Sea kātaki pē ia ‘oku ki’i mahino mai kiate au ‘a e me’a ko ē ‘a e founga ko ē ‘oku ke ‘uhinga ki aí ‘i he pālōti. Kapau ko ia ‘uhinga he ‘oku ke me’a mai foki koe ‘oku tolu e fokotu’u ke pālōti’i e fokotu’u ko ē pea toko tolu ia pea pālōti’i ko hai ‘oku tokolahí. Ko e pau ko e founga pē ia ‘oku ke ‘uhinga ki ai ke hoko ia ki he fokotu’u hokó. Toko fiha e pālōti ‘oua pea ‘oua ‘e toe pālōti e toko tolu ia ko ē, kae ‘ai pē ē. Ko e me’a ko u ‘uhinga atu ai ‘e mahino pē kiate au e founga ‘oku ke ‘ai maí ka ‘oku pau ange pē ‘ai ē, tali ē ta’etalí hoko atu. Ma’a ange pē ia mahalo ‘oku mahino ange pē ia ka ko u ma’u ‘e au ho’o fakakaukau ...

<009>

Taimi: 1625 – 1630

Lord Tu’iha’angana: ... fokotu’u e 3, pālōti e fo’i fokotu’u ko ē toko 3 ia, hoko ki he pālōti e fika 4 kapau ‘e toko 4 ia mahino ‘oku mate ē ko ia ko e me’a ia na’á ke ‘uhinga ki aí.

‘Eiki Sea: Ko ia, Tongatapu 1

Tevita Puloka: Sea ‘oku mahino pe mo e hangē ko e fokotu’u fakakaukau pe na’e ‘ohake ‘e he motu’á ni, ‘o kapau ko ha faingamālie ke ‘ave ki he kakaí. Ka ‘oku hangē ko e fokotu’u pe ko eni ‘a Tongatapu 4 pea poupu ki ai e ‘Eiki Minisitā. Na’e ‘uhinga pehē pe foki ‘a e motu’á ni ka ko hono ‘uhingá ko e vave mai ko ena ‘i ‘Okatopa ‘a e ‘a’ahi faka-Fale Aleá.

Pea mahino he feme’a’aki ‘anenaí te u tau’atāina pe au ‘o kapau te u fie fai pe ‘e au ha’aku savea pe ‘a’aku ‘i Tongatapu 1 ‘i he ‘a’ahi faka-Fale Aleá ‘o ‘ikai ko e fou ia ‘i he tu’utu’uni ngāue ‘a e Falé. Pea kapau ko ia, pea tukuange pe mu’a e motu’á ni ia ke fai pe ha toe Fakafofonga te ne ma’u e fa’ahinga fakakaukau ko iá ‘o hangē ko e me’a na’e fokotu’u fakakaukau ki ai.

‘Eiki Sea: ‘E Tongatapu 1 ‘oku ‘atā pe ia ho’omou me’a ko ē ki ho’omou kau filí, vāhenga filí ‘oku ‘ikai ke pule’i ho’omou feme’a’aki. Ko e ‘asenita ko ē te mou feme’a’aki mo ho’omou kau filí he ‘a’ahi faka-Fale Aleá ko e me’a tau’atāina pe ia Fakafofongá fakafo’ituitui. Pe te mou fie ‘ohake e ‘asenita ko ení, ko ko fokotu’ú ke fakakau eni ‘i he ‘asenitá pea ‘e hoko leva ia ko e Tu’utu’uni faka-Fale Alea kuo pau ke mou feme’a’aki moutolu ia ki he ‘asenita ko ení ‘o kapau ‘e tali ho’o fokotu’ú.

Tevita Puloka: Ko ia ko u fakafoki atú Sea he ‘oku mahino ia ‘oua ko ha tu’utu’uni faka-Fale Alea ia he ‘a’ahí.

‘Eiki Sea: ‘A ia ‘okú ke fakafoki e fokotu’ú

Tevita Puloka: Fakafoki atu e fokotu’ú, mālō

‘Eiki Sea: Mālō, Hou’eiki ‘i he’ene pehē leva ‘oku toe pe fokotu’u ‘e taha. ‘A ia ko e fakatokanga’i pea mo e ta’etali. Ko eni ‘oku ‘osi ma’u e toko 3 ki he ta’etali te tau pālōti leva ko hai ‘oku loto ke tau fakatokanga’i.

Mo’ale Finau: Sea, fakamolemole Sea

‘Eiki Sea: Me’a mai Ha’apai 12

Mo’ale Finau: Ko u Sea ko e toki mahino ‘aupito eni ia ki he motu’á ni ‘a e fakatokanga’i mo hono ta’etali. Ka ‘oku ‘i ai foki e totonu faka-Konisitūtone ia ‘a e si’i ni’ihi ko eni na’a nau, ‘a ia ko e totonu faka-Konisitūtoné ‘oku totonu ia ke fakatokanga’i. Ke ‘ilo ‘e he kakaí ‘oku tau mahu’inga’ia he Konisitūtone ko ē ‘o e totonu ‘a e tangatá ke ‘omai hono le’ó. Ko e ‘ai pe ia Sea tau toe hiki nima’i. Ka u foki au ki he fakatokanga’i ko e ‘uhingá ki he fo’i me’a pe ko iá. Pea kapau ‘oku ‘ikai ia Sea pea, ‘e Sea fakamolemole pe ko e ‘oatu pe ‘eku ki’i *voice* pe ‘a’aku he me’a ko eni

‘Eiki Sea: Te u tokoni atu Ha’apai 12, koe’uhí ‘oku te’eki ke hoko atu ‘etau pālōti. ‘E lava pe ke fakafoki ho voutí kae fakatonutonu ‘etau minití ka tau hoko atu.

Mo’ale Finau: Sea ko u fakafoki atu au ‘eku voutí ‘i he ‘uhinga ko eni Sea, tuku pe ke ‘oatu ‘eku ‘uhingá he ‘oku fanongo mai e kakaí e fonuá. Ko ‘eku ‘uhingá, ‘oleva ... ko ‘eku ‘uhingá ‘oku ‘i ai e totonu ‘a e kau tangata ko ē na’a nau fakahū mai e Tohi Tangí. Tatau ai pe pe ‘oku hala pe ‘oku tonu, ‘oku mo’oni pe ‘oku hā. ‘Oku ‘i ai ‘enau totonu, pea ko ia ai Sea te u fakatokanga’i e fo’i totonu ko iá. Ko e ‘ū me’a kehé ‘e toki ‘ohake ia he fo’i taimi ko iá ‘oku ‘omai hono ngaahi poini totonú pea te tau foki leva ‘o muimui’i pe ko e hā e me’a te tau iku ki ai ‘Eiki Sea.

Lord Tu’ilakepa: Sea, ‘e sai pe ke u ki’i tokoni ki he Fakafofongá, ‘e sai pe ki he Feitu’u na

Mo’ale Finau: Tokoni mai kapau ‘oku ‘aonga

Lord Tu’ilakepa: ‘E sai pe

Mo’ale Finau: ‘Io

Lord Tu’ilakepa: Ke me’a ki hē Sea, ki he’ene ta’etokanga he ngāué. ‘Osi ‘etau pālōti, ko e me’a kuo ‘osí kuo ‘osi. Pea ko ena ‘okú ke pou pou pe ki he me’a ko ē ‘oku, ‘ikai hano palopalema ‘ona

Paula Piveni Piukala: Sea, ta’ofi e fa’ahinga malanga ko ē, ‘ikai ke malanga ia ha sino. Malanga he poini, he ‘oku ‘i ai e me’a ia ‘oku mahu’inga Sea

Lord Tu’ilakepa: Ko e poini eni Fakafofonga kuo ‘osi fai ‘etau pālōti, ‘osi. Ko ‘ene toe kole ‘a’ana ia ke to’o ia meí he minití ...

Paula Piveni Piukala: Ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’o totonu ‘a koe ke ke malanga he sino ‘o e Fakafongá

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku ‘ikai ha’o totonu ‘au ke ke lea ta’etau ki ha taha he Fale ko ení.

Paula Piveni Piukala: Sea, ‘oku ‘i ai hono founa ‘a’ana. Ko u tokanga ki he me’a ko ení Sea ke fakatonutonu he ko hono ‘uhingá ‘oku ma’u hala e fakakaukau ko ení. Ko e totonu ia ‘a kinautolu ke ‘omai ‘o lau ‘enau Tohi Tangí heni. Ka ‘oku ‘ikai ko ha ‘uhinga ia, ko ha makatu’unga ia ke tau fakatokanga’i pe tali.

Koe poini ia, kia au mo ‘eku ‘uhingá kuo ‘osi folau e vaka ko ení, hā e ‘uhinga ‘oku ‘ai ai ke toe fakatokanga’i. Hili ange ko iá kuo tau ‘osi ‘i he lolotó maile ‘e 400 ki loto tahi. Ko e poini ia ko ē ‘a’akú he ‘e mole ‘a e *resources* e fonuá, taimi e Falé ni hono toe tālanga’i e me’a ‘e *impossible* ke tau toe foki ki ai.

Ko e ‘uhinga ia ‘eku pehē tukuange pe ia, ‘oku mo’oni ia, mo’oni ko e totonu ia ‘a e kakaí ke ‘omai ‘enau Tohi Tangí ‘o lau ‘i Falé ni, ngata ai. Ka ‘oku hala e faka’uhinga ‘oku ‘omai mei Ha’apai 12 ke pehē ke fakatokanga’i ke toki ‘uhinga ai ‘a ‘enau totonú, hala ia. Ko e ‘uhinga ia ‘eku fakatonutonú ke tau talanoa pe he poiní.

Mo’ale Finau: Sea ko ‘eku ‘uhinga ‘eku faka’uhingá pea ‘oku ou faka’apa’apa atu au ki he, ko u tui ‘oku ‘i ai e mo’oni e Fika 7. Ko e taimi eni ko ē ‘oku tau hanga ai ko ē ‘o faka’aonga’i ‘a e me’a ko ē Sea ‘oku ui ko e tau’atāina ki he’etau fakakaukau. Ko e ‘uhinga ko ē ‘eku fakafokí ‘Eiki Sea he na’á ku toki fakakaukau hake pe au ia he taimi ko ē na’a tau fetukuaki holo ai he fai hono fakama’ala’alá ...

<010>

Taimi: 1630-1635

Mo’ale Finau: ... tokanga’i ‘e ia, he ‘ikai ke fai ha savea ia mo ha ‘ū me’a ia ai. Ko e ‘omai pe ia ‘o tuku ki heni ki he kaha’ú telia na’a toe foki mai ha fo’i me’a tatau ka tau ‘alu angé pea tau fononga ‘i he motu’á ni ‘Eiki Sea he ‘e sivi. ‘Oku ou tui ‘Eiki Sea ko e me’a ‘oku mahu’inga taha ai ‘Ene ‘Afió ko e *performance* ‘a e ni’ihi ‘oku takí.

‘I he ‘ilo ‘a e motu’á ni ‘Eiki Sea kapau na’a ‘oku a’ua’u ‘a hono fai e ngāué ‘o ‘ikai ke, ‘o ‘alu e *performance* ki he me’a ‘oku finangalo ki ai ‘Ene ‘Afió ‘Eiki Sea, ‘ikai ke u tui au ‘Eiki Sea ‘oku hū mai ha tohi tangi pehé ni ki he Fale ni. Ka ‘oku ‘omai e ngaahi tohi tangi ki he Fale ni he ‘oku tu’u faka’ilonga ua pea vaivai hono pukepuke ‘a e *good governance* mo e pule leleí he fonuá ni ‘Eiki Sea. Pea ko e ‘uhinga ia ‘eku fakahoha’á ‘Eiki Sea pea kapau ‘oku ‘osi paasi ia pea tuku ai pē ke u, ‘alu tautolu ‘Eiki Sea ‘o hoko atu ‘etau pālotí ‘atautolu ia.

‘Eiki Sea: Mahino ia Ha’apai 12.

Mo’ale Finau: Mālō.

'Eiki Sea: Koe'uhí ka u fakama'ala'ala atu 'a e faka'uhinga ko ení. Ko e fokotu'u faka-Fale Aleá pe ko ha *Resolution* e Falé 'oku pau ke kakato e naunau 'a e *Resolution*, 'a ia ko e fokotu'u ke tali pē ta'etalí. 'I he'ene tu'u he taimi ní 'oku te'eki ke kakato e naunau 'a e fokotu'ú koe'uhí kuo tali pē 'a e toko 3 pea ko eni 'oku fakafoki 'e Ha'apai 12 'ene filí he toko 2 'a e fokotu'u ke ta'etalí. Te'eki ai ke kakato 'a e naunau te'eki ke tau pāloti tautolu ia 'a e fokotu'u fakamuimuí ke mahino mei ai 'oku laka ange ha fokotu'u 'i ha fokotu'u.

Ko 'ene lava pē ke fakakakato 'a e fokotu'u ko ē ki he fakatokanga'í pea toki mahino leva 'o loka leva 'etau fiká mei he taimi ko ē 'oku kakato ai e naunau 'a e 'ió mo e 'ikaí. Ko e taimi kimu'a pea tau fakakakato 'a e fokotu'ú te'eki ke ma'u he fokotu'ú e naunau, 'e lava pē ke tau feliliu'aki holo e fiká 'i loto he taimi ni koe'uhí 'oku te'eki ke kakato e pālotí ke mahino e fokotu'u 'a e tu'utu'uni e Falé. 'A ia ko e 'uhinga ia 'oku faingamālie ai 'a Ha'apai 12 pe ko e hā pē 'ene loto tau'atāina ke hoko atu 'ene filí pe ta'efili ki he fokotu'u ko ē 'a Tongatapu 7.

Pāloti'í 'o tali fokotu'u Tongatapu 4 & fokotu'u mei he Pule'anga ke fakatokanga'í he Fale Alea 'a e tohi tangi

Te u kole ki he Kalaké ke tau pāloti 'a e fokotu'u 'a Tongatapu 4 fakataha'í mo e fokotu'u ko eni 'a e 'Eiki Minisitā. Ka ma'u ha taha pē ua 'e malava ke fo'í 'a e fokotu'u ko ē ke fakatokanga'í ka 'e lava 'a e fokotu'u ko ē ke ta'etalí. Ka 'ova 'a e fokotu'u ko eni ke fakatokanga'í 'i he 2, mahino leva 'oku fakalaka e fika ko ē ki he fakatokanga'í kae nounou e fika ki he ta'etalí. Ko e taimi ia 'e toki loka ai mo mahino 'a e tu'utu'uni e Falé. Hou'eiki te u kole atu ke hoko atu 'etau pālotí, 'oku 'ova 'etau taimí.

Kalake ko ia 'oku loto ke tali 'a e fokotu'u 'a Tongatapu 4 pea mo e 'Eiki Minisitā ke fakatokanga'í e tohi tangí, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, Mateni Tapueluelu, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa. Loto ki ai e toko 12.

'Eiki Sea: 'A ia ko e fokotu'u e Falé Hou'eiki, loto e toko 12 ke fakatokanga'í e tohi tangí, loto e toko 2 ke ta'etalí e tohi tangí. 'I he'ene pehē 'oku fakatokanga'í he Falé e tohi tangí. Mālō Hou'eiki. Toloí e Falé ki he 10 'apongipongi, mou me'a hake ke tau kelesi.

Kelesi

(Na'e kelesi ai pē he 'Eiki Sea Fale Alea, Lord Fakafanua.)

<002>